

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- **Török Enikő:** Kataszteri térképtárak az 1860-as években
- **Kiss Márton:** A pécsi felmérési felügyelőség személyzetének lakhatási kérdései a 19–20. század fordulóján (1895–1917)
- **Bartalos Gyula – Jozef Marek:** A kataszteri térképtárak története Szlovákiában, 1918–1939
- **Mikesy Gábor:** Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1970-es évek
- **Timár Gábor – Kiss Eszter:** Fényképezett térkép-vázlat georeferálása
- **NKFI-pályázatok**
A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása II. (K 132475, K 132609). Szakmai beszámoló a második évről (2020–2021)
„Négyszekercs”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918 (K 132723). Szakmai beszámoló a második évről (2020–2021)

■ Sugár Jakab háza (1191. hrsz.) Kassa kataszteri térképén, 1868 (Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava, Ab 136). L. ehhez Török Enikő cikkét

■ ■ ■ A KATASZTERI TÉRKÉPTÁRAK JELENTŐSÉGE

A kataszteri felmérések során készült térkép- és iratanyagot – a településenként összeállított úgynevezett kataszteri munkálatokat, vagyis operátumokat – megőrzésre, nyilvántartásra és sokszorosításra a kataszteri térképtáraknak adták át. Számuk a felmérési munka előrehaladtával és a megőrzendő anyag növekedésével folyamatosan nőtt, a világháború előestéjén önálló szervezeti egységként Budapesten, Pozsonyban, Kassán, Temesváron és Zágrábban működtek.

A kataszter történet lapjaira a térképtárak történeti bemutatásának is fel kell kerülnie, ezúttal két cikk is foglalkozik a felvidéki intézményekkel. Az itt dolgozó személyzet életútjának bemutatása ugyancsak fontos kutatási téma, amely illeszkedik a kataszteri szervezet általános ismertetéséhez, szintén két tanulmány fordít erre figyelmet.

A kataszteri térképtárakban – majd onnan áthelyezve, több közgyűjteményben – őrzött kataszteri térkép- és iratanyag egyaránt forrással szolgál a nemzeti névterek összeállításához, a modern térinformatikai vizsgálatokhoz, és evidens módon a történeti kutatásokhoz is, mint azt a *Catastrum* jelen számának cikkei ismét bizonyítják. Az NKFIA témánkba vágó projekteinek időközi beszámolóit továbbra is örömmel tesszük közzé.

■ ■ ■ TARTALOM

Török Enikő: Kataszteri térképtárak az 1860-as években.....	3
Kiss Márton: A pécsi felmérési felügyelőség személyzetének lakhatási kérdései a 19–20. század fordulóján (1895–1917).....	19
Bartalos Gyula – Jozef Marek: A kataszteri térképtárak története Szlovákiában, 1918–1939.....	33
Mikesy Gábor: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1970-es évek.....	39
Timár Gábor – Kiss Eszter: Fényképezett térképvázlat georeferálása	51
NKFIA-pályázatok	
A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása II. (K 132475, K 132609). Szakmai beszámoló a második évről (2020–2021).....	58
„Négyszékkataszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918 (K 132723). Szakmai beszámoló a második évről (2020–2021)	62

.....

CATASTRUM ■ Évnegyedes kataszter történeti folyóirat ■ IX. évfolyam, 2. szám

A címlapon: Sugár Jakab kassai háza napjainkban: Strojársená ul. 9. (Ladislav Lupp felvétele, Wikimedia). L. ehhez Török Enikő cikkét

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Bozzay Péter ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Bozzay Péter (HOI), dr. Szinay Attila, Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

■ www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pászti László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.) ■ Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás ■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Zemplén-Vektor Kft., 3900 Szerencs Csalogány köz 5.

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 6000 Ft, számonként 1500 Ft.

ISSN (papíralapú): 2064-5805 ■ ISSN (online): 2064-6542

SUMMARY

TÖRÖK, Enikő: Cadastral Map Archives in the 1860s

torok.eniko@mnl.gov.hu

The map archives in Sopron, established in 1857, was temporarily managed by Johann Baader and then by Josef Gfell in the early 1860s. In 1865, Ignaz Inffeld was appointed map archivist, who was expelled in 1868, and was replaced temporarily by György Freisinger. The map archives moved to Pozsony in 1867. The Kassa map repository was established in 1864, and its first temporary manager was survey inspector Johann Hrusch. As a result of the job application as a map archivist, Karl Fitz took over the management of the map archives (1865–1867), and he was followed by Károly Bereghy on a temporary basis. Premises for the map archives were rented in the house in Jakab Sugár with topographical number 1191 (today Strojársená ul. 9.).

KISS, Márton: Housing Issues of the Staff of the Pécs Survey Inspectorate at the Turn of the 19th and 20th Centuries (1895–1917)

kiss.marton@mnl.gov.hu

The Pécs survey inspectorate operated in the city from the second half of the 19th century. One of the tasks of the organization was to accommodate the officials. The headquarters had limited space, and the crew members lived in their own accommodations. Housing money was a major expense, and it was the subject of controversy within the cadastral organization. With the help of the contemporary voter registers, it is possible to reconstruct the way in which the cadastral staff moving to Pécs chose accommodation as well as their transport options within the city.

BARTALOS, Gyula – MAREK, Jozef: The History of Cadastral Map Archives in Slovakia, 1918–1939

b.lea@seznam.cz

During the period of the Czechoslovak Republic (1918–1939), two cadastral map archives operated in Slovakia, in Bratislava (Pozsony) and Košice (Kassa), keeping the organizational framework of the Kingdom of Hungary. The latter was subordinated to the capital's map archives as its branch office in 1929, and then in 1932 the two collections were physically merged. Between 1921 and 1930, a significant amount of maps and records was handed over to and received from the successor states. The managers played a significant role in preserving the materials of cadastral map repositories.

MIKESY, Gábor: Unification in the Use of Geographical Names. Excerpts from the History of the Geographic Names Committee, 1970s

gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu

In the unification or standardization of geographical names, the 1970s marked a truly uplifting and exciting era, both domestically and internationally. In Hungary, the uncertainties surrounding the status and competence have not prevented the social role of the Geographical Names Committee from growing. However, in the absence of a permanent apparatus and other conditions, it was not possible to implement a highly detailed geographical name register. The unrest in the world has been reflected in the name changes of dozens of countries on the one hand, and in the Cold War atmosphere of international cooperation under the auspices of the United Nations on the other.

TIMÁR, Gábor – KISS, Eszter: Georeferencing of a photographed map sketch

timargabor@ttk.elte.hu; hollbeck.kiss@gmail.com

The method of georeferencing scanned maps and map-like representations – that is, fitting them to today's maps – is a very useful aid for analysing spatial representations. However, there is not always an opportunity to scan, and in the course of archive research, photography is often the only possibility. Photographed maps can also be georeferenced, but in this case, due to the geometry of the imaging, we have to interpret them as aerial photographs in the GIS environment, even if we are not talking about an aircraft.

Sz. SIMON, Éva: Processing of Cadastral Documents (tapu-defter) of the Hungarian Occupation and Subjugation Periphery II. (K 132475, K 132609). Professional Report on the Second Year (2020–2021)

sz.simon.eva@mnl.gov.hu

The four-year project covers the Ottoman censuses (mufassal-defters, timar-defters, timar-ruzhnamches, dzizje-defters) of the Szeged, Szekcső, Szekszárd and Koppány sanjaks (the areas of Bács-Kiskun, Csongrád Counties, Bácska area of Vajdaság / Vojvodina, the northern parts of Tolna and Somogy Counties, as well as the southern parts of Fejér and Veszprém Counties) by compiling databases of comparable Hungarian portal censuses and the work is being continued by visualizing the data to make the 16th and 17th century cadastral records available. Professional report on the second year.

REISZ, T. Csaba: “Square Cadastre”: The Cadastre of the Maps and Records of the Hungarian Cadastral Survey, 1850–1918 (K 132723). Professional Report on the Second Year (2020–2021)

The four-year project prepares the cadastre of the maps and records of the Hungarian cadastral survey. It explores the survey supervision records kept in the Baranya County Archives and in the Hajdú-Bihar County Archives of the National Archives of Hungary (NAH), digitizes and makes the cadastral land registers kept in the NAH Central Archives, and the cadastral records of the collections of Vienna, Pozsony/Bratislava and Marosvásárhely/Târgu Mureş available. Professional report on the second year.

TÖRÖK ENIKŐ

*Kataszteri térképtárak az 1860-as években**

A Habsburg Birodalomban 1822-ben rendelték el, hogy minden tartományban, ahol a kataszteri felmérés legalább 200 négyszög-mérföldre kiterjed, térképtárost (térképtárnok, Mappenarchivar) alkalmazzanak. Az 1824. évi felmérési utasítás is megerősítette ezt a rendelkezést.¹

A magyarországi pénzügy-igazgatósági kerületi osztályoknak szóló, 1854. évi hivatali utasítás és az 1856. évi felmérési utasítás is rendelkezett a magyarországi térképtár felállításáról, amikor eljön annak az ideje. A térképtár feladatai közé tartozott azoknak a felmérési munkarészeknek az őrzése, amelyek a felszólalásokhoz, a kiigazításokhoz, a nyilvántartásokhoz, az országhatár-felmérésekhez, a térkép- és jegyzőkönyvmásolatok elkészítéséhez, a térképek litografálásának előkészítéséhez és az egyéni birtokívek összeállításához szükségesek.²

A soproni ideiglenes térképtárat 1857-ben hozták létre, amelynek 1860-ban állandó, 10-15 évre szóló elhelyezést tudtak biztosítani. Ezt követően 1861-ben a zágrábi, 1864-ben a kassai kataszteri térképtárat állították fel.³

Egy központi vagy több területi térképtár?

1865-ben a kassai és a soproni térképtár is már helyszűkével küszködött, ugyanakkor ebben az évben döntés született a magyarországi pénzügyigazgatás központosításáról, 1866-tól kiterjesztve a budai pénzügyigazgatóság hatáskörét az egész országra. Felmerült a kérdés, hogy egy központi vagy több területi térképtárat állítsanak-e fel az országban, ahol az adómegállapításhoz szükséges kataszteri munkarészeket, az eredeti és a nyilvántartás során vezetett, helyesbített térképeket, telekkönyveket, valamint a felszólalással és a becsléssel kapcsolatos ügyiratokat őrizték volna. Ha minden megyére öt láda iratanyagot számoltak, akkor a központi térképtárban 250 ládát kellett volna elhelyezni, amihez 15 raktárra, 60 négyszögölnyi (kb. 216 négyzetméter) területre lett volna szükség. Egy új, nagy épületet kellett volna építeni Budán vagy Pesten irodákkal és műszerraktárakkal együtt, összesen 52 helyiséggel. A személyzet létszámát 48-50-re becsülték.

* A bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj (2015, 2017), a bécsi Collegium Hungaricum kutatói ösztöndíj (2019) és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (2021) támogatásával végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét. A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

¹ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium (= ÖStA, FHKA NHK) Katasterabt. Akten 409. 1857/40150. *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge des 8. und 9. Paragraphes des Allerhöchsten Patentens vom 23. December 1817 angeordneten Landes-Vermessung*. Wien, 1824. 86. A felmérési utasításokról I. REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:3–10.

² ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 425. 1858/24574. TÖRÖK ENIKŐ: A „földképi”, azaz felmérési igazgató hatásköre az 1854. évi előírások szerint. *Catastrum*, 4. (2017) 2:22., 25. *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. Dezember 1817 und vom 20 October 1849 angeordneten Landes-Vermessung*. Wien, 1856. 4., 23., 72., 83. *Instruction zur Ausführung der in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. December 1817 and vom 20. October 1849 angeordneten Katastral-Vermessung*. Wien, 1865. 2., 18., 99. A német nyelvű utasítás és annak modern magyar fordítása – Tuza Csilla munkája – elérhető a *Catastrum* honlapján (www.catastrum.hu).

⁴ TÖRÖK ENIKŐ: A soproni ideiglenes kataszteri térképtár, 1857–1860. *Catastrum*, 5. (2018) 1:3–14. (= TÖRÖK, 2018) A horvátországi térképtárakról I. MIRELA SLUKAN: Katastarska dokumentacija Arhiva mapa u Hrvatskom državnom arhivu. *Arhivski vjesnik*, 43. (2000) 141–143. A kassai térképtár megszervezését a szakirodalom tévesen 1865-re teszi és Brabetz Ferencet tekinti első vezetőjének: RAUM FRIGYES: A magyar kataszteri felmérés szervezetének kialakulása. *Geodézia és Kartográfia* (= GK), 38. (1986) 1:50. *A magyar földmérés és térképészet története*. Főszerk.: JOÓ ISTVÁN – RAUM FRIGYES. 4. köt. Bp., 1993. 149.

■ A tervezett négy területi térképtár illetékessége Pest-Buda, Kassa, Temesvár és Sopron székhellyel, 1865 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 530. 1865/53673.)

A több kisebb, kevesebb személyzettel működő térképtár előnye az lehetett, hogy a terepen dolgozó nyilvántartási mérnököknek kevesebbet kellett utazniuk, ezzel a költségek csökkentek. Ekkor négy területi térképtárban gondolkodtak. Az egyik elképzelés szerint meghatározott megyéket rendeltek volna az egyes térképtárakhoz. A másik elképzelés szerint az egyes térképtárak illetékességét a négy (Dunán inneni, Dunán túli, Tiszán inneni, Tiszán túli) kerületi tábla területi beosztása szerint határozták volna meg. Az első esetben egyenletesebben tudták volna kijelölni a térképtári körzeteket, és a térképtárak székhelyül Pest-Budát (17 megyével), Kassát (14 me-

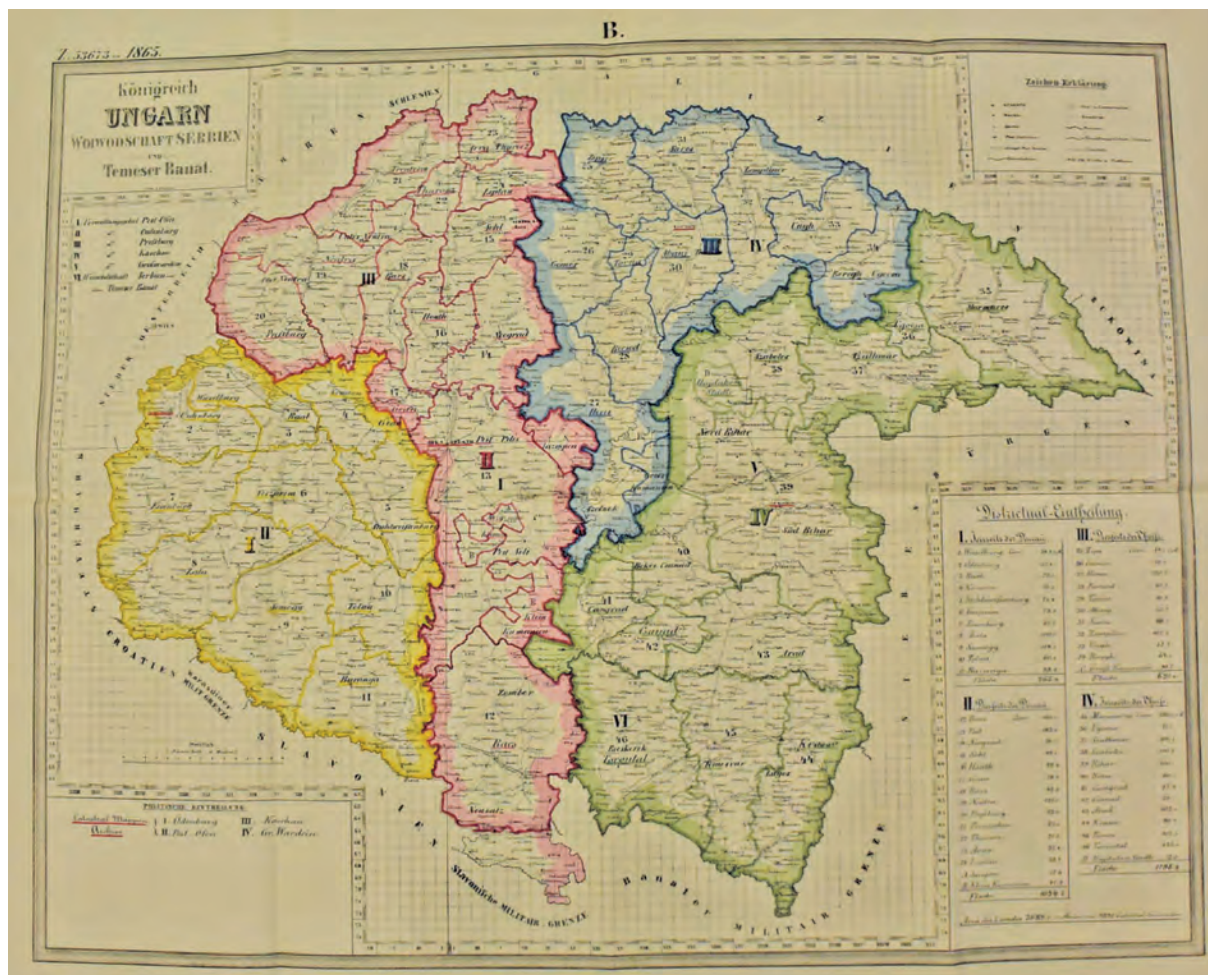
gyével), Temesvárt (9 megyével) és Sopront (10 megyével) választották volna.

1865-ben úgy döntöttek, hogy a kassai térképtárat fogják bővíteni, illetve a soproninak új épületet keresnek, ugyanakkor a térképtárakat 1866. január 1-jével a helyi, vagyis a kassai és a soproni pénzügyi igazgatóságok felügyelete alá helyezték.⁴

A soproni, majd pozsonyi térképtár

A soproni térképtárat 1857-ben hozták létre, júliusban Karl Rolkét bízták meg a vezetésével. 1858. július 1-jén térképtárosi címmel Anton Buttula vette át vezetést, akit 1861. november

4 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 530. 1865/53673.

■ A tervezett négy területi térképtár illetékessége a kerületi táblák szerint, Sopron, Pest-Buda, Kassa és Nagyvárad székhellyel, 1865 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 530. 1865/53673.)

elején felvették a bécsi térképtárba. Kezdetben a soproni térképtár ideiglenesen az 1. felmérési felügyelőség épületében, a Tibolth Károlytól bérelt házban kapott helyet, majd 1860-ban az egykori harmincadhivatal épületébe költözött.⁵

Buttula távozását követően ideiglenesen Johann Baader (Soběslav, 1812. 04. 05. – ?, 1862. 06. 09.) 1. osztályú mérnököt bízták meg a térképtár vezetésével (Mappenarchivvorstand) – ő 1857 vége óta dolgozott a térképtárban –, halálát követően Josef Gfellt (*St. Veit an der Gölsen, 1805. 01. 03.) rendelték Sopronba a zágrábi térképtárból.⁶

A térképtárosi állásra 1865 elején pályázatot írtak ki évi 945 Ft-os fizetéssel. Alkalmazási feltételként a kataszteri felmérés ismeretét és hosszabb szolgálati időt határoztak meg, az aligazgatók, a felügyelők, a térképtárosok, a térképtári vezetők, a nyilvántartási és felmérési mérnökök jelentkezését várva.⁷

Az állásra húszan pályáztak: Benjamin Vacano (*Klafterbrunn, Eschenau része, 1823. 02. 10.) karintiai nyilvántartási mérnök, Vacano Fülöp soproni felmérési igazgató testvére, Anton Mahr (Bravantice, Szilézia, 1816. 07. 01.) a krakkói térképtár nyilvántartási mérnöke, Josef Spannbauer (*České

5 Török, 2018. 3–14. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 523. 1865/996. Personalnachrichten. *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des K.K. Finanzministeriums für die im Reichsrath Vertretenen Königreiche und Länder*, 1861:278.

6 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 454. 1859/34105., 495. 1862/36453., Bücher 144., Bücher 146.

7 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 523. 1865/996., 533. 1866/8111. Amtsblatt. *Tropauer Zeitung*, (1865) 25. sz. (jan. 31.), 26. sz. (febr. 1.), 28. sz. (febr. 4.) Eberhardt haláláról I. Verstorbene in Krems. *Kremser Zeitung*, 28. (1897) 39:7.

Budějovice, 1811. 08. 23.) 1. osztályú mérnök, Josef Gfell, a soproni térképtár vezetője, Andreas Sponner (*Nové Město na Moravě, 1814. 06. 28.), Mathäus Fischer („Petrowitz in Böhmen”, 1810. 09. 10.), Johann Jost (*České Budějovice, 1807. 03. 27.), Wenzel Wogtech (*Nový Bydžov, 1817. 08. 29.), Ignaz Leis (*Plachtín, Nečtiny része, 1822. 11. 30.), Bernhard Maudrý (*Tieschetitz in Mähren, 1819. 11. 06.), Franz Sommer (*Stepokl, Csehország, 1819. 02. 12.), Inffeld Ignác (Chvalkovice v Čechách, 1807. 04. 15. – Pécs, 1884. 08. 07.), Otto Schindler (*Osoblaha, 1819. 06. 06.), Karl Bolusek (*Olomouc, 1814. 11. 02.), Johann Berger (*Herzmanitz in Böhmen, 1824. 05. 29.) és Michael Riederer (*Weitra, 1808. 05. 30.) 1. osztályú mérnökök, Josef Felkel (*Bučávka, 1820. 01. 23.), Guido Zellerin (*Strakonice, 1817. 09. 14.) és Sártory Antal 2. osztályú mérnökök, valamint Hugo Eberhardt (Libkovice, 1826. 06. 24. – Krems an der Donau, 1897. 09. 15.) 3. osztályú mérnök.⁸

Gfellt a főigazgatóság részéről nem tartották alkalmasnak, mivel nem rendelkezett megfelelő vezetői képességekkel, tetterővel és koncepcióval, 1866. február 1-jén nyugdíjazták is. A főigazgatóság Inffeldet alkalmazta az állásra, akit a kassai pénzügyigazgatóságtól helyeztek át Sopronba.⁹

A soproni „térképi levéltár” Pozsonyba költözése

1865-ben még Sopronban kerestek a térképtár számára megfelelő épületet. Először arra gondoltak, hogy a fővárm hivatal épületébe, azaz a Preysz Mórtól (1829–1877) bérelt házba helyezik azt el. Ezt az épületet azonban Vacano Fülöp

felmérési igazgató sem tartotta megfelelőnek. Pozsonyban viszont több állami, üresen álló épület is volt, ezek közül Vacano a régi országház (ma Univerzitná knižnica v Bratislave, Michalská 1.) és a helytartótanácsi palota (ma Hlavné námestie 359.) épületét szemelte ki.¹⁰

A pozsonyi állami építészeti hivataltól kértek szakvéleményt a két épületről és költségvetést a szükséges felújításokról, átalakításokról. Topolansky Mór (Pozsony, 1823. 03. 10. – Bécs, 1907. 10. 12.) mérnök szakvéleménye és Hoch Alfréd mérnök költségvetései alapján 1867 elején Vacano a helytartótanácsi épületet javasolta, mivel az országház épülete nem volt elég száraz. Azt kérte, hogy ne a költségek határozzák meg a döntéshozatalt, mivel fontos térképek megőrzéséről van szó. A helytartótanácsi palota helyiségeit azonban ekkor még más bérelte, és csak Szent Mihály napjától (szeptember 29.) lehetett volna használatba venni azokat, továbbá a helyreállítási munkák itt többre kerültek volna. A Pénzügy-

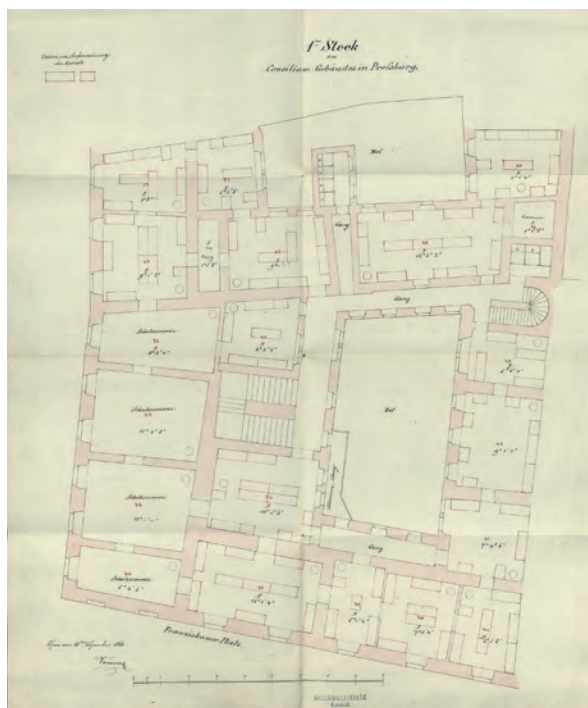

■ Az országház (B) épülete és a helytartótanácsi palota (A) Pozsony 1892. évi térképén. Az előbbiben a kataszteri térképtár, az utóbbiban a pénzügyi igazgatóság kapott helyet (MNL OL, S 74-II.-149.)

8 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 525. 1865/18351.

9 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 525. 1865/18351., Bücher 150. MNL OL, K 269 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok (= K 269) II. Tárgyi alapon rendezett iratok, A Pénzügyi közigazgatási ügyek 21. tétel Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek, b. Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1. Állománykönyv, 1860–1865 (= II.-A-21.-b-1.) 202.

10 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 528. 1865/36596., 534. 1866/17315.

■ A helytartótanácsi palota három szintjének alaprajza, ahova a térképek elhelyezését tervezték, 1866 (MNL OL, K 269-I.-6.-1867-I.-5.)

soproni épületben a térképtár „annak igen hiányos volta miatt a nagy értékű térképek sérülése nélkül tovább meg nem maradhat, Sopronban pedig más kincstári épület nincsen, az ugyan Pozsonyba volna áthelyezendő, és pedig a legszorosabb költségkímélés mellett”. Tehát a költségkímélés miatt esett végül a választás a régi országház épületére.¹¹

1867 nyarán költöztették át a térképtárat Pozsonyba, szeptembertől már ott működött.¹²

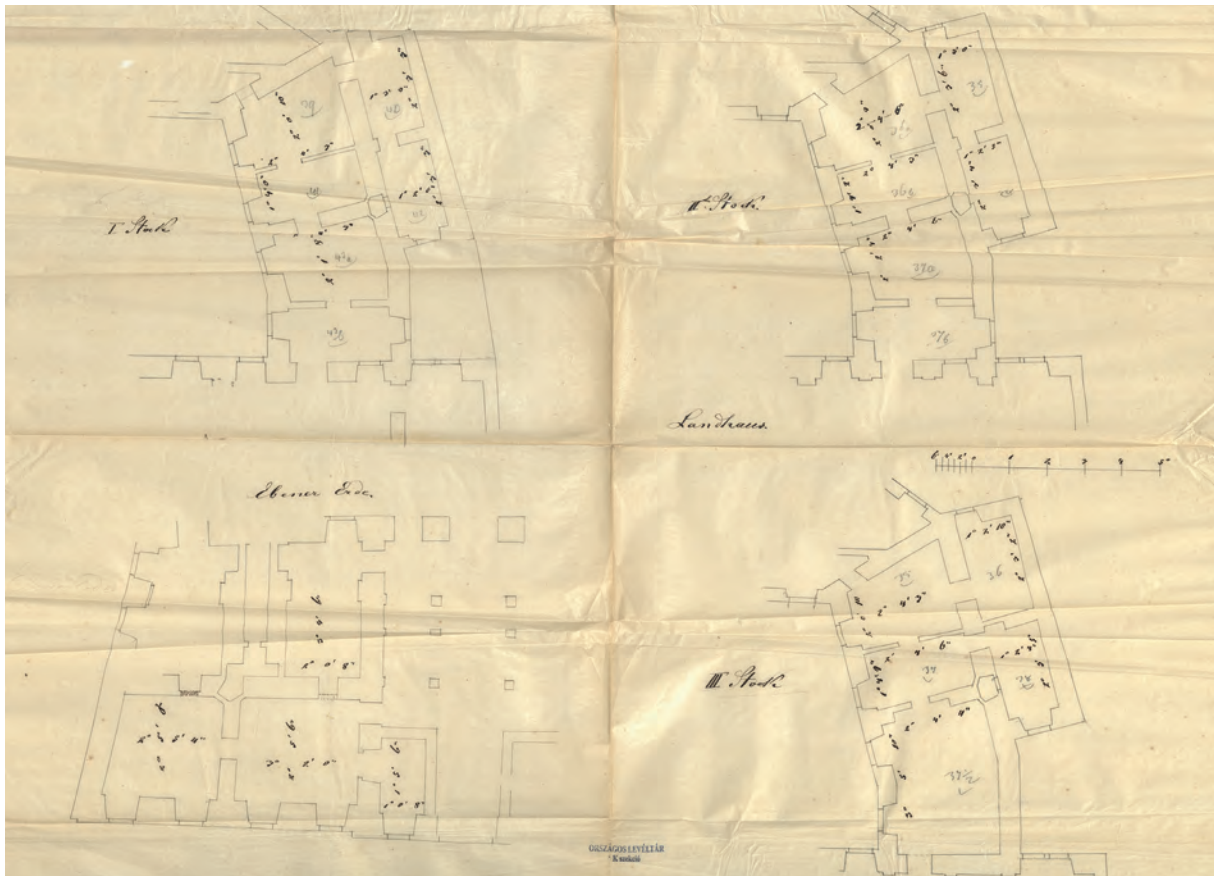
Ignaz Inffeld soproni, majd pozsonyi térképtáros (1865–1868)

Ignaz Inffeld a brünni (Brno) elemi iskola négy osztályának elvégzése után Dačice erdészeti iskolájában folytatta tanulmányait. Német és cseh nyelvismerettel rendelkezett. 1839 júniusában gyakornokként alkalmazták a katasz-

minisztériumban André Lajos pénzügyi tanácsos volt az ügy előadója, aki a következőképp foglalta össze a minisztérium álláspontját: a

11 MNL OL, K 269 I. Kútfő-tételes iratok 6. Földadó ügyek (= I.-6.) 1867-I.-5. Topolanskyról l. <https://www.geni.com/people/Mauritz-Topolansky-VON/3901994> (elérés ideje: 2022. május 6.). Andréről l. REISZ T. CSABA: Az André család. *Catastrum*, 7. (2020) 2:28–31.

12 MNL OL, K 269-I.-6.-1867-I.-5.-1505., K 269-I.-6.-1867-I.-5.-27983., K 269 I. Kútfő-tételes iratok 10. Az Állandó kataszter ügyei (= I.-10.) 1868-1785., K 269-I.-10.-1868-1480.

■ A régi országház épületének alaprajzai, 1866 (MNL OL, K 269-I.-6.-1867-I.-5.)

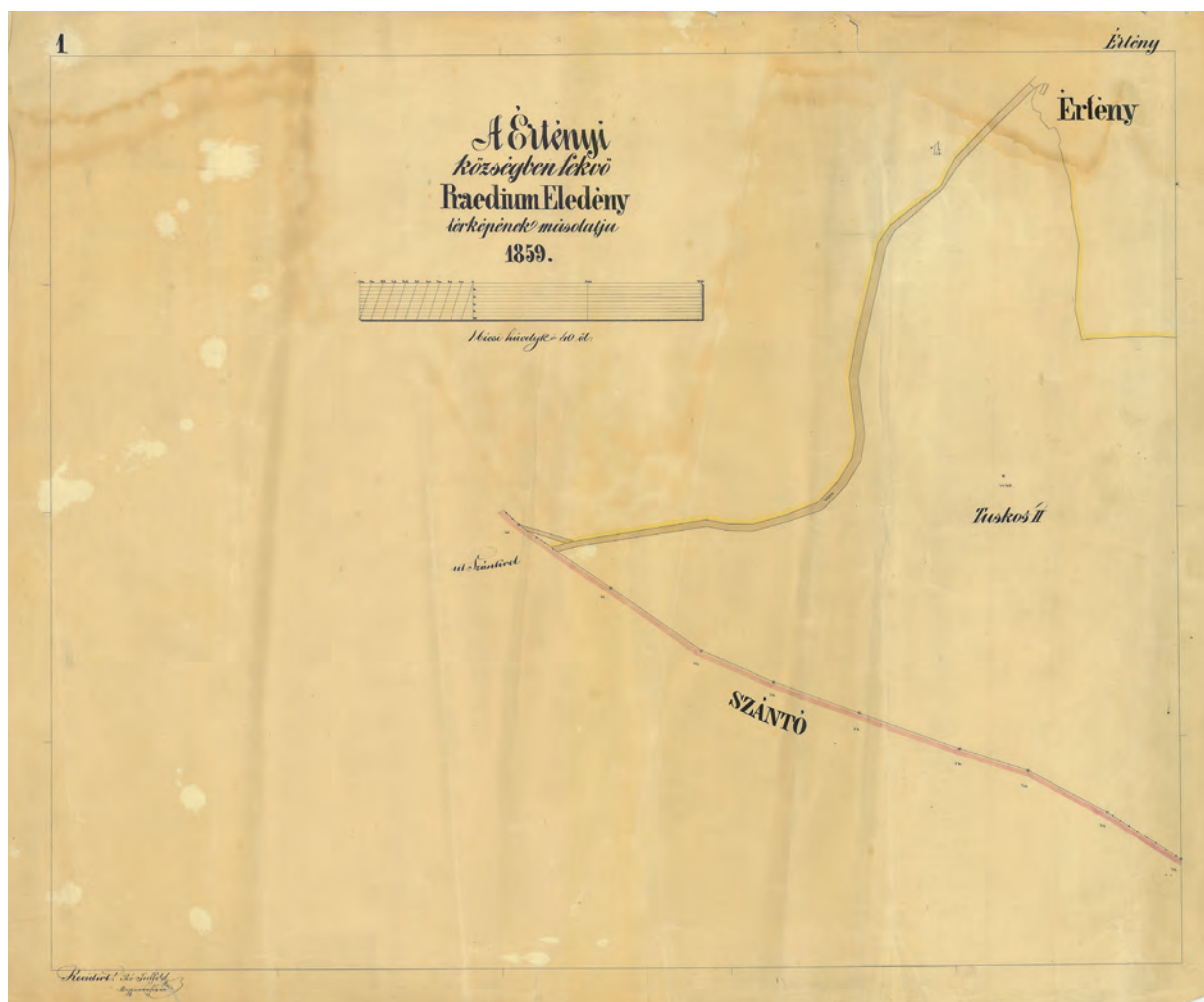
ternél, a földmérési ismeretek elsajátításával párhuzamosan segédgé, majd mérnökké léptették elő: 1839. október 1-jén 2. osztályú segédgé, 1843. augusztus 1-jén 1. osztályú segédgé, 1844. december 9-én asztalvezetővé, 1845. május 1-jén 4., 1850. november 1-jén 3., 1854. november 1-jén 2. és 1857. november 1-jén 1. osztályú mérnökké. 1863. április vége és július közepe között rövid ideig ideiglenes felügyelősi vezetővé nevezték ki, de felettesei nem tartották alkalmasnak a felmérési felügyelő feladatainak ellátására.¹³

Inffeld kezdetben Csehországban, 1845-től Galíciában, 1856 és 1861 között Magyarországon, 1861-től 1863-ig Horvátországban, majd újból Magyarországon dolgozott. 1863-ban a prágai térképtárosi, 1864-ben pedig brünni nyilvántartási mérnöki állásra pályázott, de sikertelenül. Már 1863-ban úgy jellemezték felettesei, hogy teljes mértékben alkalmas térképtár vezetésére. 1865. április 25-én nevezték ki a soproni térképtár élére.¹⁴

1868. december 5-én felmentették a szolgálat alól, mivel visszaéléseket tapasztaltak

13 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 396. 1856/9427., 403. 1857/19515., 404. 1857/22016., 415. 1858/2154., 419. 1858/9640., 454. 1859/34105., 501. 1863/2791., 505. 1863/24579., 514. 1864/20329., 517. 1864/29900., 525. 1865/18351., 659. 1858/24667., 661. 1858/39331., 665. 1859/5738., 669. 1859/36751., 682. 1865/19954. TÖRÖK ENIKŐ: Homolka József. *Catastrum*, 8. (2021) 4:40–41. (= TÖRÖK, 2021).

14 *Schematismus des Königreiches Böhmen*, 1841:40., 1842:41., 1843:41., 1844:47. *Handbuch des Königreiches Böhmen*, 1844:47. *Provinzial Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien*, 1845:94., 1846:92., 1847:99., 1849:49., 1850:80., 1851:197., 1852:183. Galíciai munkájára példa Podole (województwo podkarpackie) térképe 1849-ből: Archiwum Państwowe w Przemysłu, 56/126/0/-/1277M (<https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/de/jednostka/-/jednostka/18051161>). *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich (= HSHKÖ)*, (1856) 4:225., (1858) 4:224., (1859) 4:167. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 9., 31., 38., 61., 74., 88., 112., 136., 182.; K 269-II.-A-21.-b-2. Állománykönyv, 1868–1874. 58. Ernennungen. *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des österreichischen Finanzministeriums*, 1865:112.

■ Értény 1859. évi kataszteri térképszelvényének Inffeld Ignác térképtáros által ellenőrzött és a herceg Esterházy család számára készített másolata (MNL OL, S 16-525.)

a térképtár kezelésénél. 1868 novemberében Trzinszky Gyula (1829–1886) miniszteri titkár vizsgálta ki az ügyet, átnézte a megrendelési és az iktatókönyveket, kihallgatta a személyzetet, átvizsgálta a számadásokat. Azt tapasztalta, hogy „a térképtárhoz 1865-ik évi június havától mostanáig [1868. november 7.] szabályellenesen 2225 Ft 52 kr-nyi pénz jutott. (...) valamennyi számadás és több hozzá csatolt nyugtatvány hamis, maga a hivatal a legnagyobb rendetlenségben áll, miután a számadások egyes tételeinek constatírozására [= megállapítására] szükséges ügyiratok nagy részben hiányoznak, nagy részben pedig a lefoglalt magánlevelekből kell felvilágosítást keresni.

Tegnap mint november 6-án beérkezett a postával Pécs városának egy levele, melyben a megrendelt munkák végrehajtását és megkül-

dését sürgeti, és miután e megrendelést a megrendelési könyvekben, a hivatolt előbbi sürgetését pedig az iktatókönyvben nem találtam, jegyzőkönyvileg constatíroztam a tényállást, mely röviden abban áll, hogy a megrendelés elhallgattatott, a város által pedig e munká rovására készpénzben a postavevény szerént beküldött 278 Ft 45 kr elsikkasztatott. Nevezetes ezen esetről az a körülmény, hogy a térképtárnok nem is tudja bizonyosan, hogy mennyi pénzt vett kezeihez. A további vállalatnál egyidejűleg bevallá a tárnok, hogy ez eseten kívül még egy más megrendelés, mely Borcsányi [Ágoston] mérnök által a múlt héten eszközöltetett, szintén elhallgattatott és az általa befizetett előleg 64 Ft 69 kr elsikkasztatott.” Trzinszky Inffeld azonnali felfüggesztését javasolta.

A térképtárnok elismerte a hibákat és kérte,

hogy az ítéletnél legyenek tekintettel életkorára és családi állapotára, hiszen hatgyermekes özvegyember volt. Mentségére hozta fel, hogy az adminisztrációban nem rendelkezett tapasztalatokkal, nem kapott senkitől ehhez segítséget. Nem tudott magyarul, így a magyar nyelvű levelezés is gondot okozott neki. Az ügyintézésben Hoffmann János („Dolan in Böhmen”, 1811. 12. 25. – Pozsony, 1867. 12. 25.) mérnökre hagyatkozott, aki 1861. június 12-től szolgált a térképtárban. Inffeld késznek nyilatkozott, hogy az általa okozott kárt megtérítse, és felajánlott egy öröklés útján birtokába jutott, 300 forintra szóló magánkötelezvényt erre a célra. Ugyanakkor felmentése után „tápdíjért” folyamodott, fizetése kétharmadát kérte és 1869. január 1-jétől meg is kapta.¹⁵

Inffeld Karolina Rybičkat, Homolka József unokatestvérét vette feleségül, és hat gyermekük született. 1862 és 1865 között megözvegyült. Felmentése után Pécssett telepedett le. 1884-ben öt gyermeke gyászolta: Magdolna (Baudysz Ferencné, †Pécs, 1900. 01. 03.), Vilma (Drasenovich Józsefné), Ferenc (magánmérnök; Turnov, 1844. 02. 28. – Pécs, 1898. 03. 06.), Róza (Wessely Jánosné, †Pécs, 1935. 05. 05.) és Artúr.¹⁶

Freisinger György, pozsonyi térképtári vezető (1868–1872)

Freisingert Selmezbányáról rendelték Pozsonyba 1868 novemberében, 28-án már jelentkezett is Trzinszkynél, és december 5-től

vette át a térképtár vezetését. Ő már több éve Magyarországon dolgozott, kifogástalanul beszélt és írt magyarul, megbízható, szorgalmas és rendszerető munkaerőként jellemezték felletesei. Trzinszky Inffeld visszaéléseire hivatkozva kezdeményezte Freisinger felesketését, annak ellenére, hogy a telekzeti, azaz kataszteri mérnökök akkoriban nem voltak erre kötelezettek. Az eskütételre végül nem került sor.¹⁷

Freisinger (Lviv, 1814. 05. 28., más adat szerint 30. – Pozsony, 1872. 02. 27.) izraelita családból származott, 1841-ben áttért a római katolikus vallásra. 1830, más adatok szerint 1831 és 1845 között az 5. tüzérezredben szolgált, majd 1845-től 1847-ig a cs. kir. Délkeleti Államvasútnál dolgozott kisegítőként (Assistent). Részt vett a szabadságharcban, 1848 szeptemberében tűzmesterként beállt a honvéd tüzérséghez. 1849 januárjától tüzérségi laboratóriumot vezetett Hajdúböszörményben. Márciustól főhadnagyként a kolozsvári fegyvergyártó műhely parancsnoka volt, júniusban századosként a főhadiszertár parancsnoka. Közben a pesti egyetemen tanult hat évfolyamon keresztül, diplomás mérnökként végzett 1851-ben. Később magánmérnökként tartotta el családját.¹⁸

Időközben megnősült, Torday Karolinát (Vác, 1817. 11. 18. – Vác, 1884. 01. 07.) vette feleségül, egy gyermekük született: Lajos (Vác, 1850. 06. 21. – Budapest, 1907. 04. 03.) későbbi váci közjegyző, városi képviselő, Vác díszpolgára.¹⁹

Freisinger Györgyöt 1852. május 11-től (más adat szerint április 24-től) mérnökként alkal-

15 MNL OL, K 269-I.-10.-1868-1480., K 269-I.-10.-1868-1785., K 269-I-10.-1869-785. Hoffmannról l. MNL OL, K 269-I-10.-1868-230. Vö. még a FamilySearch adatbázisában, az adott személy nevére keresve (= FS, www.familysearch.org). HRENKÓ PÁL: Kegydíjas mérnökök a kiegyezés után. GK, 37. (1985) 4:277. (= HRENKÓ, 1985).

16 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 454. 1859/34105., 501. 1863/2791., 525. 1865/18351. FS. Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK), gyászjelentés-gyűjtemény. TÖRÖK, 2021. 41.

17 MNL OL, K 269-I.-10.-1868-1480., K 269-1868-8.-1785., K 269-I-10.-1869-217., MNL OL, K 269-II.-A-21.-b 2. kötet 38., 58.

18 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 386. 1856/4778., 456. 1859/39229. BONA GÁBOR: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban.* Bp., 2008 (= BONA, 2008, elérhető az Arcanum Kézírástárban: www.arcanum.com/online-kiadvanyok). FODOR FERENC: *Az Institutum Geometricum. Az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet.* Bp., 1955. 164. FREISINGER GYÖRGY: A kolozsvári állad. fegyvergyár. *Honvéd*, (1849) 119:471. Belföldi hírek. *Pesti Hírlap (= PH)*, (1849) 303:103. Adakozások. *Közlöny*, (1849) 151:561. SÜLI ATTILA: Lökupakos fegyverek az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc hadseregében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 4:978. SÜLI ATTILA: A honvéd vadászrezdek szervezése és működése Erdélyben 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 3:692. Freisingernek 1848-ban a tereskei templomról készített tervrajzairól l. BURGUNDI DIÁNA: Szent László-legenda a középkori falfestészetben. *Tanulmányok Horváth István (1939–2005) emlékére.* Salgótarján, 2019. 291. PÁLOS FRIGYES: *A tereskei templom.* Aszód, 2000. 24.

19 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 386. 1856/4778., 456. 1859/39229. BONA, 2008. Freisinger Lajosról l. TRAGOR IGNÁC: *Váci bölcsők, váci koporsók. A Váci Múzeum-Egyesület ünnepi közgyűlésein elhangzott beszédek.* Vác, 1938. 15–40.

■ Erdőszele 1867. évi kataszteri térképszelvényének Freisinger György által ellenőrzött és a Batthyány család számára készített másolata (MNL OL, S 20-229.)

mázták az ideiglenes földadó (provizórium) megállapítását célzó műszaki munkálatoknál Temesváron, majd a zágrábi provizóriumnál. 1856. szeptember 3-tól a részletes felmérésben vett részt a soproni adókerület 1. felügyelőségében 4. osztályú mérnökként. 1858. május 7-én Horvátországba helyezték a részletes felméréshez, 1859. május 20-án visszarendelték a kassai adókerületbe a provizóriumhoz, ahova 26-án érkezett meg. 1860. április 30-án került vissza a részletes felméréshez, és Horvátországba küldték. 1864-től a soproni adókerületben dolgozott a részletes felmérésnél 3. osztályú

mérnökként. 1868-ban már a Felvidéken volt, a 2. szécsényi felügyelőségen, innen rendelték a térképtárba. 1868-tól haláláig látta el a térképtári vezető feladatait.²⁰

Térképtári személyzet

1860-ban Wenzl Prochaska (Prostiboř, 1787. 07. 17. – Bécs, 1868. 06. 08. vagy 09.) és Arnold Makusch („Tyrau”, 1836. 07. 16. - Bécs, 1861. 01. 17.) mérnökök dolgoztak a térképtárban, az előbbi az 1865. évi nyugdíjazásáig, az utóbbi pedig haláláig.²¹ Makusch helyére

20 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 320. 1852/1938., 331. 1853/2027., 386. 1856/4778., 388. 1856/5555., 396. 1856/9427., 403. 1857/19515., 419. 1858/9677., 422. 1858/17048., 424. 1858/22338., 444. 1859/10428., 453. 1859/31760., 456. 1859/39229., 459. 1859/46378., 481. 1860/65809., 659. 1858/24667., 660. 1858/34696. MNL OL, E 675 Magyar kincstári levéltárak, Abszolútizmuskori pénzügyigazgatási levéltár, K. K. Finanz Landes Directions Abtheilung Oedenburg, Általános iratok 37. cs. 1864/16649.; K 269-II.-A-21.-b-1. 39., 48., 62., 75., 89., 114., 128., 155., 162., 175., 197., 211., K 269-II.-A-21.-b-2. 6., 22., 38., 76., 91., 130., 165., 180., 199. BONA, 2008. HSHKÖ, (1856) 4:225., (1858) 4:224., (1859) 5:162.

21 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 482. 1861/6945., 483. 1861/9844., Bücher 150., Bücher 153. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 26. Verzeichniß der Verstorbenen in Wien. *Fremden-Blatt*, 22. (1868) 162:Beilage. Török, 2018. 6., 10.

Johann Hoffmann 1. osztályú segédet vették fel, aki 1861. június 2-től haláláig, 1867-ig volt a térképtárban. 1864. december 20-án Anton Langer mérnök került a térképtárba, de nem sokáig maradt, 1865-ben távozott a posztjáról.²²

1865-ben Guido Zellerin mérnököt rendelték ide, aki nyugdíjazásig, 1869. május 1-jéig itt szolgált. Vele egyidőben nyugdíjazták Franz Fleischhans mérnököt és Mathäus Fischer (*„Petrovitz in Böhmen”, 1810. 09. 20.) mérnököt, előbbi 1866 áprilisától, utóbbi 1867. szeptember 21-től dolgozott a térképtárban.²³

1866-tól még Engelbert Biron 1. osztályú mérnök volt a térképtár alkalmazottja.²⁴ 1869-ben rövid ideig Ungar Samu 2. osztályú segéd is a személyzethez tartozott, de szabadságáról nem tért vissza szolgálati helyére.²⁵ 1869-ben egy felesketett hivatalosolga, Franz Ložak segítette a személyzet munkáját.²⁶

A kassai térképtár

A kassai adókerületben 1857-ben kezdődött a háromszögelés, 1858-ban a határleírás, majd 1859-ben a részletes felmérés, mégpedig Máramaros vármegye területén. 1861 és 1863 között Magyarországon szüneteltek a munkálatok, a mérnököket Horvátországba rendelték. 1863-ban az egykori kassai kerületben, Máramaros, Bereg és Ugocsa vármegyében egy felmérési igazgatóságot alakítottak ki Adalbert Urbas vezetésével, azon belül két aligazgatóságot (Sebastian Fischer, Josef Schwarz vezetésével). Két háromszögelési osztály, három határleírasi osztály és 12 felügyelőség működött a kerületben. 1864-ben a kassai igazgatósághoz 12 felü-

gyelőség, egy térképtár, három háromszögelési osztály és hét határleírasi osztály tartozott.²⁷

1863 őszén azzal számoltak a felmérés vezetői, hogy a kassai kerületben év végéig 143 négyzetmérföldnyi területet fognak felmérni. Annak ellenére, hogy a korábbi rendeletek 200 négyzetmérföld után rendelték el a térképtár felállítását, már 1863 végén kezdeményezték a kassai térképtár létrehozását. Ezt azzal indokolták, hogy a zágrábi térképtárnál is eltértek a rendeletben megszabott feltételtől, mivel a birtokrendezésekhez szükség volt a térképmásolatokra. Másrészt korán el kellett kezdeni a szervezést, minthogy időigényes feladat volt megfelelő, tágas, száraz és tűzbiztos helyiséget találni a térképtár számára, valamint a helyiség átalakítása is sokáig tarthatott. Úgy tervezték, hogy a térképtár 1864 májusában vagy júniusában kezdheti meg működését egy térképtárossal, egy hivatalosolgával és egy, a felmérési személyzetből a térképtárba rendelt segéddel.²⁸

Pályázat a térképtárosi állásra

Ferenc József császár 1863. november 24-én engedélyezte a kassai térképtár létrehozását. Ekkor a térképtárosi állás betöltésére pályázatot írtak ki, amelyet elküldtek a birodalom pénzügyigazgatóságának, illetve napilapokban is közzétettek.²⁹

Az állást szintén évi 945 forintos fizetéssel hirdették meg. Olyan személyek jelentkezését várták, akik már régóta a kataszternél dolgoztak, legalább mérnökként tevékenykedtek vagy térképtárosok, térképtárvezetők, nyilvántartási mérnökök voltak. Feltétlenül szükségesnek

22 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 524. 1865/7262., Bücher 150. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 167., 202.

23 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 533. 1866/8111., 525. 1865/14194. 528. 1865/36525. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 202., K 269-II.-A-21.-b-2. 58., 121., K 269-I.-10.-1869-294.-31213. HRENKÓ, 1985. 277.

24 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 538. 1866/35232. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-2. 58., 76., 121., 130.

25 MNL OL, K 269-I.-10.-1869-217., K 269-II.-A-21.-b-2. 58., 76., 121., 130.

26 MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-2. 121.

27 TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri felmérés szervezete 1850 és 1861 között. *Catastrum*, 8. (2021) 1:13., 18–19. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 499. 1862/58777., 511. 1864/287., 511. 1864/3048., 532. 1866/1954. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 133–145., 179–191.

28 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 509. 1863/55845.

29 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 510. 1863/57747. *Concurs-Kundmachung. Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, (1864) 1:3. A kataszteri állaspályázatokról I. még TÖRÖK ENIKŐ: Kataszteri álláshirdetések és állaspályázatok az 1850–1860-as években. *Catastrum*, 8. (2021) 2:3–14.

tartották az ország nyelvének ismeretét. 1864. január 15-ét jelölték meg leadási határidőként, a pályázatot minősítési táblázattal együtt január 20-ig kellett eljuttatni a kataszteri főigazgatóságához.

15 személy pályázott az állásra. Demeter Alajos (Kassa, 1823. 06. 21./22. – Mezőberény, 1895. 09. 28.) pályázatát érvénytelennek tekintették, mivel kérelméhez nem csatolt minősítési táblázatot.³⁰ A pályázók közül öten tudtak magyarul: Bereghy Károly (Josefov, Jaroměř, Csehország, 1823. 11. 01. – Kistétény, 1890. 06. 24.) 2. osztályú mérnök a kassai kerületben,³¹ Sártory Antal 2. osztályú mérnök a kassai kerületben,³² Lackenbacher Henrik (*Pest, 1823.

01. 16.) 3. osztályú mérnök a kassai kerületben, Csermák János (Galgóc, 1821. 06. 01./07. 01. – Pozsony, 1892. 02. 03.) 3. osztályú mérnök Varsdon³³ és Oehl Edmund (Milánó, Lombardia, 1819. 11. 16. – Lőcse, 1868. 03. 03.) 4. osztályú mérnök a kassai kerületben,³⁴ viszont ők rendelkeztek a legrövidebb szolgálati idővel.

Az első kilenc legesélyesebb pályázó között volt Karl Fitz (*Dřevohostice, Morvaország, 1805. 11. 02.) czernowitzi (csernyivci) térképtáros, Franz Soukup (Jevišovice, Morvaország, 1808. 03. 12. – Ungvár, 1865. 01. 29.) 1. osztályú mérnök a kassai kerületben,³⁵ Anton Wraschtil (Sedloňov, Csehország, 1811. 10. 06. – ?, 1864. 06. 15.) 1. osztályú mérnök a zág-

A földbirtok Des Grundbesitzers										A földdarab Des Grundstückes					Jegyzet Anmerkung		Állás a kataszteri térkép szerinti helyzet és mérték számítás alapján
Birtoklajposít (Güter- Inhaber) név és helye	A birtok szám Nemzet és Helye	A földbirtok szám Nemzet és Helye	A földbirtok szám Nemzet és Helye	A földbirtok szám Nemzet és Helye	A földbirtok szám Nemzet és Helye	A földbirtok szám Nemzet és Helye	kereszt és vezeték neve Vor- und Zuname	állapota Stand	lakhelye Wohnort	Művelési néme Cultur-Gattung	területe Flächen-Inhalt		Érték Wert	Érték Wert	Érték Wert	Érték Wert	Érték Wert
											a földmérték bei der Vermessung	az osztály- számát bei der Clasirung					
36.	1187	1	1	1	1	1	Rimánóczy Ferenc József			hird		712.0	0.00				
	1181	1	1	1	1	1	Böckl Samuel			hird		557.2	0.00				
	1182	1	1	1	1	1	do			hird		117.2	0.00				
	1183	1	1	1	1	1	do			hird		532.0	0.00				
	1184	1	1	1	1	1	Árnyas József			hird		377.0	0.00				Land Kassa
	1185	1	1	1	1	1	Wassner József			hird		703.0	0.00				
	1186	1	1	1	1	1	Wassner József			hird		1 607.7	0.00				
	1187	1	1	1	1	1	Kardos Samuel József			hird		524.0	0.00				
	1188	1	1	1	1	1	do			hird		202.0	0.00				
	1189	1	1	1	1	1	Reichold Antal			hird		70.0	0.00				2-1597.6
	1190	1	1	1	1	1	do			hird		150.0	0.00				
	1191	1	1	1	1	1	Sugár Jakab			hird		678.0	0.00				
	1192	1	1	1	1	1	do			hird		312.0	0.00				
	1193	1	1	1	1	1	do			hird		130.7	0.00				Land Kassa
	1194	1	1	1	1	1	do			hird		250.0	0.00				
	1195	1	1	1	1	1	Reichwald János			hird		39.0	0.00				Land Kassa
	1196	1	1	1	1	1	Wassner József			hird		197.0	0.00				
	1197	1	1	1	1	1	Wassner József			hird		183.2	0.00				
	1198	1	1	1	1	1	Wassner József			hird		178.0	0.00				

■ Sugár Jakab háza (1191. hrsz.) Kassa kataszteri telekkönyvében, 1867 (ÚAGK, Ab 136)

30 FS. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 454. 1859/34105. Ujdonságok. Békésmegyei Közlöny, 22. (1895) 79. sz.

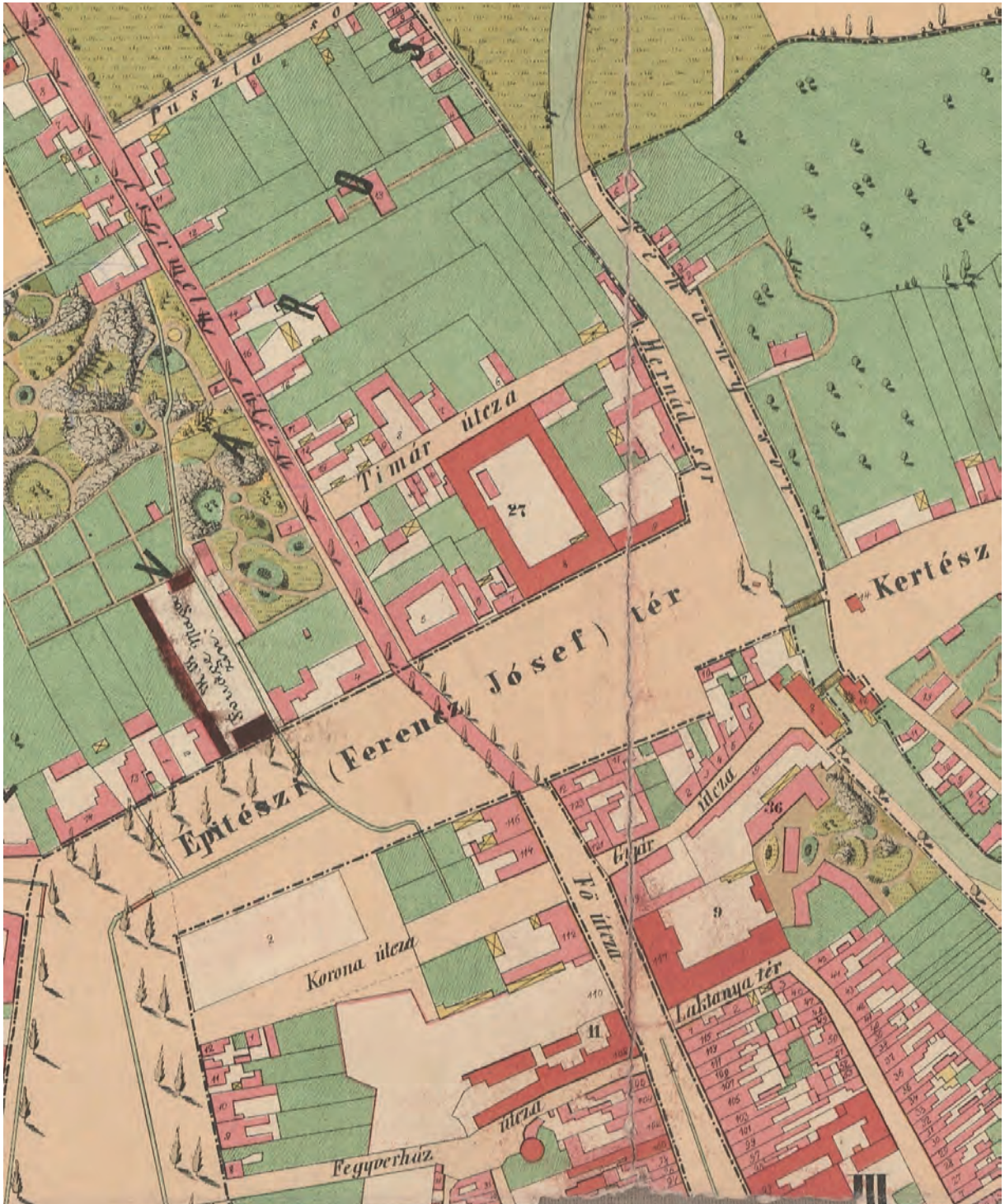
31 FS. Halálözások. Fővárosi Lapok (= FL), (1890) 176:1298. Halálözások. PH, 12. (1890) 175:5.

32 REISZ T. CSABA: Sártory Antal (1829–1896) portréja. Catastrum, 9. (2022) 1:5–13.

33 FS. Halálözások. Kataszteri Közlöny, 1. (1892) 1:9.

34 MNL OL, K 269-I.-10.-1868-1386. FS.

35 MNL OL, K 269-I.-10.-1869-63.

■ Sugár Jakab háza (Építész tér 5.) Homolka József 1869. évi Kassa-térképén (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, G I h 306.)

rábi térképtárban,³⁶ Rudolf Amon (*Prostějov, Morvaország, 1816. 09. 03.) 1. osztályú mérnök a kassai kerületben, Leopold Schrottmann (*Telč, Morvaország, 1808. 09. 28.) 1. osztályú mérnök Eszéken, Franz Matieka (Časlau, Csehország, 1809. 02. 05. – Zágráb, 1866. 04. 09.) 1. osztályú mérnök a zágrábi térképtárban,³⁷ Anton Mahr (Bravantice, Szilézia, 1816. 07. 01.) nyilvántartási mérnök a krakkói térképtárban, Franz Sommer (*Stepokl, Csehország, 1819. 02. 12.) 1. osztályú mérnök Zágrábban³⁸ és Josef Schuster (*Mečříž, Csehország, 1817. 12. 27.) 1. osztályú mérnök Kassán.³⁹

Az 1864 októberében született döntés értelmében Karl Fitzt nevezték ki kassai térképtárosnak és elrendelték, hogy decemberben költözzön a városba.⁴⁰

Közben a térképtárat már felállították, kibérelték a helyiséget, és 1864 első felében ideiglenesen (provisorischer Archivvorstand) Johann Hrusch korábbi felmérési felügyelőt bízták meg a vezetésével. 1865. április elejéig látta el ezt a feladatot, minősítési táblázatában úgy jellemezték, hogy térképtárvezetőként nagyon tevékeny volt és tartotta magát az előírásokhoz.⁴¹

A térképtár elhelyezése

A térképtár számára 1864. április 1-jén kilenc helyiséget béreltek ki Sugár Jakab 193. házszám alatt található, tágas, száraz és tűzbiztos házában évi 600 forintért. A helyiségeket viszonylag kevés ráfordítással át tudták alakítani

a térképtár céljaira, és beszerezték a térképtároló ládákat, a polcokat és az irodabútorokat.⁴²

Sugár Jakab háza az 1867. évi kataszteri telekkönyv és térkép segítségével könnyen beazonosítható.⁴³ Az 1191. helyrajzi számú ház az Építési piacon (később Ferenc József tér) helyezkedett el, ami a házzámváltozás miatt Homolka József Kassa-térképén az Építési piac (Ferenc József tér) 5. számú háznak felel meg, ma Strojářenská ul. 9.⁴⁴

1865 végén újabb berendezési tárgyakat kellett beszerezni, az 1865. november 6-án kelt jelentés szerint a következőkre volt sürgősen szükség: két nyitott láda, két láda a jegyzőkönyvek, telekkönyvek számára, öt nyitott polc, két segédasztal, egy létra és egy köpörláda. Ezeket Artimovics kassai asztalosmesterrel kívánták megcsináltatni. Tervezték, hogy Sugár Jakabbal tárgyalnak majd 1866 őszén további helyiségek bérléséről, a térképtár bővítéséről.⁴⁵

Karl Fitz, az első kassai térképtárnok (1865–1867)

Karl Fitz 1865. március 31-én érkezett Kassára és április 4-én vette át a térképtárat Hruschtól.⁴⁶

Fitz a morvaországi Dřevohostice településen született 1805. november 2-án. Lipník nad Bečvouban végezte a négyosztályos elemi iskolát, majd Kroměřížben a hatosztályos gimnáziumot. 1823 és 1824 folyamán magánúton sajátította el a trigonometriát és a mértant Olmützben (Olomouc). 1825 és 1834 között egy erdőgazdaságban dolgozott. 1834. június 2-án

36 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 517. 1864/30081.

37 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 514. 1866/17857. MNL OL, K 269-I.-10.-1869-294.-37803.

38 Stiepolk, Stipolk névváltozatokkal szerepel még. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 490. 1861/69420., 497. 1862/47848., 503. 1863/16478. Ma Štipoklasy, de több hasonló nevű település van Csehországban.

39 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 513. 1864/8140.

40 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 520. 1864/47705.

41 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 513. 1864/8015., 520. 1864/47705., 523. 1865/2023., 525. 1865/14194., 528. 1865/37228. Hruschról l. még: Török ENIKŐ: A magyarországi részletes felmérés vezetői 1856–1857-ben. *Catastrum*, 4. (2017) 3:12.

42 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 512. 1864/555.

43 Ústredný archiv geodézie a kartografie (= ÚAGK), Ab 136. Ezúton köszönöm Belák Adrián levéltár-igazgató úr szíves segítségét, aki Kassa kataszteri térképének és telekkönyvének vonatkozó részeit megküldte nekem.

44 HOMOLKA JÓZSEF: *Szabad királyi Kassa városának térképe, 1869.* [1:5760] Buda, 1870. Az épületről l. még <http://www.pamiatky.sk/po/po/Details?id=19171> (elérés ideje: 2022. 02. 02.).

45 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 530. 1865/53673., Bücher 151.

46 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 528. 1865/37228.

(egyes adatok szerint július 1-jén) helyezkedett el a kataszternél 2. osztályú segédként. 1836. szeptember 1-jén (egyes adatok szerint augusztus 1-jén) 1. osztályú segéddé, 1838. május 1-jén asztalvezetővé, 1844. november 1-jén (egyes adatok szerint 1845. november 1-jén) 4. osztályú, 1850. november 1-jén 3. osztályú, 1854. november 1-jén 2. osztályú és 1858. október 1-jén 1. osztályú mérnökké nevezték ki. Az 1830-as években Morvaországban, majd Csehországban, 1845-től Galíciában – ahol a felügyelőségi vezető feladatait is ellátta –, majd az 1850-es évek végén Bukovinában dolgozott. 1861-ben a horvátországi felmérésben vett részt.⁴⁷

1862. április 7-én indult Horvátországból Bukovinába, április 30-án átvette a csernyivci térképtár vezetését, 735 forintos fizetéssel. Felletesei szorgalmas, fáradhatatlan és megbízható munkaerőként jellemezték, aki rendben tartotta a térképtárat.⁴⁸

1864. október 20-án nevezték ki kassai térképtárossá, decemberben kellett volna megérkeznie a városba. Helyére Anton Mahr került volna Csernyivcibe, aki azonban még szeptemberben hathetes betegszabadságot kapott, amit december 5-én meghosszabbítottak december 15-ig. Így Mahr csak 1865 elején érkezett új állomáshelyére, ahol Fitz február 10-én kapta meg felmentését. Közben Fitz is megbetegedett, orbáncból és tüdőgyulladásból szenvedett január 23. és március 6. között. Betegsége és az erős havazás, a hótorlaszok miatt csak március legvégén érkezett Kassára.⁴⁹

1867-ig irányította a kassai térképtárat, amikor is az egyesített krakkó–lembergi térképtár élére került, és Lembergbe utazott. 1868-ban vette át az ottani térképtárat.⁵⁰

Bereghy Károly, térképtári vezető (1867–1870)

A kassai térképtár ideiglenes vezetője 1867-ben Bereghy Károly lett.⁵¹

Csehországi születése ellenére jól tudott magyarul, amit annak köszönhetett, hogy a nagyváradi katonai nevelőintézetben tanult hét éven és egy hónapon keresztül. 1846 nyarán helyezkedett el gyakornokként a kataszternél. Folyamatosan lépdelt előre a ranglétrán: 1847. április 26-tól 2. osztályú, 1851. november 1-jétől 1. osztályú segéd, 1854. szeptember elejétől asztalvezető, 1855. november 1-től 4. osztályú, 1858. augusztus 1-től 3. osztályú, 1864. január 1-től 2. osztályú mérnök.⁵²

Kollégáihoz hasonlóan az 1840-es évek végén és az 1850-es évek elején Galíciában dolgozott, az 1850-es évek végén Tirolban, az 1860-as évek elején pedig Horvátországban. 1863. április 11-én helyezték át Horvátországból a kassai adókerületbe 3. osztályú mérnökként.⁵³

Bereghy 1867 és 1870 között volt a kassai térképtár vezetője. 1870-ben felmérési felügyelővé, majd 1878-ban 1. osztályú felmérési felügyelővé, 1886-ban pedig központi felmérési felügyelővé léptették elő. Nyugdíjazása alkalmából, 1889-ben az uralkodó a Ferenc József Rend lovagkeresztjét adományozta neki „sok

47 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 397. 1857/1051., 430. 1858/39256., 448. 1859/20490., 503. 1863/16478., 513. 1864/8140., 520. 1864/47705. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 37. *Schematismus des Marktgraphthums Mähren und Herzogthums Schlesien*, 1836:40., 1837:40. *Schematismus des Königreichs Böhmen ...*, 1839:39. 1840:41., 1841:40., 1842:41., 1843:42., 1844:48. *Provinzial-Handbuch der Königreich Galizien und Lodomerien ...*, 1845:93., 1847:98., 1849:83., 1851:202., 1852:186., 1853:199., 1854:205. *Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien ...*, 1860:141. *Schematismus de k.k. Finanzbeamten des österreich. Kaiserstattes*. Graz, 1858. 77.

48 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 494. 1862/31158., 503. 1863/16478., 513. 1864/8140., 520. 1864/47705.

49 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 528. 1865/37228.

50 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 152., 153. FS.

51 MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-2. 58., 130.

52 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 513. 1864/8140., 682. 1865/19954.

53 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 428. 1858/34607., 678. 1863/32359., 507. 1863/37573., 523. 1865/818. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 36., 57., 143., 179., 250., K 269-II.-A-21.-b-2. 58., 76., 174., 192., 27., 337., K 269-II.-A-21.-b-3. Állománykönyv, 1884–1892. 33. *Provinzial Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien*, 1848:125., 1849:83., 1850:84., 1851:200., 1852:186., 1854:203. Verzeichniß der HH. Abnehmer der Neujahr-Entschuldigungs-Karten der Stadt Hall für das Jahr 1857. *Intelligenz-Blatt zum Tiroler Bothen*, (1857) 13:62.

éven át teljesített hű és buzgó szolgálata elismeréséül”.⁵⁴

Bereghy Würstl Zsófiát – más adatok szerint Zsuzsannát (? , 1834 k. – Budapest, 1920. 08. 18.) – vette feleségül. Az 1864. évi minősítési táblázata szerint három gyerekük volt. Két lányáról van adatunk: Annáról (Szikszay Elekné; ? , 1859 k. – Budapest, 1952. 01. 23.) és Karoláról (Ebner Alfonzné; Ungvár, 1863. 10. 09. – Budapest, 1926. 08. 29.). Karola 1912-től irodai alkalmazottként dolgozott a kataszternél.⁵⁵

Térképtári személyzet

A kassai pénzügy-igazgatósági osztály 1864. április 16-án tett javaslatot a térképtárba rendelt felmérési segéd személyére, mégpedig a kassai kerület két felmérési igazgatóságának állományából. A kiválasztásnál a szépírás, a rajzkészség, az erkölcs és a megbízhatóság volt a legfontosabb szempont. A javaslatban a következő személyek szerepeltek: 1. Josef Cysár 2. osztályú segéd a munkácsi, 6. felügyelőségből; 2. Johann Picel 1. osztályú segéd a kassai, 7. felügyelőségből; 3. Alexander Loschan 1. osztályú segéd a máramarosi, 1. felügyelőségből; 4. Alois Weilharter 1. osztályú segéd a szatmári, 3. felügyelőségből és 5. Karl Hailek 2. osztályú segéd a homonnai, 8. felügyelőségből.

Május 4-én a kataszteri főigazgatóság választása Josef Alexander Loschanra (*Ljubljana, 1828 k.) esett, aki négy gimnáziumi osztály elvégzése után kadétiskolában folytatta tanulmányait, majd hallgatott vízépítést és számviteltant. 1857. június 10-én került

a kataszterhez, a soproni adókerületben alkalmazták a 16. felmérési felügyelőségben a részletes felmérésnél 1. osztályú segédként, de szeptember 30-án kilépett. November 26-tól a bécsi központi térképtárban dolgozott, de 1859. május 25-én saját kérésére újból felmentették, és hadnagyként szolgált a 3. bécsi önkéntes zászlóaljban. Később újból kérelmezte felvételét a kataszterhez, és október 19-től a brnói térképtárban helyezkedett el. 1860 nyarán szabadságra ment, hogy számviteli vizsgát tegyen. Eközben áthelyezték a pozsonyi adókerületbe a részletes felméréshez, mivel a brnói térképtárnokkal nézeteltérései voltak, azonban nem érkezett meg új szolgálati helyére szeptemberig, így felmondtak neki, majd újból alkalmazták a kataszternél, Galiciában és Horvátországban. 1863-tól Magyarországon dolgozott, a rahói, 1. felügyelőségben segédként, innen ment a térképtárba. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy mikor került el a térképtárból, de az biztos, hogy 1868 nyarán a kassai, 11. felügyelőségben felmérési segédként működött. Asztalvezetőként nyugdíjazták 1869. december 1-jén.⁵⁶

1865-ben további két mérnököt helyeztek a térképtárba: Brabetz Ferencet és Friedrich Mierkát. Brabetz (*Budín, Morvaország, 1813. 08. 01.) 1837. május 1-jétől állt a kataszter szolgálatában, 1856-tól dolgozott Magyarországon. 1865. május 2-án került a kassai térképtárba 2. osztályú mérnökként, de nem volt térképtáros vagy a térképtár vezetője. 1869. január 1-jén 1. osztályú mérnökké léptették elő, majd április 30-án nyugdíjazták a „*pénzalap hiánya és előhaladt kora miatt*”.⁵⁷

54 Személyi hírek. *Pénzügyi Közlöny*, 5. (1878) 11:147., (1886) 13:187. Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 12. (1878) 75:2361., 23. (1889) 158:3. Halálozások. *PH*, 12. (1890) 175:5. MNL OL, K 27 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi levéltár, Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1889. 05. 20.

55 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 513. 1864/8140. MNL OL, S 92 Térképtár, Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai No. 26/1. 229–241. FS. SARNÓCZAY GYÖRGY: *Budatétényi temető, 1875–1988*. Bp., 2013. 39.

56 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 405. 1857/27328., 409. 1857/40132., 409. 1857/40165., 413. 1857/50007., 458. 1859/43707., 470. 1860/28113., 470. 1860/30947., 471. 1860/33322., 477. 1860/51351., 483. 1861/11854., 500. 1862/69067., 505. 1863/24544., 514. 1864/20261., 515. 1864/23235., 515. 1864/20582., 523. 1865/4410., 682. 1865/19954. MNL OL, K 269-I.-10.-1868-1944., K 269-I.-10.-1869-294.-36728., 50742., K 269-II.-A-21.-b-1. 134., 180., 249., K 269-II.-A-21.-b-2. 15., 68., 82. *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien ...*, 1862:225.

57 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 454. 1859/34105., 523. 1865/4410. MNL OL, K 269-I.-10.-1869-294.-29824. (41. cs.) K 269-II.-A-21.-b-1. 135., 184., 249.; II.-A-21.-b-2. 58. *HSHKÖ*, (1856) 4:226., (1858) 4:225., (1859) 4:168. Brabetzről l. még: HRENKÓ, 1985. 278.

Friedrich Mierka (*1830. 02. 28.) két évfolyamot végzett reáliskolában, majd egyéves kereskedelmi tanfolyamra járt, de bizonyítványt nem szerzett. Egy éven keresztül műszaki tudományokat hallgatott, de nem vizsgázott. 1847. május 4-én helyezkedett el a kataszternél, végigjárta a hivatali ranglétrát. 1856-tól dolgozott Magyarországon, 1862. január 1-jén léptették elő 4. osztályú mérnökké. 1865-ben került a kassai térképtárba, 1870. június 1-jén nyugdíjazták.⁵⁸

Rajtuk kívül 1865 elején, a téli időszakra Jedliczka Ágoston és Matieka Norbert (*Čáslav, Csehország 1834. 08. 27.) mérnököket is a térképtárba rendelték, hogy részt vegyenek a térképek litografálásra előkészítésében. Annak ellenére, hogy nagy mennyiségű anyag

érkezett a térképtárba, 1866-ban úgy ítélték meg, hogy nincs szükség létszámemelésre. A másolási munkákra különben is jellemzően bémunkásokat alkalmaztak.⁵⁹

1869-ben rövid ideig Petráss Sándor (Máriavölgy, 1833. 04. 11. – Budapest, 1880. 02. 14.) 1. osztályú segéd és Rutter Henrik (Knin, 1803. 05. 04. – Kassa, 1892. 01. 13.) 1. osztályú felügyelő is a térképtárba volt beosztva, az utóbbit saját kérésére még ebben az évben nyugdíjazták.⁶⁰

A térképtár több mint 80 évvel később, 1929-ben beolvadt a pozsonyi kataszteri térképtárba, anyaga ma a pozsonyi központi geodéziai és térképészeti levéltárban (Ústredny archív geodézie a kartografie) kutatható.⁶¹

58 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 497. 1862/47708., 514. 1864/20329., 523. 1865/4410., 682. 1865/19954., Bücher 150. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 249., K 269-II.-A-21.-b-2. 58., 76., 130. HSHKÖ, (1856) 4:226., (1858) 4:224.

59 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 150–151. Jedliczka Ágostonról l. REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél. *Archivariorum historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Bp., 2013. 204. Matiekáról l. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 454. 1859/34105.

60 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 347. 1854/2611., 361. 1855/2527. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-2. 58., 76., K 269-I.-10.-1869-498. OSZK, gyászjelentés-gyűjtemény. TAKÁCS ENDRE: Közlemények Korányi Frigyes tnr., kir. tanácsos egyetemi kórodájából. II. A gerinczagy- és a gerinczagyhártyalob fokozatos fejlődésének egy esete. *Orvosi Hetilap*, 24. (1880) 51:1165-1175. Személyi hírek. *FL*, (1880) 42:207. Hirharang. *Magyar Polgár*, 14. (1880) 40. sz.

61 REISZ T. CSABA: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete. *Catastrum*, 2. (2015) 2:45. BELÁK ADRIÁN: Szlovákia kataszteri térképei és iratanyaga a Geodézia és Kartográfia Központi Levéltárban. *Catastrum*, 2. (2015) 3:18–27. Vö. ehhez BARTALOS GYULA – JOZEF MAREK: A kataszteri térképtárak története Szlovákiában, 1918–1939. *Catastrum*, 9. (2022) 2:33–38.

KISS MÁRTON

*A pécsi felmérési felügyelőség személyzetének lakhatási kérdései a 19–20. század fordulóján (1895–1917)**

A pécsi felügyelőség

A kataszteri felmérés fontos szervezeti alap-egységeit, a felmérési felügyelőségeket 1856-ban hozták létre Magyarországon, és fokozatosan terjesztették ki azok működését az ország egész területére. Pécsre 1859-ben az egyik igazgatóság központja került, majd többször volt téli központ is.¹ A kiegyezést követően Pécssett előbb a helyszínelési, majd a kataszteri felmérési felügyelőséget hozták létre.² A hivatal működéséről eddig csak kisebb publikációk jelentek meg, de a pécsi felügyelőséghez kapcsolódóan annak ügyvitele, épületei és tisztviselői kara már figyelmet kaptak az utóbbi években.³

A város és környékének felmérése az 1860-as években befejeződött, ezért majd csak 1883-ban – a részletes felmérés környékbeli befejeződésével – hoztak létre itt helyszínelési felügyelőséget.⁴ Ez egészen 1895-ig – ténylegesen 1896. április 30-ig – működött a városban, majd I. számúként helyezték át Pozsonyba.⁵ Ugyanebben az évben (1895-ben) az országban fennálló nyolc felmérési felügyelőség mel-

lé további négyet hoztak létre. Pécssett így lett a VI. helyszínelési felügyelőségből 11. kataszteri felmérési felügyelőség, új korszakot nyitva a kataszter városi történetében.⁶

A mérnöki hivatal más állami intézményekhez hasonlóan nem saját állami épületben, hanem jellemzően több évre leszerződött bérleményben tevékenykedett. Ennek részben a megfelelő középületek hiánya volt az oka, de egyúttal azt is jelezte, hogy a hivatal működését ideiglenesnek tekintették a településen. A feladatörök megszilárdulása és a megnövekedése miatt a bérlést felváltotta a saját ingatlanba költözés igénye, ahogyan azt Pécs esetében végigkövethettük korábban.⁷

Épületállomány és személyzet

A kataszter elhelyezése komoly problémát okozott a városnak, mivel a hivatal alapvetően vándorló volt. Valószínű, hogy létrehozásakor, 1895-ben került a felügyelőség a Malom utca és a Nepomuk utca sarkán álló épületbe, mert ebben az évben készült egy felmérés a

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg. Köszönöm Bósz Attilának és Gáspár Attilának (MNL BaML) a segítséget, amellyel hozzájárultak tanulmányom megírásához.

- 1 TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri felmérés szervezete 1850 és 1861 között. *Catastrum*, 8. (2021) 1:3–22.
- 2 TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18. (= TÖRÖK, 2015), ZÁVOCZKI ADRIENN: Sártory Antal kézírata a magyarországi kataszteri felmérésről. *Catastrum*, 2. (2015) 1:25–33.
- 3 REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérés Trencsén megyében. *Catastrum*, 5. (2018) 3:49–64., illetve tanulmányaim a *Catastrum* hasábjain: KISS MÁRTON: A Pécsi Felmérési Felügyelőség ügyvitele a 19–20. század fordulóján. 8. (2021) 1:37–45. (= KISS, 2021A); UŐ: pécsi kataszteri felmérési felügyelőség épületei a 20. században. 8. (2021) 2:15–22. (= KISS, 2021B); UŐ: A kataszter mint a gavallérellet harmadik stációja. A pécsi kataszteri felmérés személyzeti adattára (1884–1918). 8. (2021) 3:21–34. (= KISS, 2021C)
- 4 TÖRÖK, 2015.
- 5 Hivatalos rész. *Budapesti Hírlap*, 29. (1895) 188:3. (aug. 17.), Állami hivatal áthelyezése. *Pesti Hírlap*, 17. (1895) 343:3. (dec. 14.), Feloszlattott kataszteri hivatal. *Pécsi Napló*, 4. (1895) 199:6. (aug. 20.): „a pénzügyminiszter nemcsak a szatmári, hanem május 1-én a pécsi kataszteri hivatalt is fölосzlattja”. Utóbbi csak később történt meg: Kataszteri helyszínelési felügyelőség áthelyezése. *Pénzügyi Közlöny*, 23. (1896) 14:317. (máj. 24.).
- 6 Rendelet. Az országos kataszteri felmérés szervezetében életbeléptetendő változtatások, s a felmérési felügyelőségnek a telekkönyvi betétszerkesztésnél való közreműködése tárgyában. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 4. (1895) 2:14–15. (febr. 16.).
- 7 KISS, 2021B.

ház néhány helyiségéről. A századfordulón – 1898–1900 között – a felügyelőség még a Felső malom utca 14-ben működött, majd 1901-ben továbbköltözött.⁸

A második épület a Ferencesek útja 37. volt, amelyet 1907-ben béreltek ki tíz évre Johann Bélától. A bérleménybe tizenkét utcai és három udvari szoba, két konyha, három előszoba és egy kamra (mind az első emeleten), valamint egy fáskamra, egy pince és padlás tartozott. 1916-tól új helyre, az Anna utca 20., majd 1928-ban a Pozsony (ma Jogász) utca 4. számú ingatlanba költözött a felmérés helyi szervezete.⁹

A szervezet illetékessége két vármegyére (Baranya, Tolna), valamint Fiume külterületére terjedt ki. Ez azért fontos tény, mert a központi hivatal helyén (Pécsett) nem a teljes létszámot találhatjuk meg.¹⁰

A kataszteri felmérés szervezettörténeke egyik értékes helyi forrástípusa a választói névjegyzék, amelyet helyi szinten állítottak össze a 19. század második felében. A választói névjegyzékeket 1874-ben szabályozták először, amely kisebb változtatásokkal egészen 1913-ig érvényben maradt.¹¹ A katasztertörténeti kutatásokban való forrásértékét emelheti, hogy a kötelezően elkészített jegyzékeket a mindenkori hivatal vezetője (vagy segédje) adta be a központi választmány számára, amely így naprakész információkkal rendelkezett. Pécsett – rendezett tanácsú városként – különös figyelemmel kísérték a választmány munkáját, így sok forrás érhető el ebből a korszakból.¹²

A névsorok összeállításánál nagy segítséget nyújtottak azok a beadványok, amelyek az országos választási névjegyzékekhez készül-

tek. Az iratok jelentősége, hogy a személyek életkora mellett a jövedelmi viszonyaikra és a lakóhelyük földrajzi elhelyezkedésére is kértek adatokat. Ilyen módon egy hosszú adatsor elemzésével végigkövethetjük a személyzet lakhelyváltásait és összevethetjük azokat a mai viszonyokkal. A vizsgálat megvalósításához szükséges a korabeli térképek georeferálása és azok összevetése a mai városképpel.¹³

A lakhatás és a lakpénzek a kataszternél

A felmérési személyzet ügyei között hangsúlyosan szerepelt a lakhatás és a finanszírozásának kérdése. A lakpénz alakulása gyakran foglalkoztatta a tisztviselőket és a szakértőket, ahogyan azt a szaklap (*Kataszteri Közlöny*) hasábjain is láthatjuk. 1892-ben a bérrendezés mellett a lakpénzfizetés megfelelő szabályozását is szorgalmazták, három lehetséges megoldást vélelmezve: „1. A tisztviselő az egész évi lakpénzt megkapja, de kiküldetése esetén maga tartozik gondoskodni a kiküldetése helyén lakásról. 2. A lakpénznek csak felét kapja, illetve a nyári kiküldetés tartamára eső hányad levonatik, helyette a községek részéről az eddig fennálló szabályok szerint természetbeni lakást nyer. 3. A lakpénzt egész nagyságában élvezi és amellet kiküldetése idején ingyen lakást kap.”¹⁴ Az első megoldás lenne a legrosszabb, mivel a mérnököknek kettős kihívással kellene megküzdeniük. A kifizetett lakpénzből kellene ellátniuk a téli szálláson hagyott családjukat és saját magukat, utóbbi esetben pedig ki lennének szolgáltatva a községi előjáróknak. A második megoldás azért tűnt aggodalmasnak, mivel a vidéki – és községi – lakások nem

8 KISS, 2021B. 16. A „Kataszteri Közlöny” zsebnaptára az 1898. évre. Szerk.: DOBROVIC S VIKTOR. Bp., 1898. 48–49., A „Kataszteri Közlöny” zsebnaptára kataszteri mérnökök számára az 1901. évre. Szerk.: GÁNÓCZY SÁNDOR. Bp., 1901. 66–67.

9 KISS, 2021B. 16–20.

10 KISS, 2021A.

11 KISS, 2021C. 23. A tanulmány a szervezettörténet további forrásait és a vonatkozó szakirodalmat is ismerteti.

12 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (= MNL BaML), IV. 1403. Pécs Város Központi Választmányának iratai (= IV. 1403.). A jegyzékek nem minden évből állnak rendelkezésre, több esetben pedig előfordul, hogy nem jelentenek be változást. A jegyzékek 1895 és 1917 között érhetőek el, az összefoglalások esetében így külön hivatkozás nem szerepel majd az évre, csak akkor, ha konkrét évről (1895, 1914) van szó.

13 TIMÁR GÁBOR – REISZ T. CSABA: A kataszteri térképek szerepe a térinformatikai vizsgálatokban, *Catastrum*, 9. (2022) 1:45–58; NÉMETH GÁBOR: Poligontérkép készítése a kataszteri térkép- és iratanyag feltáráshoz. *Catastrum*, 9. (2022) 1:59–64.

14 KK, I. (1892) 2:17. (ápr. 1.).

érnek annyit, mint egy városi lakásnak a fele, így a mérnököket kár érné. Eszerint a harmadik eljárás lenne a legcélravezetőbb, hiszen a teljes lakpénz mellett ingyen lakást is adna a tisztviselőknek. Az ideális–lehetséges viszonyok összevetéséből érezhetjük, hogy ez tűnik a legnehezebb megoldásnak (mert a legdrágább).¹⁵ A javaslatot egy évvel később megismételték: a lehető legjobb megoldás az „egész lakpénz és ingyenes, kellő bútorzattal ellátott nyári lakás a községekben” lenne.¹⁶

A lakpénzek kérdését az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről szóló 1893. évi IV. törvénycikk is tárgyalta. A tisztviselők – fizetési osztályuknak megfelelően – lak-

pénzre tarthattak igényt, amelynek mértékét a törvény melléklete rögzítette. A természetben lakást kapók nem részesedhetnek ebből a támogatásból. A kifizetés mértékének megállapításakor figyelembe vették a székhelyek elhelyezkedését és négy osztályt hoztak létre. „Az első osztályba Budapest fő- és székváros, Fiume, s a magyar korona országain kívül fekvő állomáshelyek, a második osztályba az 1879. évi XXXVI. tc. értelmében felállított I., II. és III. katonai lakbérosztályzatokba sorozott helyek, a harmadik osztályba a IV., V. és VI. katonai lakbérosztályzatokba, és a negyedik osztályba a VII–X. katonai lakbérosztályzatokba sorozott helyek tartoznak.”¹⁷ Azok a települések, amelyek nem tartoztak egyetlen osztályba sem, ott a helyi házbérbevételek átlaga alapján kellett

■ Az 1893. évi IV. törvénycikk B melléklete a lakpénzekről (a szerző összeállítása)

Fizetési osztály	Fizetési fokozat	Fizetés (Ft)	Lakpénz (Ft)			
			Budapest, Fiume, a magyar korona országain kívül fekvő	I–III.	IV–VI.	VII–X.
				állomáshelyeken		
V.	1	5000	1000	700	600	500
	2	4000				
VI.	1	3000	800	560	480	400
	2	2500				
VII.	1	2400	600	420	360	300
	2	2200				
	3	2000				
VIII.	1	1800	500	350	300	250
	2	1600				
	3	1400				
IX.	1	1300	400	280	240	200
	2	1200				
	3	1100				
X.	1	1000	350	245	210	175
	2	900				
	3	800				
XI.	1	700	300	210	180	150
	2	600				
	3	500				

15 REISZ T. CSABA: A felmérési tisztviselők kérvénye magasabb rangosztályba sorolásukról (1892). *Catastrum*, 3. (2016) 2:35–46.

16 A lakbér kérdése. *KK*, 2. (1893) 5:14. (júl. 1.).

17 *Ezer év törvényei*. (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny>, elérés ideje: 2022. 05. 04.).

eldönteni, hova tartoznak. A törvény mellékletében közölték a mintát, amelynek alapján a lakhatási támogatásokat megállapíthatták.

Érdeemes megvizsgálni, hogy a lakpénzfizetés hogyan alakult a felmérési felügyelőségek esetében. A *Kataszteri Közlöny* hasábjain 1896 költségvetésénél nyomon követhetjük az egyes tisztségekhez tartozó béreket és az azokhoz tartozó lakpénzeket egyaránt. A kiadások részről számításba vett személyi járandóságok körében található a *Fizetések, pótlékok, segélydíjak és lakpénzek* tétel, amely az egyik legnagyobb összeg volt.

A háromszögelési szervezet esetében a főnök és a főmérnök 500-500 forint lakpénzre volt jogosult. A mérnökök 400 forintot kaptak, közülük három fő 50 forint pótlékot is. A segédek 350 forint lakpénzzel gazdagodhattak. A részletes felmérés esetében a központi felmérési felügyelő 600, a többi felmérési felügyelők közül két fő 500, három fő 350, hat fő pedig 300 forintot kapott. A főmérnökök esetében ez nyolc főnél 400, 23 főnél 280, 19 főnél 240 forintot jelentett. A mérnöki tisztség szintjén 14 fő 350, négy fő 245, 38 fő 210 forint lakpénzt kapott, kiegészítve ezt további pótlékokkal (egy főnél 250, két főnél 120, két főnél 85, öt főnél 20 forintot jelentett). A mérnökség esetében öt fő 300, 26 fő 210, 55 fő 180 forint lakpénzben részesült, kiegészítve ezt két főnél 200, öt főnél pedig 100 forint pótlékkal. Az erdélyi birtokrendezésnél a felmérési felügyelő 350, a főmérnökök (öt fő) 280 forint lakpénzt kaptak. Horvát-Szlavónország esetében a felmérési felügyelő (egy fő) 350 forint, a főmérnököknél három fő 280 és négy fő 240 forint lakpénzt kapott. A mérnökök esetében ez két főnél 210, háromnál 180 forint lakpénzt, egy fő esetében pedig 70 forint pótlékot jelentett.¹⁸

A lakpénzek mértékének kérdése később is megjelent a vitákban, amelyről új törvény is

született. Az 1908. évi XXVII. törvénycikk 7. §-a szerinti módosítások értelmében a lakbérnegyedeket továbbra is az állomáshelyek elhelyezkedésének függvényében határozták meg, de immáron más számítást követve. Az első osztályba Budapest, Fiume, valamint a magyar szent korona határain kívül eső állomáshelyek tartoztak (ők kapták a 100%-ot). A többi állomáshelyet további osztályokba rendezték (II. és VII. osztály között), amelyek osztályonként 10%-al kevesebbet kaptak a megállapított lakpénzből (90-től a 40%-ig). Ez a beosztás tíz évre vonatkozott, és a béreket ezek alapján számolhatták ki. Pécs a III. osztályba került Debrecen és Nagyvárad városával együtt. Az arányszámokat ezután a fizetési osztályokhoz mérték, így alakítva ki a végleges lakpénzarányokat.¹⁹

Fizetési osztály	Lakpénz koronákban a					
	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
	osztályba sorozott állomáshelyeken					
IV.	2700	2400	2100	1800	1500	1200
V.	2250	2000	1750	1500	1250	1000
IV.	1800	1600	1400	1200	1000	800
VII.	1440	1280	1120	960	800	640
VIII.	1170	1040	910	780	650	520
IX.	900	800	700	600	500	400
X.	800	720	630	540	450	360
XI.	720	640	560	480	400	320
Altisztek és szolgák	360	320	280	240	200	160

■ A lakpénzek alakulása (*Kataszteri Közlöny*, 1908)

A kivetések és a települések osztályba sorolása ellen többen jelezték kifogásukat az Állami Tisztviselők Országos Egyesületének, ahol a közgyűléseken tárgyalták a kérdést. Az 1909. április 18-i közgyűlésre való meghívón az egyesület elnöke előre jelezte, hogy továbbították a hozzájuk beérkezett panaszokat a pénzügyminiszternek. Különös tekintettel az állomáshelyek beosztásával kapcsolatban kértek felülvizsgálatot, mert a legtöbb panasz e téren érkezett. Az egyesület kifejezte azon törekvését, miszerint az állami tisztviselőket családi házakban kellene elhelyezni, ezek megvásárlásához és esetleges építéséhez pedig a

18 Az országos kataszteri felmérés 1896. évi költségvetése. KK, 4. (1895) 10:11–12. (okt. 16.).

19 Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák új lakpénze. KK, 18. (1909) 1:19–21. (jan.).

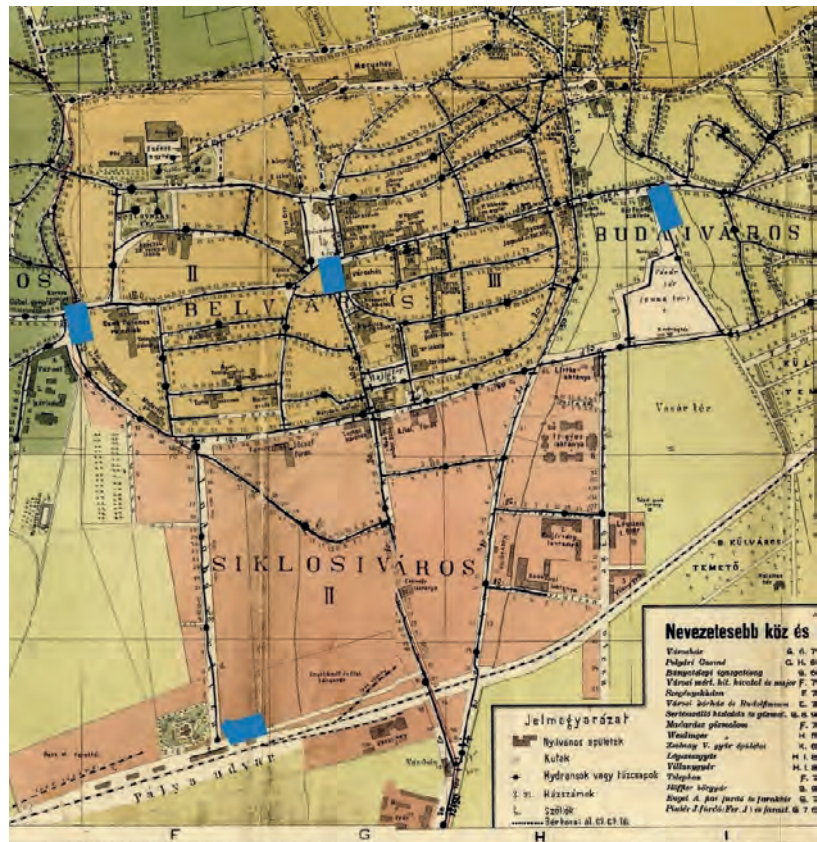
lakpénzeket lehessen „lefoglalni” – vagyis fedezetként szolgálhassanak. „Tényleg ezen kérelemnek megfelelőleg az 1881. évi XL. tc. módosításáról és kiegészítéséről szóló 1908. évi LXI. tc. 6. §-ába felvétellett az az intézkedés, hogy ha az állami tisztviselő lakháznak a saját részére való építése vagy megvétele végett lakpénzének lekötésével köziratban fizetési kötelezettséget vállalt, az ebből eredő követelés behajtása végett a kötelezettnek lakpénze lefoglalható legyen.”²⁰

A városi közlekedés kezdetei – a pécsi bérkocsi-hálózat

A közüzemi városi közlekedés első formáját a bérkocsi jelentette. Az eszközt a növekvő városok hívták „életre”, és csak ebben a közegeben vált működőképesé. A városok közötti közlekedésben megmaradtak a postakocsik. A bérkocsi első megjelenése Angliához köthető a 17. század elején, majd ezután Párizsban terjedt el. Az európai városok számára presztízkérdéssé vált, hogy megfelelő bérkocsihálózattal, személyzettel és eszközparkkal rendelkezzenek. Magyar területre osztrák közvetítéssel érkezett a 18. század végén és lassan elterjedt az ország nagyobb városaiban is.²¹ Pécsen ez a folyamat lassan haladhatott, ahogy a Honderű 1845-ben fogalmazott, „ennyi fényoldala közt azonban árnyilag tűnik ki a részkövezetes bérkocsik hiánya”.²² A probléma hosszú ideig fennállt, mert 1868-ban a *Pécsi Lapok* vezető cikkben foglalkozott a

város bérkocsirendszerének hiányával. A szerző javaslatot is tett arra, hogy a városi tanács dolgozzon ki egy olyan rendszert, amelyben ő határozná meg az árakat, és nem a céhes mesterek.²³ A helyi sajtóban az első komoly jelenlétre 1882-ben bukkanhatunk, amikor Tamásy Ferenc közzétette hirdetését a saját fuvarüzlete és a „helybeli közkocsi társaság” összeolvasztásáról. A cég egyik állomáshelye a Széchenyi téren volt, továbbá irodával is rendelkezett. A város azonban így is rajta tartotta kezét a szervezet irányításán, bérszabásokat adott ki, 1897-től pedig csak iparhatósági engedéllyel dolgozhattak a fuvarosok.²⁴

Az 1895. évi térképet segítségül hívva megvizsgálhatjuk, hol helyezkedtek el a városban a bérkocsisok. A térkép jelmagyarázata szerint

■ A pécsi bérkocsisok állásai 1895-ben (MNL BaML, XV. 9. P.vT 132. alapján a szerző rekonstrukciója)

20 Tisztviselői mozgalmak. *KK*, 18. (1909) 3:95–98. (már.).

21 KÓCZIÁNNÉ SZENTPÉTERI ERZSÉBET: A bérkocsiipar járművei. *A Közlekedési Múzeum Évkönyve VI. 1981–1982*. Szerk.: CZÉRE BÉLA. Bp., 1983. 255–277.

22 Új levél Emíliához. *Honderű*, 3. (1845) 8:149–155.

23 Pécs, szept. 22-én. *Pécsi Lapok*, 2. (1868) 77:1. (szept. 24).

24 Bérkocsi Ipartársulat. *Pécsi Lexikon*. I. Szerk.: ROMVÁRY FERENC. Pécs, 2010. 103.

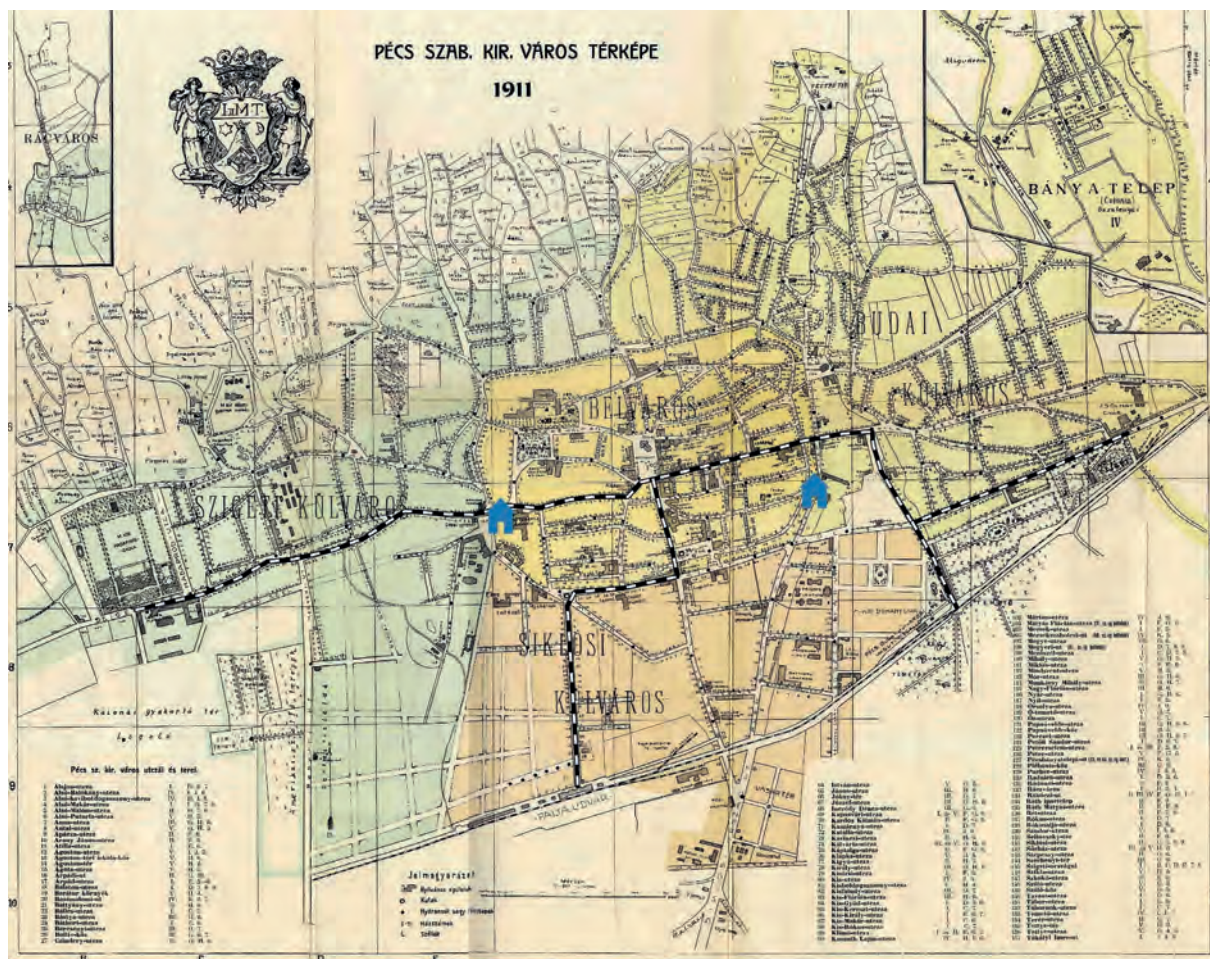
három helyen kell keresni őket: a Kórház téren, a Városháza előtti téren, valamint a Vásártéren (ma Búza tér). Közelebről nézve a térképet, találhatunk egy negyedik állomást is, mégpedig a főpályaudvar környékén – ez azonban annyira logikusnak tűnik, hogy azt külön nem is jelölték.

A felmérési felügyelőség első épületéhez (Felsőmalom utca 14.) a Vásártéren található állomás volt a legközelebb. A rendelkezések szempontjából ez azért is lehetett előnyös, mert rövid gyaloglás után elérhető volt a hivatal. Ugyanakkor a város nyugati részétől teljesen el volt zárva ez a hely, nem véletlen, hogy a hivatal hamarosan új helyre költözött: a Ferencesek útja 37-be.

A pécsi közlekedés új fejezete: a villamoshálózat kiépülése (1913)

A századfordulón tapasztalt gazdasági és társadalmi növekedés magával hozta a városi közle-

kedés fejlesztésének igényét is. A bérkocsisok hálózata már nehezen bírta a megnövekedett terhelést, így szükség volt olyan megoldásra, amely a funkciók javítását és a presztízst is tovább emeli. Így esett a választás a korszak legfontosabb városi járműtípusára, a villamosra. A városszerkezet adottságai miatt alapvetően egy kelet–nyugat felosztású rendszert kívántak kialakítani egy kitérővel a vasúti főpályaudvar irányába. Az ily módon kialakított háromszög középpontjában a Széchenyi tér volt. Az 1913-ban átadott villamosszakaszok különlegessége az volt, hogy azokat nem választották szét egy központi résznél, hanem folyamatosan haladtak végig a városon. Az építési költségek körülbelül 1,6 millió koronára rúgtak, a beruházás eredményeképpen a képen látható rendszer alakult ki. Az előzetes tervezés kerületenként, valamint nagyobb utcánként közölte a megállókat, amely szerint huszonöt megállóhelyet

■ A pécsi villamoshálózat és a felmérési felügyelőség központja 1895 és 1900 (jobb házjel), illetve 1907 és 1916 között (bal házjel) (MNL BaML, XV. 9. PVT. 144. alapján)

terveztek, ebből nyolc lett volna csak feltételes.²⁵

Az alaptérképen látható, hogy a felmérési felügyelőség közelében haladt el a villamosvonal, közvetlenül az épület előtt. Ez a megoldás kiváló lehetőséget biztosított a tisztviselők számára, hogy a munkahelyükre eljussanak. Az is látható, hogy a legtöbben el tudták érni a hivatalt, kivéve talán azok, akik a város magasabban fekvő részein éltek.

A felmérési felügyelőség vezetőinek házai

A felmérési felügyelőség dolgozóinak lakhatási viszonyait több szempontból vontam vizsgálat alá, szemléltetendő a forrásadottságban rejlő lehetőségeket. A korszakban a pécsi felmérési felügyelőség élén álló vezetők lakhatási körülményeinek bemutatására egy különleges évet választottam ki: 1895-ben ugyanis a felmérési és a helyszínelési felügyelőség is a városban működött. A másik időszak 1914, amikor a legtöbben dolgoztak a pécsi felmérési felügyelőségben. Az országgyűlési választások névjegyzékeit digitalizáltuk, majd az adatokat Excel segítségével rendeztem és úgy elemeztem.

A felmérés első vezetője Skála Vencel (1826–1917) volt, aki cseh területről érkezett az országba. Hosszú hivatali működés után sikerült Pécsen házat vásárolnia, majd bekerült a város vezető rétegébe. Háza a városközpont szélén helyezkedett el, a munkahelyétől viszonylag távol. Az állandó központtal nem rendelkező felmérési felügyelőségre ezért gyalogosan járhatott be, illetve a közelben bérkocsisokra is támaszkodhatott. Nyugdíjba vonulása után a hivatalt könyvben is meg tudta látogatni, mivel az szinte a szomszédságába került (pár házzal arrébb).²⁶

A hivatal új vezetője Berczeli István

(1852–1917) lett, aki Szentesen született, innen hosszú utat tett meg, mire Pécsre került. A választói névjegyzékekben 12 évből találunk bejegyzést a mérnökre, ezekből nyomon is követhetjük a lakóhelyeit. Az első lakása a Petzselyem utca 16-ban volt, majd innét először a Felső malom utca 17-be, majd az Anna utca 17-be költözött. Ezután a névjegyzék szerint három évre a város „Felső Makár” részén található szőlőbe költözött, ugyanakkor a korabeli térképeken (1895, 1911) a neve nem található a tulajdonosok között. A városi térképek tanulmányozása ugyan nem segít ebben, de egy 1916. évi öröklési beszámoló utal annak hollétére. Berczeli István leánya, Eszter ugyanis ekkoriban örökölt egy szőlőt a Felső Makár-dűlőben. A főmérnök ezután rövid időre a Szigeti út 17-be költözött, majd 1906 és 1910 között tartósabb helyre talált a Makár utca 16. szám alatt. Nem lehet biztosan tudni, hogy a nyugdíjba vonulás után hova költözött, de a már említett öröklés kapcsán kiderült, hogy lánya egy házat kapott a Sziget út 72-ben (pontosabban annak fél részét), vagyis ez lehetett az utolsó tartózkodási helye.²⁷

Ruttikai Vilmos (1912–1918) a pécsi felmérési felügyelőségen segédmérnökneként kezdett el dolgozni 1899-ben, ekkor a felmérési felügyelőség központjába (Felső Malom utca 14.) jegyezték be lakhelyét. Ez nem jelenthette azt, hogy ténylegesen ott is élt, mivel a hivatal méreteiből fakadóan (két és fél szoba) nem lehetett alkalmas arra, hogy munkatársakat is elszállásolhasson.²⁸ Tegyük hozzá, hogy Ruttikai kezdeti időszakában (mérnöksegédként) valószínűleg úton volt és vidéki munkáit véggezhetette ekkoriban. Mérnöki kinevezése után új helyre költözött, így 1901 és 1908 között az Árpád utca 51-ben élt. Rövid vándorlás után – ahogyan a térképen láthatjuk – végül a fel-

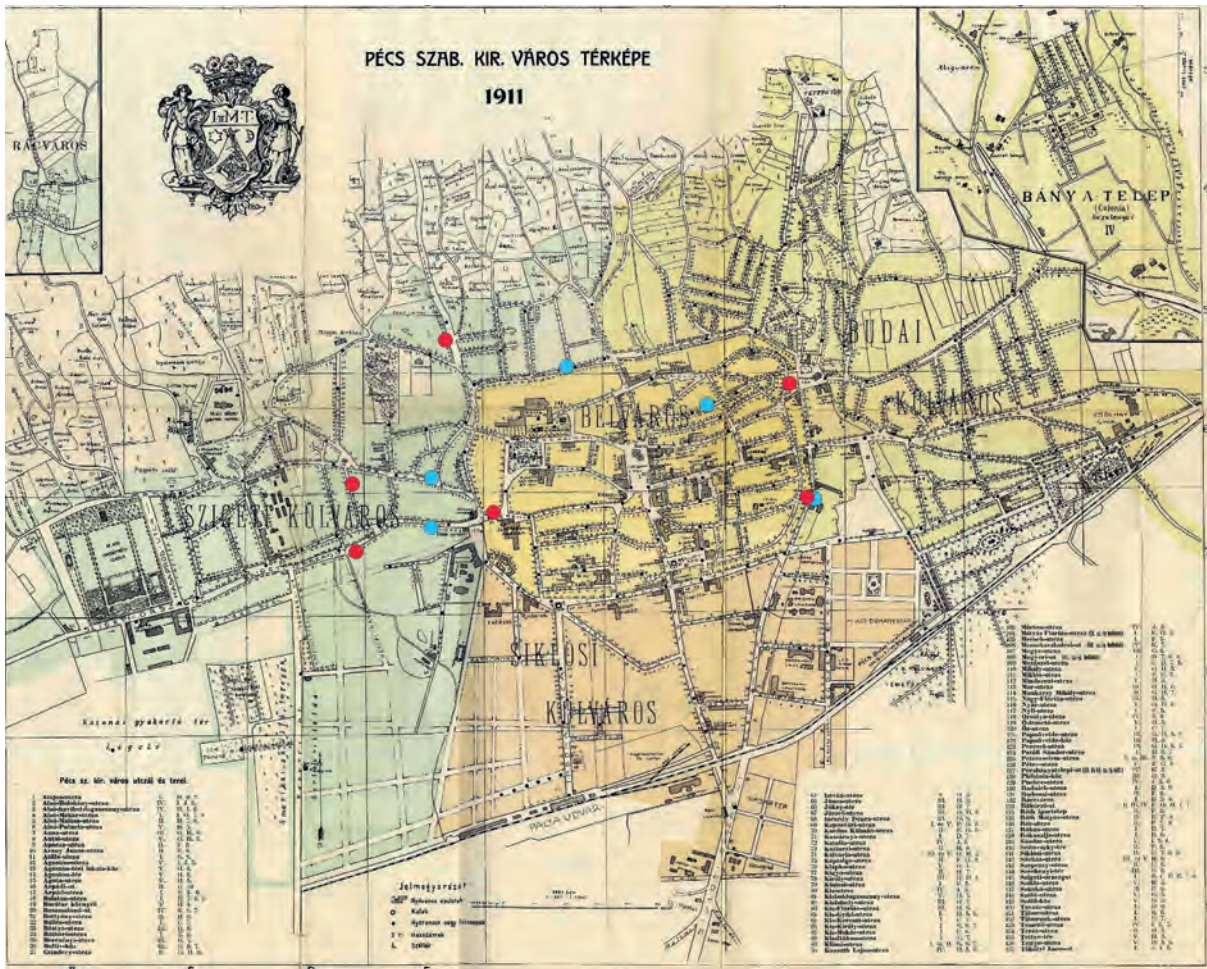
25 TREBBIN ÁGOST: A pécsi villamos. *Pécsi Szemle*, 6. (2003) 4:88–103., A pécsi villamos megállóhelyei. *Dunántúl*, 3. (1913) 195:6. (aug. 24.).

26 KISS MÁRTON: Skála Vencel (1826–1917) emlékezete. Egy „bohém” mérnök útja a földméréstől a városi polgársáig. *Catastrum*, 7. (2020) 3:29–38.

27 MNL BaML, IV. 1403. 1895, 1898–1910.

28 MNL Országos Levéltára, S 92. Az Országos Földmérési Intézet egyes iratai No. 9/5. (= No. 9/5). 11. felmérési felügyelőség (Pécs) elhelyezésére vonatkozó iratok és rajzok. A tervrajz elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

29 MNL BaML, IV. 1403. 1908–1909, 1911–1917.

■ A felmérési felügyelőség vezetőinek – Berczeli István (kék) és Ruttkai Vilmos (piros) – lakóhelyei (MNL BaML, XV. 9. PVT. 144. alapján saját rekonstrukció)

ügyelőség korábbi felügyelőjéhez, Skála Ven-
cel házába költözött. A forrásokból úgy tűnik,
hogy a hadseregbe bevonult Ruttkai a régi
ismeretség miatt választotta ezt a helyet, de az
nem derül ki, hogy valóban ide is költözött-e.²⁹

Egy különleges év – lakhatási viszonyok 1895-ben

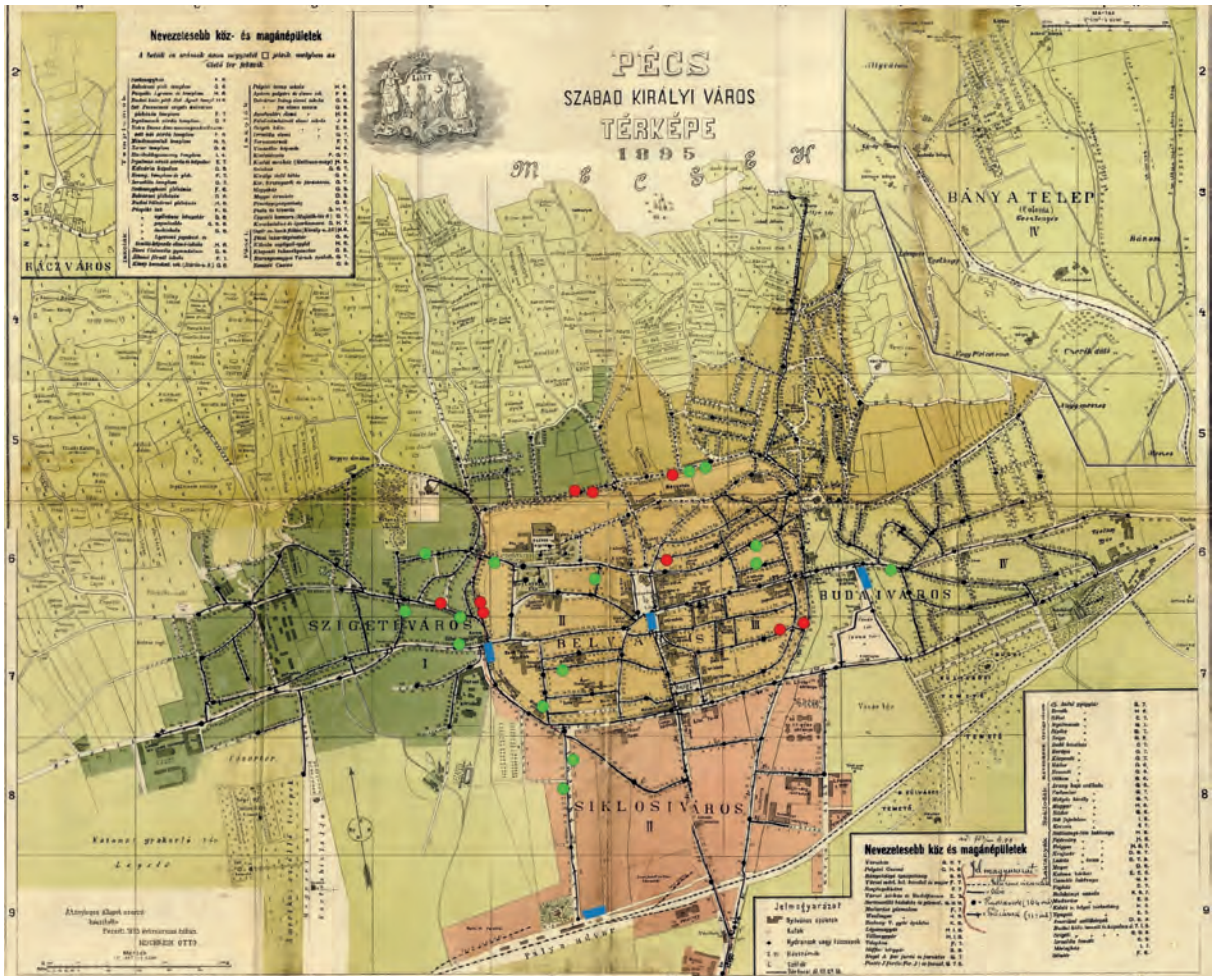
A két hivatal párhuzamos működése félreértés-
re is adhatott okot. A szakirodalom elemzése
közelebb vihet minket a szervezet kereteinek
megértéséhez, de névjegyzéket eddig még nem
láthattunk róluk. A névjegyzékek párhuzamos
elemzése rávilágít arra, hogy a felmérés és

helyszínelés szervezete nem volt személyi át-
fedésben még akkor sem, ha a szervezet irat-
anyaga erre utal. A hasonló feladatkörök miatt
nem véletlen, hogy többen összekeverték a két
szervezetet, de az 1895. évi névjegyzékek jól
mutatják a különbséget.³⁰

A helyszínelési felügyelőségen 15-en dol-
goztak, amelynek élén Szász Gyula állt. Mun-
káját öt pénzügyi segédtitkár, becslobiztos és
nyolc felülvizsgáló segítette. A felmérési fel-
ügyelőséget a már említett Berczeli István ve-
zette, vele együtt tizenegy fő volt még a szer-
vezet tagja. Az alábbi térképen nyomon követ-
hető, hogy a két szervezet dolgozói (26 fő) hol
laktak ebben az időszakban.

29 MNL BaML, IV. 1403. 1908–1909, 1911–1917.

30 MNL BaML, IV. 1403. 423/1896. Névjegyzéke a mkir 11-ik (sic!) felmérési felügyelőség kötelékével álló tisztviselőknek. MNL BaML, IV. 1403. 702/1895. Névjegyzéke a pécsi VI. számú kir. kat. helyszínelési felügyelőségnél alkalmazott s az 1874. évi XXXIII. tc. 7. § szerint választási joggal bíró tisztviselőknek.

■ A felügyelőségek személyzetének elhelyezkedése. Kék téglalap jelöli a bérkocsiállásokat, a piros kör a felmérési, a zöld kör a helyszínelési felügyelőség munkatársainak lakóhelyeit (MNL BaML, XV. 9. P.vT. 132. alapján)

A térképen jól látható, hogy a mérnökök igyekeztek a városközpontban vagy annak közvetlen közelében szállást szerezni. Egy esetben (Plébánia köz) a helytörténeti szakirodalom, a forrásanyag és a sajtó együttes vizsgálata sem hozott eredményt. A ma is jól követhető középkori városfal körvonalán belül 17 mérnök lakott, a többi sem lakott egy kilométernél messzebb ettől a vonaltól. Ebben az időszakban egy ember (Norvinszky Szevér) a felügyelőség épületében lakhatott, a házsám ugyanis erre enged következtetni. Az iratanyag alapján nem tudhatjuk biztosan, hogy a mérnök érkezett-e a felügyelőség helyére, vagy fordítva. A helyszínelési felügyelőség esetében még nehezebb helyzetben vagyunk, mivel esetükben egyelőre ilyen információval sem rendelkezünk. Kék színnel látható, hogy a helyszínelési felügyelőség tagjai voltak a legtávolabb a városmagtól.

A hivatalhoz legközelebb Pigetty Lajos lakott (nem egészen száz méterre), a legtávolabb Gerzábek Vilmos lakott a Makár utca 16-ban. Mivel a helyszínelési felügyelőség központját nem tudjuk biztosan, ezért az ő adataik csak viszonyítási pontként értelmezhetők. Knareck Károly (Kis Károly utca 12) és Szász Gyula (Indóház utca 27) laktak legtávolabbra ettől a hivataltól (1,5 kilométerre).

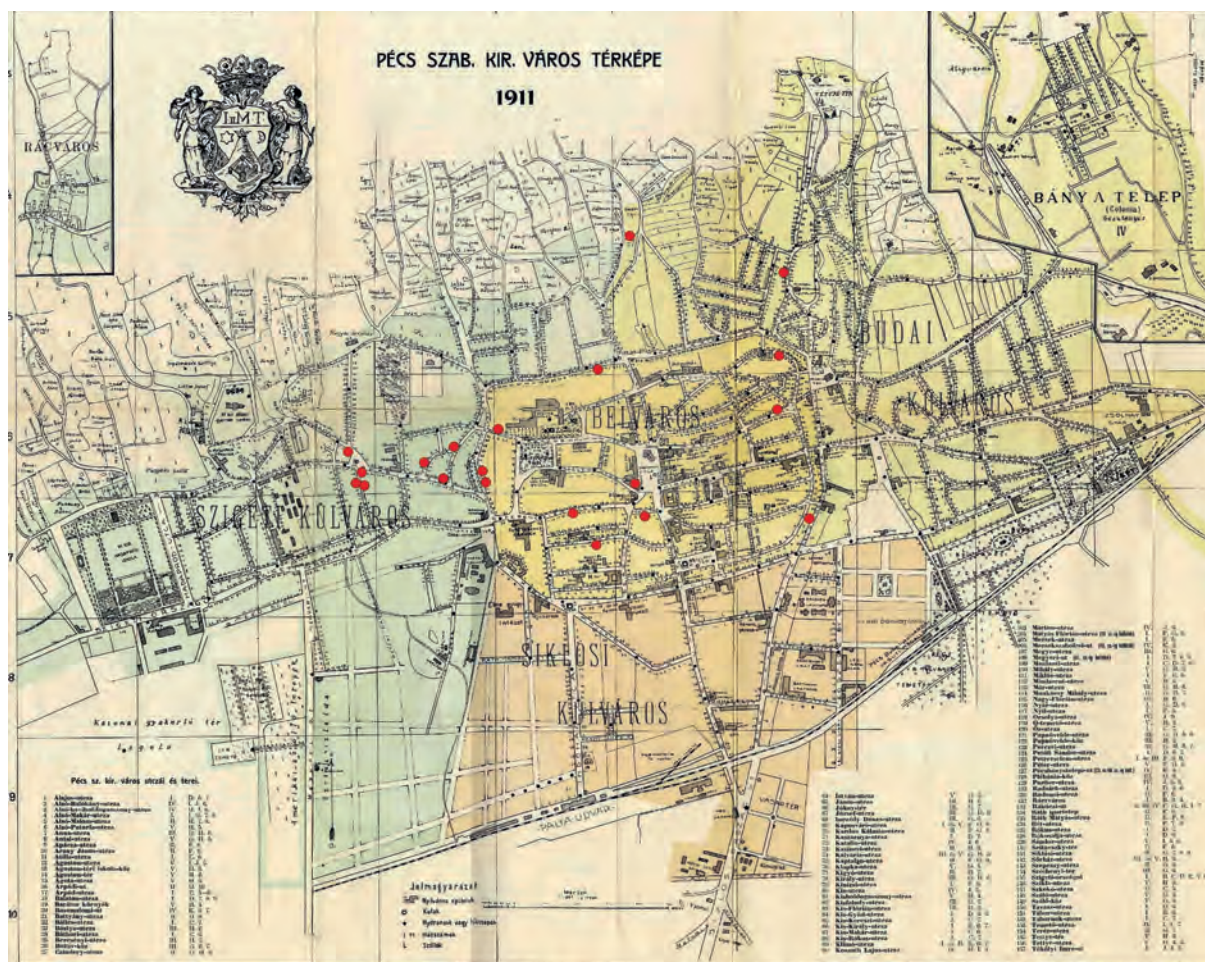
A térképről jól leolvasható, hogy a felügyelőségek tagjai igyekeztek a város frekventált részein lakást találni. A Szigeti városban lévő csomópontnál élő nyolc ember ugyanis közel élt a közlekedési szempontból kiemelkedő Kórház térhez. Itt találkoztak a Pécsről Szigetvár felé tartó utak a szőlőhegyről érkező kisebb utcákkal, egyben fontos bérkocsiállomás is volt a helyen.

A legnagyobb létszámú felügyelőség – 1914

Érdeemes megvizsgálnunk egy olyan évet, amikor a legtöbben dolgoztak a pécsi felmérési felügyelőségben. A nehézség abban áll, ahogyan azt a korábbi cikkemben is jeleztem, hogy a személyzetről fennmaradt források egymásnak ellentmondó adatokat közölnek. Ennek okát a források keletkezésében találjuk, hiszen a *Tiszti Cím- és Névtár* a hivatalos (kormányzati) álláspontot közli, előre rögzítve az állapotokat. Így egy esetleges változás esetén azokat nem követheti nyomon. A másik forráscsoport a *Kataszteri Közlöny* szerkesztői által kiadott *Zsebkönyvek*ben található létszámadat, amely a díjnokokat is számításba veszi, míg

a többi forrás hallgat róluk. A tanulmányban többször idézett és felhasznált választmányi névjegyzékben pedig egyedül a városban tartózkodó dolgozók szerepelnek, a többiek jobb esetben bekerültek az iratba (jelezve, hogy éppen távol vannak, például a háború idején), de mivel a szervezet Baranya és Tolna vármegyében egyszerre működött, ezért előfordulhat változás. A vizsgálat szempontjából ezért ezt a forráscsoportot tekintjük követendőnek, így a legnagyobb esetszámot 1914-ben találjuk 23 fővel. Az alábbi térképen láthatjuk, hogy ők hol foglaltak szállást ebben az időszakban.³¹

Az időszakban Ruttkai Vilmos volt a felmérési felügyelő. A 23 dolgozó közül egy embernek (Koós Kálmán) nem volt bejelentett

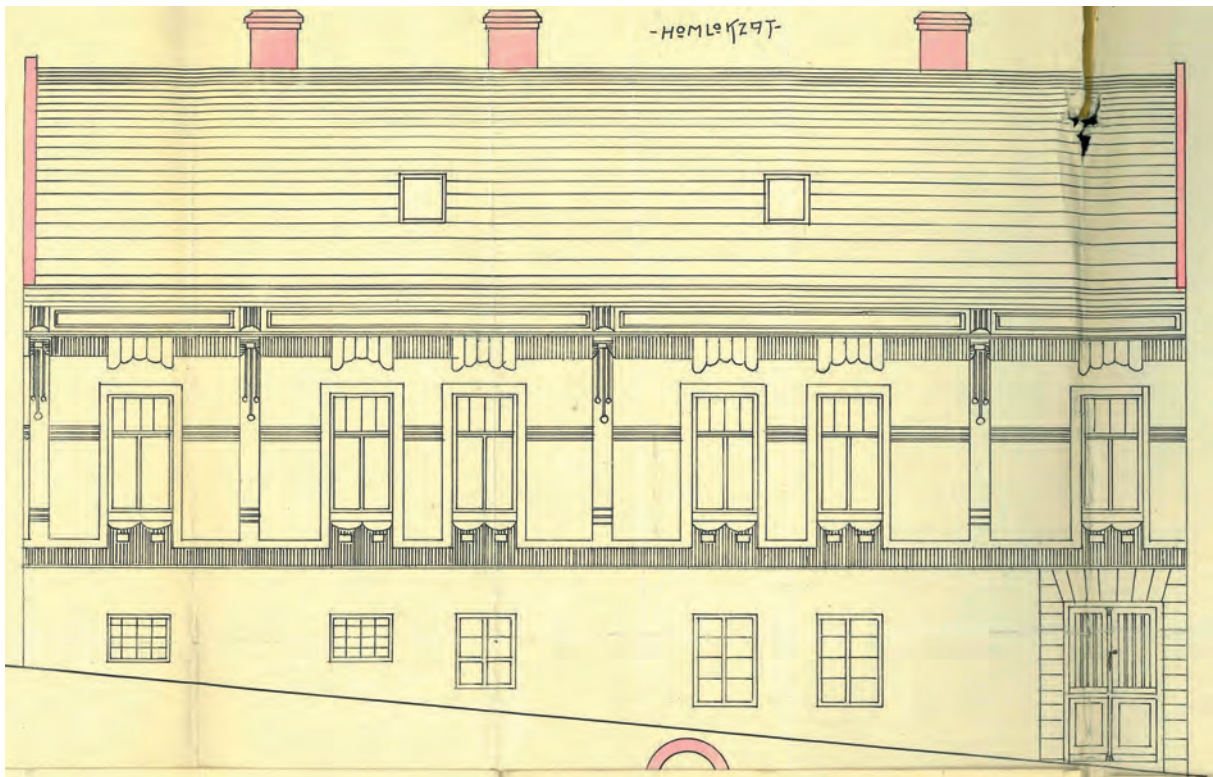
■ A felmérési felügyelőség dolgozóinak lakhelyei 1914-ben (MNL BaML, XV. 9. P.vT. 144. alapján saját rekonstrukció)

31 MNL BaML, IV. 1403. 3101/1914. Névjegyzéke az 1913. évi XIV. tc. szerint országgyűlési képviselőválasztási jogosultsággal bíró tisztviselőknél és egyéb alkalmazottaknál. M. kir. 11. felmérési felügyelőség.

szállása a jegyzék felvételekor, így őt nem lehetett bejelölni. Összesen hét új személy érkezett a felmérési felügyelőséghez, nyilván a megnövekedett feladatok miatt.³² Horváth Lajos felmérési gyakornok pedig ekkor kezdte meg éves önkéntességét a hadseregben. Tímár Manó (1871–1947) a Takarékpénztár épületében kapott szállást. 1895-höz hasonlóan a középkori városmag („belváros”) vonzó volt a mérnökök számára. A legtöbbjük ezen belül élt, ugyanakkor csak kevés ember rendelkezett saját ingatlannal, inkább a bérlemények voltak a meghatározók. Csigó Lajos például az előbbi csoportba tartozott, családjával régóta a városban élt, nagyapja a felmérési felügyelőség korábbi vezetője, Skála Vencel volt.³³ Egyre népszerűbbé vált a város nyugati része, amely korábban katonai gyakorlótérként működött. Az ide települő Hadapródiskola és egyéb katonai létesítmények (laktanyák) vonzották a befektetőket és építetőket, így több mérnök is itt található magának otthont. A Makár és

Xavér utcák, valamint a Tábor utca környéke volt a legnépszerűbb e szempontból.

Természetesen előfordult, hogy egy mérnök tulajdont tudott szerezni a városban. Számos élettörténetet találhatunk arra, hogyan illeszkedhetett be egy mérnök Pécs életébe. Skála Vencel példája mellett tanúsíthatja ezt Komlósi István élete is, aki az első világháború idején érkezett a városba és csaknem húsz évig folytatta tevékenységét.³⁴ Az 1914-ben itt élők közül két személyt érdemes kiemelni, akik a város északi részén lévő Mátyás Flórián utcát választották lakhelyüknek. Till Sándor (1882–1968) tipikus pécsi mérnöknek tekinthető, mivel születésétől fogva egészen haláláig a városban tevékenykedett.³⁵ Feleségével (Martinec Karolin) együtt vásárolták meg Daláth János Mátyás Flórián utca 20. alatti ingatlanát 1100 koronáért.³⁶ Háza ugyanakkor csak nehezen található meg a térképen, mivel az új névanyag rögzítése mellett nem történt meg a térkép rajzának frissítése. Bár megtalálható a térképen

■ Zádor Ferenc házának homlokzati képe (MNL BaML, IV. 1406. C-4219/1913, Zádor Ferenc háza)

34 KISS MÁRTON: Komlósi István életútja a katasztertől a pécsi földmérő irodáig (1868–1944). *Catastrum*, 9. (2022) 1:35–44.

35 KISS 2021c.

36 Pécsi házak új tulajdonosai. *Dunántúl*, 2. (1912) 120:3. (máj. 30.).

a 20-as szám, de az inkább egy szőlőre utal, mintsem egy lakóházra. Mivel a korszakból házsámokat tartalmazó térkép nem maradt fenn, ezért csak egy 1926. évi várostérképhez fordulhatunk, ahol a házsámok alapján az utca elején kellene keresni a házat.

A névjegyzék egyeztetése során derült fény egy másik mérnök helyzetére. Zádor Ferenc (1881–1956) mérnökként érkezett a városba, komoly karrier állt mögötte. A biztos egzisztenciával rendelkező tisztviselő arra vállalkozott, hogy házat építtessen a városban. Választása a már említett Mátyás Flórián utca volt, mégpedig a 24. szám alatt kezdett el építkezni.³⁷ A földszintes épületre való igényét Zádor 1911-ben adta be, amelyet a városi hatóságok támogattak. Hosszú egyeztetések és vizsgálatok után két év alatt elkészült az épület, így az 1914. évi névjegyzékben már kész tényként számoltak Zádor lakhelyével. A térképen való lokalizálás ugyanakkor nehézségbe ütközik, mivel ez a szám nem található meg, az utalások pedig nem meggyőzőek. Zádor és családja később jól integrálódott a város életébe, mivel ő maga műszaki tanácsosként a felmérési felügyelőség vezetője, fia pedig a helyi ciszterci gimnázium tanára lett.³⁸

A felmérési felügyelőséghez való viszonyuk tekintetében a nyugati városrészben élők jártak jól, mivel ők fél kilométeren belül laktak a hivataltól, ráadásul villamossal is megtehették útjukat. Legközelebb Czillinger Pál volt bejelentve a Klimó utca 14-be, ő körülbelül 80 méterre kapott szállást. A legnagyobb távolságot Petrovics Gézának kellett megtennie, akinek a Tettye utca 37-ből kellett bejárnia a hivatalba 2200 méterről. A belváros keleti részéből érkezők számára is ez adhatott lehetőséget a bejutásra, míg az északról érkezők egyéb járművekkel folytathatták útjukat a munkahelyükre. A mérnökség életében súlyos szerepet játszott a háború, mivel több mérnök is bevonult katonának. 1916 és 1917-ben is 24-24 fővel működött a felügyelőség, viszont mintegy a felük a fronton volt.³⁹

Összefoglalás

A pécsi kataszteri felmérés szervezete a viszonylag hosszú ittléte ellenére sem volt képes arra, hogy állandó székhelyet tudjon szerezni a városban. A hivatal vándorlásával az ideköltöző mérnökök számára csak kis mértékben tudtak szállást biztosítani, így többen bérleményekbe költöztek szolgálataik során. Kevés ember volt abban a helyzetben, hogy házat vásárolhasson vagy építhessen a városban. A mozgékony „gavallérélet” sem segítette ezt a törekvést, így a bérlés általános volt a korszakban. Ezt támogatta az állami tisztviselők számára kiállított lakpénz (lakáspénz) intézménye, amely az ilyen vagy ehhez hasonló ügyekben adott pénzbeli támogatást. A kérdés komoly szakpolitikai vitát okozott, különösen a kataszteri szervezet körében, mivel nekik a munkájuk ellátásához valóban sokat kellett utazniuk, olykor távoli vidékekre is. A problémát az jelentette, hogy e pénzből kellett volna fenntartaniuk családjukat és magukat is, amely sokszor okozott nehézséget.

A pécsi kataszteri személyzet lakhatási viszonyainak bemutatását egy korabeli forráscsoport bevonásával végeztem el. Az országos választmányi iratok hivatalonként/intézményenként tartalmazták azokat a főbb adatokat (név, kor, lakóhely), amelyek a szavazók körzetbe való beosztásához szükségesek voltak. Ugyanakkor a kataszteri szervezet vizsgálatánál e forrás csak részlegesen utal a személyzet adatára, mivel többen távol dolgoztak a várostól, így őket nem lehet megtalálni ebben.

Az adatokból látható, hogy a kataszteri személyzet a költözésénél nem a szervezetet követte, vagyis nem volt elsődleges cél a közelség a központhoz, mint ahogy a közlekedési szempontok sem befolyásolták őket. Ehelyett inkább igazodtak a városi viszonyokhoz és olyan helyeket kerestek, amelyek a középkori városmaghoz (a Belvároshoz) közel estek. Emellett

37 Új építkezések Pécssett. *Dunántúl*, 2. (1912) 9:4. (jan. 13.).

38 Egy pécsi ciszterci tanárjelölt új miséje. *Dunántúl*, 21. (1931) 149:7. (júl. 5.).

39 MNL BaML, IV. 1403.

ugyanakkor felhasználhattak egyéb közlekedési eszközöket is, így először bérkocsikat fogadhattak, valamint 1913-tól a pécsi villamost is választhatták utazásukhoz.

A vizsgálatból kiderült, hogy a felmérési felügyelőség tagjai nem véletlenül panaszkodtak az állandó elhelyezés hiányára, mivel többen bérleményben éltek. A kifizetett lakpénz családjuk ellátását biztosította, saját magukat ebből ellátni nehezebben lehetett. Kevés olyan szereplő volt, aki maga erejéből tudott házat építeni Pécsen, ilyen volt Zádor Ferenc esete. A lakóhelyek kutatása arra is fényt derített, hogy még a felügyelőség veze-

tői is vándorolni kényszerültek működésük során. Berczeli István több helyen élt, míg a hivatal vezetője volt, két évig például a szőlőjét jelölte meg otthonának. Az 1914. évi lakhatási adatok pedig ismételten megerősítették feltevésünket, miszerint a mérnökök inkább követték a pécsi divatot és trendet, mint a közlekedési szempontokat lakhatásuk kiválasztásakor. Egyetlen újdonság, hogy a belváros nyugati részén fekvő Szigeti városrész kedvelt lett a munkatársak körében, de ezt inkább indokolta a terület kiépülése, mintsem az, hogy így közelebb kerültek a hivatal központjához.

A. h. 11. felmérési felügyelőség.
 423 sz. 1896
Névjegyzék
 a m. kir. 11-én felmérési felügyelőség közhatalom által kinevezetteknek

Név	A házvisztló		Lakása
	Állása	Érték	
1. Berczeli István	felmérési	1200	Péterszeg utca 16 sz.
2. Horváth István	felmérési	82	Virány utca 39 sz.
3. Lang Antal	"	58	Klímó utca 12 sz.
4. Károlyi István	"	65	Klímó utca 18 sz.
5. Székely István	"	51	Skadar utca 16 sz.
6. Károlyi István	mérnök	40	Péterszeg utca 17/1
7. Ráth István	"	44	Szenny utca 41 sz.
8. Horváth István	"	43	Belvárosi utca 14 sz.
9. Tóth István	"	36	Kálvária utca 65 sz.
10. Károly István	"	30	Kisút utca 4 sz.
11. Székely István	"	39	Stánia kör 4 sz.

Pécs 1896. évi május 12-én
 [Signature]

■ A felmérési felügyelőség dolgozóinak választói névjegyzéke 1895-ben (MNL BaML IV. 1403. 423/1895.)

Magyar Kir. VI. számú
 MÁVÁRISTON BELVÁROSI FELMÉRÉSI FELÜGYELŐSÉG

702 sz. 1895
Névjegyzék
 a pécsi M. járási köz. helyszínelési felügyelőséggel ptkab. sz. 1874. évi XXXIII. t. cz. 7.§. paragrafjával joggal kinevezetteknek.

Név	Állása	Lakása		Jegyzet
		Állása	Érték	
1. Székely István	mérnök	59	3150	Székely utca 27
2. Székely István	"	56	2180	" " 8
3. Székely István	"	47	2180	Károlyi utca 3
4. Székely István	"	45	2180	Székely utca 20
5. Székely István	"	60	2180	Székely utca 9 saját ház
6. Székely István	"	35	1345	Székely utca 5
7. Székely István	"	53	1045	Székely utca 14
8. Székely István	"	39	600	Székely utca 17
9. Székely István	"	53	600	Székely utca 24 saját ház
10. Székely István	"	45	600	Székely utca 14
11. Székely István	"	41	600	Székely utca 49
12. Székely István	"	41	540	" " 57 saját ház
13. Székely István	"	63	540	Székely utca 24 saját ház
14. Székely István	"	74	540	Székely utca 9
15. Székely István	"	37	540	Székely utca 12

Pécs 1895. évi május 10-én
 [Signature]

■ A helyszínelési felügyelőség dolgozóinak választói névjegyzéke 1895-ben (MNL BaML IV. 1403. 702/1895.)

3101 szám.
1914.

M. kir. II. felmérési felügyelőség.

Névjegyzék

az 1913. évi XIV. t. c. szerint országgyűlési képviselőválasztási jogossaltsággal bíró tisztviselőknél és egyéb alkalmazottaknál.

Szám	A tisztviselő (alkalmazott) neve.	Állás-sor.	Lakása: utca, házszám.	Élet-kora év	Évi juttatása Ft.	Értekelés.
1.	Ruttkay Vilmos	felmérési felügyelő	Majoros u. 16	41	3600	I/3
2.	Pechan Ferenc	kataszteri főmérnök	Malom u. 18	54	3600	I/1
3.	Schöner Hugó	"	Mahar u. 16	50	3600	II/4
4.	Halmos David	kataszteri mérnök	Arany u. 9.	42	2900	I/2
5.	Timár Mórá	"	Szechényi-ter. Szabóképekter.	40	2600	I/2
6.	Kabó György	"	Kypád u. 7.	37	2600	I/4
7.	Sill Sándor	"	Mátyás Sándor u. 20	32	2200	II/5
8.	Szekely Gyula	"	Radonai u. 6	37	2200	I/2
9.	Kádor Ferenc	"	Mátyás Sándor u. 24	33	2200	II/5
10.	Solgar György	"	Papnövelde u. 44	33	2000	I/1
11.	Serlaku György	"	Majoros u. 17	29	2000	II/3
12.	Márfi Antal	kat. mérnök-segéd	Móra u. 41.	28	1400	I/1
13.	Trillinger Pál	"	Klinó u. 14.	31	1400	I/2
14.	Pekling József	"	Xaver u. 3.	25	1400	II/4
15.	Jenics Miklós	"	Klinó u. 18	37	1600	I/2
16.	Kambel Ottó	"	Klinó u. 21.	26	1400	II/4
17.	Horváth Lajos	felmérési igazgató	Mahar u. 49	22	800	II/3
18.	Seibmann Ferenc	"	Petrenszem u. 17	24	800	I/2
19.	Koo's Kálmán	"	-	21	800	Zelenleg egy éves önkéntes. -
20.	Trohácska József	"	Tábor u. 12	24	800	II/4
21.	Loig Lajos	"	Zohai-ter 5.	27	800	I/2
22.	Emetz Imre	"	Ferencsik u. 21.	19?	800	I/2
23.	Petrovics Géza	"	Felgye u. 37.	18?	800	II/5

■ A felmérési felügyelőség dolgozóinak választói névjegyzéke 1914-ben (NL BaML IV. 1403. 3101/1914)

BARTALOS GYULA – JOZEF MAREK

*A kataszteri térképtárak története Szlovákiában, 1918–1939**

A kataszteri térképtáraknak fontos szerepük volt és van az ingatlan-nyilvántartás rendszerének létrehozásában és igazgatásában.¹ Ez a tanulmány az 1918 és 1938 között fennálló Első – majd 1938 novemberétől 1939 márciusáig (a bécsi döntés értelmében) Második – Csehszlovák Köztársaság időszakát vizsgálja, amikor intenzív tevékenység folyt az ingatlan-nyilvántartás adminisztrációjában. Egyúttal röviden megemlékezünk azokról a személyekről is, akik ebben az időszakban vezették a térképtárakat (a szlovák terminológia szerint archívumokat).

1936-ban a Szlovákiai Általános Pénzügyigazgatóság XV. osztályán belül a II. szék (alosztály) igazgatta az ingatlan-nyilvántartást (a Pénzügyminisztérium volt az I. szék), amely alatt három kataszteri felmérési felügyelőség, egy kataszteri térképtár és 33 kataszteri felmérési hivatal működött. Szlovákia területén kezdetben, 1918 és 1936 között – a történeti Magyarország hivatalszervezetének szerves folytatásaként – két kataszteri térképtár volt, az egyik Pozsonyban (Bratislava), a másik Kassán (Košice). Az ott őrzött térkép- és iratanyag két világháború közötti sorsáról részletes adatokat közölt Jaroslav Humhal, aki az (egyesített) pozsonyi térképtár, majd később a prágai térképtár vezetője volt.²

Humhal összefoglalása szerint a két térkép-

tár illetékessége a történeti Magyarországnak csaknem a felére terjedt ki. A pozsonyiban Galíciától Nyugat-Magyarországon keresztül Stájerországig és a Dráva Dunába torkollásáig érő területről – így a Duna jobb parti részén 9 megye 2530 községéről (36 360,27 km²) –, összesen 19 megye 4739 községéről (68 813,79 km²), míg a kassai térképtárban 13 megye 3214 községéről (65 310,09 km²) őriztek kataszteri munkálatokat, ún. operátumokat, amelyek a településenként (adóközségenként) készített különféle térkép- és iratanyagot jelentik. Ez a hatalmas gyűjtemény folyamatosan csökkent aszerint, hogy az utódállamok mit igényeltek vissza belőle.

Elsőként a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság kérte azon területek munkálatait, amelyek a demarkációs vonal mögött terültek el, az iratok a belgrádi Dušan Ivošević kataszteri felügyelő útján kerültek az új helyükre 1921-ben. A Lengyel Köztársaság számára dr. Eugen Barvinski konzulhelyettes (Krakkó) vette át a korábban elkülönített operátumokat 1930-ban. Ausztria részére Burgenland községeinek munkálatait Hubert Profeld mérnök vette át 1924-ben.

Legtovább Magyarországgal folytak a tárgyalások – Humhal megfogalmazása szerint – az Annex IV. szerződésének végrehajtásával kapcsolatban, amit Pozsonyban jegyzőkönyvvel zártak le 1928. április 27-én, ezt követően kez-

* Tanulmányunk előzménye az az előadás, amelyet 2013-ban tartottunk azonos címmel Prágában (XXXIV. Szimpozium, Z dějin geodézie a kartografie, Národní technické muzeum, Praha, 2013. november 27.). Szerzőtársam – aki 2020-ban elhunyt – az intézménytörténetre, magam a Gánóczy Sándor szerepére vonatkozó adatokat gyűjtöttem egybe. A cikk kéziratban maradt (BARTALOŠ, JÚLIUS – MAREK, JOZEF: *K historii archivov katastrálních map na Slovensku*. Bratislava, 2014. 8 oldal), amelyet a *Catastrum* szerkesztőjének kérésére kiegészítve és aktualizálva, magyar nyelven adok közre (Bartalos Gyula).

1 A magyarországi kataszteri szervezet térképtárainak történetét kutató Török Enikő első eredményeit l.: TÖRÖK ENIKŐ: A soproni ideiglenes kataszteri térképtár, 1857–1860. *Catastrum*, 5. (2018) 1:3–14., Uő: Kataszteri térképtárak az 1860-as években. *Catastrum*, 9. (2022)2:3–18.

2 HUMHAL, JAROSLAV: Z archivních pracovních denníků. *Zeměměřický Věstník*, 26. (1938) 4:76–77.

dődött meg a kataszteri operátumok teljes körű átadása.³ Magyar részről a Pénzügyminisztérium XIII. osztályának képviselői, Szovátay György mérnök és dr. Balassa Lóránt vették át az iratanyagot.⁴ Az átadás-átvétel a korábban elkészített 23 részletes jegyzék alapján történt, összesen 2100 község (33 000 km²) 31 000 eredeti térképszelvénye és 67 000 könyvomasztott másolati szelvénye került vissza Magyarországra. A teljes anyag súlya 24 100 kilogramm volt, és három vagonban szállították Budapestre. Később még további 603 község 11 100 eredeti térképlapját és 22 246 nyomtatott szelvényét vették át.

A csehszlovák képviselők 523 község háromszögelési és egyéb adózási iratait, valamint Komárom és Esztergom megyék 121 községének 2754 eredeti térképlapját és 72 községének 2868 nyomtatott térképszelvényét vették át, amelyeket 1928-ig a M. kir. Földmérési Térképtár kezelte. Az iratok elkülönítése – néhány kisebb kivételt nem számítva – ezzel lezárult.

A kassai kataszteri térképtár még 1923-ban részleges iratcserét bonyolított le Kárpátalja és Románia között. A román felet Alexius Munteanu és Joan Barbu, a Mezőgazdasági és Földművelésügyi Minisztérium alá tartozó Kataszteri Igazgatóság kolozsvári székhelyű Erdélyi Főfelügyelősége (Ministerul Agriculturii si Domeniilor Directia Cadastrului Inspectoratul General pentru Transylvania in Cluj) munkatársai képviselték. 1924-ben Ungvárra szállították 486 község (12 631,70 km²)

anyagát, mert ott önálló kataszteri térképtárat állítottak fel április 1-jétől. A Lengyelországra vonatkozó iratokat 1930-ban vette át Jan Styka mérnök, a Lengyel Köztársaság helyi biztosa, a krakkói kataszteri hivatal vezetője.

A Pénzügyminisztérium 1929 nyarán a kassai térképtárat a pozsonyi térképtár alá helyezte annak kirendeltségeként, ekkor itt őrizték a szlovákiai terület kb. egyharmadának anyagait. 1932. július 9-én a térképtárat egyesítették a pozsonyival, négy vagonban a fővárosba szállították annak teljes anyagát, amelyről pontos jegyzék is készült: 1074 község (972 adóközség) 10 488 eredeti térképszelvénye és 655 adóközség 39 491 térképszelvény-másolata, valamint egyéb berendezések kerültek át az új helyre.

A pozsonyi kataszteri térképtár a fogyások és a gyarapodások után 1938-ra 3566 adóközség (49 021,10 km²) anyagát őrizte. Az intézmény sok tapasztalatot szerzett a költözködést illetően is, mert 1932 májusában a Mihály utca 1-ből (Michalská ulica) teljes egészében átköltözött a Rašín út (Rašínova cesta) 2. alá a pénzügyi hivatal új épületébe. Az új irodák az I. emeleten voltak, 7 szoba 19 ablakkal, 233 m²-en, a 4–4 raktár a földszinten és az alagsorban kapott helyet, összesen 288 m²-en.

A kassai térképtár a volt Általános Pénzügyigazgatóság épületében helyezkedett el a Fő utcában (Hlavná ulica, ma Hlavné nám. / Fő tér/ 68.). A világháborút követően a térképtár addigi vezetője, Remenár Géza kataszteri

3 Az 1921. évi XXXIII. törvénycikkkel szentesített trianoni békeszerződés 77. §-a szerint „Magyarország az átengedett területek polgári, katonai, pénzügyi, igazságügyi vagy egyéb közigazgatására vonatkozó mindennemű levéltárakat, lajstromokat, tervrajzokat, okiratokat és okmányokat az érdekelt Szövetséges vagy Társult Kormányoknak haladéktalanul át fogja adni. Ha ezek közül az okmányok, levéltárak, lajstromok, okiratok vagy tervrajzok közül egyeseket a helyszínéről elvittek volna, Magyarország köteles azokat az érdekelt Szövetséges vagy Társult Kormányok megkeresésére visszaszolgáltatni. Ha az 1. bekezdésben említett s katonai jelleggel nem bíró levéltárak, lajstromok, tervrajzok, okiratok vagy okmányok egyszersmind a magyar közigazgatási ágakat is érdeklik és így következképpen azokat nem lehetne átadni anélkül, hogy ebből az utóbbiakra hátrány ne származék, Magyarország kötelezi magát, hogy azokból, a viszonsóság feltétele mellett, az érdekelt Szövetséges és Társult Kormányok részére adatokat fog szolgáltatni”, a 178. § szerint pedig „A volt Osztrák Magyar Monarchiából keletkezett új Államok és azok az Államok, amelyek a nevezett Monarchia területéből részesedtek, a maguk részéről kötelezik magukat arra, hogy a Magyar Kormányoknak visszaszolgáltatják azokat a hivatalos iratokat, okmányokat és feljegyzéseket, amelyeket húsz évnél nem régibbek és amelyek közvetlen vonatkozásban állanak a magyar terület történetével vagy közigazgatásával s esetleg az átsatolt területen vannak”. Ezer év törvényei (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny>). E két paragrafus végrehajtására készítettek elő és kötötték meg Magyarország és az utódállamok között az ún. iratmegosztási egyezményeket. Ennek 4. függeléke (Annex IV.) vonatkozott a kataszteri iratanyagra.

4 Dr. Balassa Lóránt (1890–1944) a PM XIII/a. ügyosztály (Földadó-nyilvántartás) pénzügyi titkára, Szovátay György (1889–1974) a PM XIII/b. ügyosztálya (Állami földmérés) főmérnöke volt 1928-ban, utóbbi a következő évtől a 15. felmérés felügyelőség vezetőjeként tevékenykedett Szombathelyen. *Magyarország tisztii név- és czimtára*, 39. (1928) 89., 40. (1929) 104., 134.

■ A Fő utca (Hlavná ul.) Kassán, piros nyíl jelöli a volt Kassai Pénzügyigazgatóság épületét, 1943 (Wikipédia)

■ A volt Kassai Pénzügyigazgatóság Fő utcai (Hlavná ul. 68.) épülete ma (Wikipédia)

főmérnök nyugdíjba vonult, majd más állami szolgálatot vállalt, amelyhez nem kötötte az új államhoz való hűség és lojalitás esküje.

Annak idején abszurd helyzetek is előálltak, amelyeket ma már nehéz megérteni. Ilyen eset volt, amikor 1918. december 14-én Dvorcsak Győző (Viktor) megyei levéltáros Eperjesen (Prešov) kikiáltotta a Kelet-szlovákiai Köztársaságot, megalapította a kelet-szlovákiai nemzeti bizottságot és magát nevezte ki annak elnökévé. Úgy tűnt, hogy Szlovákia területe fokozatosan Magyarországhoz kapcsolódik. A Kelet-szlovákiai Köztársaság csak 1918.

december végén szűnt meg. Így ilyen körülmények között találták magukat a szlovák, de nagyobb számban cseh hivatalnokok, akiknek az új állami közigazgatást kellett megszervezniük.

A kassai térképtár főnöki posztját ideiglenesen Karol Kratochvíl-Jelínek mérnök töltötte be. 1924 májusára a gyűjteményt tartalmilag és fizikailag is szétválasztották szlovákiai és kárpátaljai részekre. A munkálatokat František Wiesner mérnök, az Ungvári (Užhorod) Pénzügyi Főigazgatóság főtanácsadója végezte. Az új térképtárba Kadeřávek mérnököt, főbiztost nevezték ki levéltárosnak. Az átadás-átvételnél jelen voltak Antonín Ján Baše mérnök, a pozsonyi Pénzügyigazgatóság XV. osztályának főnöke és Kratochvíl-Jelínek kassai levéltáros. Az összes kárpátaljai térkép és operátum Ungvárra került, erről részletes jegyzőkönyv is készült.

A Szlovákia és Magyarország közti határkijelölési (delimitációs) munkálatok befejeztével került sor az iratanyag elkülönítésére a két új állam között. A Kassai kerületben dr. Cerha, az Általános Pénzügyigazgatóság elnökségének főnöke vezette a munkacsoportot és Kratochvíl-Jelínekkel vette át Budapesten a Szlovákiát illető kataszteri térképeket. Baše mérnök visszaemlékezései szerint Kratochvíl-Jelínek több mint felelőtlenül viselkedett az operátumok átvételénél, nagyon kevés figyelmet fordított a munkák elvégzésére. Ezért a magatartásáért, amelyen a magyar hivatalnokok is gyakran megbotránkoztak, fegyelmi megrovásban volt része.

A pozsonyi kataszteri térképtár először a

■ A volt Kassai Pénzügyigazgatóság Fő utcai (Hlavná ul. 68.) épülete „Kamara” megjelöléssel Kassa 1868. évi kataszteri térkép-szelvényén (Ústredný archív geodézie a kartografie, Košice Ab136, 36/5)

Mihály utcai (Michalská ulica) épületben – ma a Pozsonyi Egyetemi Könyvtár központi épülete – működött. Annak idején a sedria („sedes iudicaria”, törvényszék), majd a Királyi Táblabíróság székhelye volt az épület, a kataszteri térképrészleten ugyancsak az – akkor már nem ott működő – „Országház” felirat jelöli elhelyezkedését.

Pozsonyban abban az időben (19–20. század) a bíróságok három helyszínen működtek, az említett Mihály utcában, a Kapucínus utcában (Kapucínska ulica, ma átépítve) és a Kecske utcában (Kozia ulica). Az elsőben a Királyi Táblabíróság működött, a későbbi felsőbbíróság. A Kecske utcai épület 1849-ben épült, és 1939-ben szűnt meg ott a bírósági tevékenység.

■ A pozsonyi egykori Királyi Táblabíróság Mihály utcai (ma Michalská ul. 1.) székhelye „Országház” megjelöléssel Pozsony 1892. évi kataszteri térképszelvényén (Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava Br228, 33/4)

Amíg Kassán és Budapesten kellemetlenségek adódtak a kataszteri operátumok szétválasztásával és átadásával, addig Pozsonyban ez probléma nélkül valósult meg, köszönhetően

Gánóczy Sándor akkori térképtárvezető gondos munkájának.⁵

A szlovákiai levéltári szolgálat szervezésében jelentős változást hozott az 1928. december 28-i 205. sz. kormányrendelet, amely a Kataszteri törvény I. fejezet (2) bekezdése 3. §-sa értelmében azt határozta meg, hogy Szlovákiában csak egy kataszteri térképtár legyen, méghozzá Pozsonyban.⁶ Így rendelték el a kassai és a pozsonyi térképtárak egyesítését, az előkészületi munkálatok 1929-ben kezdődtek. Az itt folyó munkáról részletesen beszámolt Antonín Ján Baše mérnök *A szlovákiai telekkataszter szolgáltatásban álló cseh mérőhivatalnok emlékei 1920 és 1935 között* című kéziratos emlékiratában.⁷

Kratochvíl-Jelínek mérnök, a kassai térképtár vezetője hamarosan tiltakozott, mivel felismerte, hogy a kassai részleg kényszerül majd költözködni. Az Általános Pénzügyigazgatóságon magának kérvényezte a pozsonyi térképtár vezetői posztját, de szakmai büntetései miatt azt nem nyerte el. Áthelyezték őt a trencséni felügyelőségre, ahol mindenféle betegséget szimulált, emiatt végül nyugdíjazták.

A kataszteri operátumok Kassáról Pozsonyba, a Mihály utcai épületbe átköltöztetésének megkezdésekor új helyzet alakult ki. 1931-ben Pozsonyban, a régi dunai kikötő és az egyetlen dunai híd közelében, felépült egy új épület a pénzügyi hivatalok részére. Itt méltó helyet biztosítottak a kataszteri térképtár számára, így fokozatosan ide költöztették a Mihály utcából is a térkép- és iratanyagot. Így, ha több lépcsőben és nehézkesen is, de befejeződött a kassai térképtár áthelyezése. A költözködést még Gánóczy Sándor kezdte meg, és az új levéltáros, Jaroslav Humhal mérnök, főbiztos, később a prágai kataszteri térképarchi-

■ A pozsonyi Mihály utcai (ma Michalská ul.) volt Királyi Táb-labírótság épülete a kép bal szélén (Wikipédia)

vum tanácsosa fejezte be. Mivel utóbbi súlyos sebesülést szenvedett az I. világháborúban, részben hadirokkant volt, így a nehéz költözködési munkálatokhoz segédet kapott Jozef Truska mérnök, főbiztos személyében. Ennek a három, munkáját felelősségteljesen és odaadóan végző személynek köszönhető, hogy a szlovákiai kataszteri térképtárak iratanyaga egy helyre, jó körülmények közé került.

■ A pozsonyi Mihály utcai (ma Michalská ul.) egykori bírósági épület, ma a Pozsonyi Egyetemi Könyvtár központi épülete (Wikipédia)

5 Gánóczy Sándor életútjáról a *Catastrum* hasábjain több alkalommal is megemlékeztek. REISZ T. CSABA: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete. 2. (2015) 2:38–49. GÁNÓCZY JÓZSEF: Gánóczy Sándor síremléke Pozsonypüspökiben. 3. (2016) 2:60–64. A 2018. évi 3. számot Gánóczynek szentelték: GÁNÓCZY MÁRIA: Gánóczy nagyapánk utolsó napja (3–4.), REISZ T. CSABA: Emlékezés Gánóczy Sándor kataszteri főmérnökre halálának 80. évfordulója alkalmából (5–7.); Gánóczy Sándor ceruza- és tollrajzai (válogatás) (8–20.); GÁNÓCZY SÁNDOR: Kutyahistóriák (Életemből), I–III. (1933) (21–35.), legutóbbit REISZ T. CSABA rendezte sajtó alá.

6 Zákon č. 177/1927 Sb. ze dne 16. prosince 1927 o pozemkovém katastru a jeho vedení (Katastrální zákon), vagyis Az 1927. évi 177/1927 számú, 1927. december 16. megjelentetett törvény a földkataszterről és vezetéséről (Kataszteri törvény).

7 BAŠE, ANTONÍN JÁN: *Paměti českého měřického úředníka ze služby u pozemkového katastru na Slovensku v letech 1920 až 1935*. A 185 oldalas kézirat pontos lelőhelye: Archiv Národního technického muzea (Praha). 791 Klepova sbírka rukopisů a vzpomínek, inv. č. 1254.

■ A Pozsonyi Királyi Törvényszék Kapucinus utcai korabeli épületének képe (Wikipédia)

■ A Pozsonyi Geodéziai és Kartográfiai Intézet (Geodetický a kartografický ústav Bratislava) épülete a Chlumecký utcában, ahol a Geodézia és Kartográfia Központi Levéltára (Ústredný archív geodézie a kartografie) működik (a szerző felvétele)

■ A pénzügyi hivatalok épülete, itt működött a kataszteri térképtár 1932 és 1981 között (Pribina utca), ma a szlovák Belügyminisztérium székhelye (Wikipédia)

■ A Geodézia és Kartográfia Központi Levéltára (Ústredný archív geodézie a kartografie) raktártere (Belák Adrián igazgató felvétele)

Az új pénzügyi épületet František Krupka (1885–1963), neves cseh építész tervezte, ennek alagsorában helyezték el a kataszteri térképtárat. Az archívumban a térképek elhelyezésére masszív, nagyméretű fiókos fémszekrényeket és trezorokat, a hivatali ügyintézéshez az első emeleten két tágas irodahelységet biztosítottak. 1981 után az intézmény a teljes anyagával átköltözött az akkor újonnan épült épületbe a Pošeň lakótelepi Chlumecký utcába, ahol közösen működik

a Geodéziai és Kartográfiai Intézet (Geodetický a kartografický ústav Bratislava) és a Geodéziai és Kartográfiai Kutatóintézet (Výskumný ústav geodézie a kartografie v Bratislave). Az egykori térképtár, majd kataszteri térképek archívuma ma Geodézia és Kartográfia Központi Levéltára (Ústredný archív geodézie a kartografie) néven, a Geodéziai és Kartográfiai Intézet (Geodetický a kartografický ústav Bratislava) keretén belül működik.⁸

8 A gyűjtemény ismertetésére l.: REISZ T. CSABA: Látogatás a pozsonyi Központi geodéziai és térképészeti levéltárban. *Catastrum*, 2. (2015) 2:61–64. BELÁK ADRIÁN: Szlovákia kataszteri térképei és iratanyaga a Geodézia és Kartográfia Központi Levéltárában. *Catastrum*, 2. (2015) 3:18–27.

MIKESY GÁBOR

Egységesítés a földrajzi nevek használatában

Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1970-es évek

Igazgatási és jogszabályi változások

1967-ben a földmérési és a térképészeti ágazat radikális átszervezésen esett át. Megszűnt önálló államigazgatási szervként működni az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (ÁFTH), egyik utódja a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) szervezetében működő Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal (OFTH) lett, egyúttal megalapították a Földmérési Intézetet (FÖMI), amely átvette az ÁFTH-től az operatív és a kutatási funkciókat.¹ A Földrajzinév-bizottságot (FNB) elrendelő ÁFTH-utasítás és a hivatalvezető által szentesített ügyrend hatályát veszítette, az OFTH vezetője az FNB-t külön szabályozás és felhatalmazás nélküli szakmai bizottságként működtette tovább. A státusban történt hátralepés nem okozott törést a bizottság működésében, köszönhetően az egyre növekvő számú feladatoknak és a testület szakmai elkötelezettségének. A szabályozott működés és hatáskör hiánya azonban hamarosan kiütközött, és hosszasan tárgyalásoknak, jogi természetű procedúráknak a kezdetét jelentette. A bizottság 1968 közepe és 1970 októbere között nem ülésezett, a konszolidálódást és a munkájára való fokozott igényt jelzi viszont, hogy 1970 októbere és 1973 januárja között 27 hónap leforgása alatt kilenc ülést is tartott. Földi Ervin, a bizottság titkára 1969-ben a Földmérési Intézet munkatársa lett, itt gyakorlatilag teljes munkaidejét a

földrajzi nevekkel és a Földrajzinév-bizottsággal kapcsolatos kutatómunkának, elemző és adminisztratív tevékenységeknek szentelhet. Az intézet Geokartográfiai Osztályán futó egyes kutatási programok jelentős részben földrajzi nevekkel kapcsolatos tevékenységeket takartak, az osztály munkatársai bedolgoztak ezekbe.²

A 6/1969. (III. 11.) MÉM rendelet jelentette az első bizonytalanságot.³ A rendelet meglehetősen előkészítetlen módon úgy rendelkezett a *Földrajzinév-tár* (FNT) adatainak felhasználásáról a legnagyobb méretarányokban is (azaz a földmérési alaptérképen), hogy az nem is létezett, továbbá teljes bizonytalanságban hagyta az érdekelteket afelől, hogy földrajzi jellegüket tekintve milyen típusú (vízrajz, domborzat, lakott helyek, mezőgazdaságilag művelt területek stb.) neveket és milyen mennyiségben (azaz részletességben) tartalmazzon a *Földrajzinév-tár*.⁴

Az ÁFTH idején egyértelmű volt, hogy azok a névtípusok, amelyeket a KSH helysénévtárai tartalmaznak – az ún. államigazgatási helynevek – nem tartoznak az FNB hatáskörébe, sőt tervben volt egy külön bizottság felállítása az államigazgatási helynevek számára. A 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelet azonban a községet nevezi meg az államigazgatási helynevek legkisebb kategóriájának, azaz a helysénévtárakban tízezres nagyságrendben található, a központi belterülettől fizikailag el-

1 Az ágazat és benne a Földrajzinév-bizottság felügyelete 2019-ig a földművelésügyi többször változó nevű minisztériuma alá tartozott, azóta a Miniszterelnökség mellett működik.

2 Például „A korszerű földmérési és földrajzi térképrendszer kialakítása” a hazai, „A tematikus geokartográfiai térképészeti fejlesztése” program a külföldi nevek rendezését volt hivatott előmozdítani.

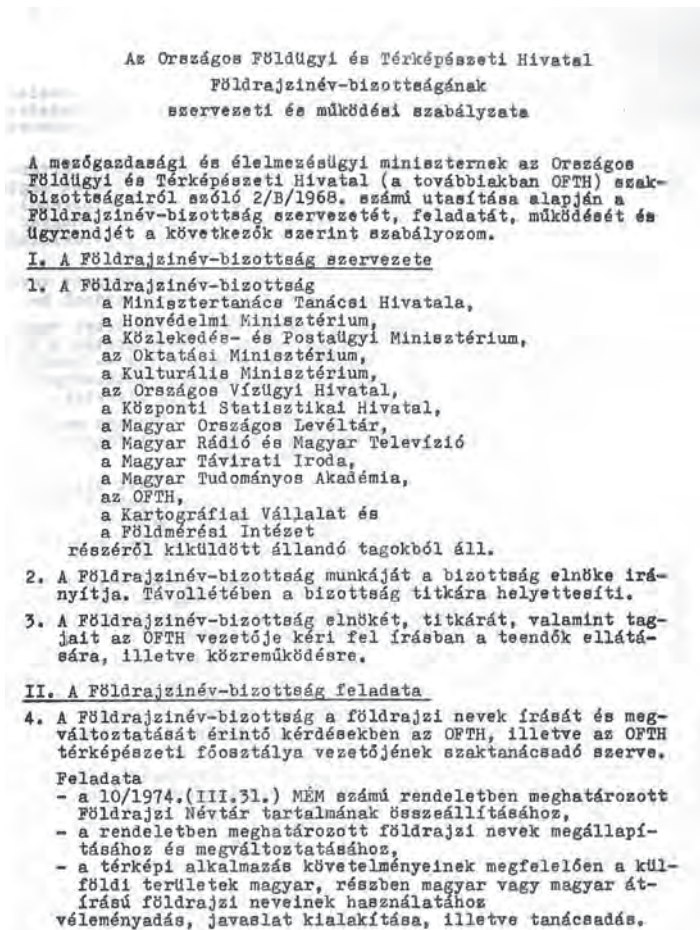
3 A földmérési és térképészeti tevékenységről szóló 12/1969. (III. 11.) Korm. rendelet végrehajtási rendelete.

4 Ebben és néhány következő rendeletben a Földrajzi Névtár írásmóddal szerepelt az FNT. Ekkor a csak kis méretarányokban iránymutató kötet is még előkészületben volt: *Magyarország földrajzinév-tára I. Fontosabb domborzati, táj- és víznevek*. Szerk.: FÖLDI ERVIN. Bp., 1971.

különülő bel- és külterületi településrészek ab ovo a MÉM, így a bizottság hatáskörébe kerültek.⁵ A jogértelmezés „melléktermékeként” jó munkakapcsolat alakult ki a Minisztertanács Tanácsi Hivatalával (MTH). Nemcsak a településrészek vonatkozásában lett kötelezettsége a Földrajzinév-bizottságnak (amivel a KSH képviselője is egyetértett), hanem az MTH és a KSH kérésére az államigazgatási neveket illetően is állandó szakértői feladatot vállalt magára, ugyanis odáig nem sikerült betölteni az 1954-ig működő Országos Községi Törzskönyvbizottság helyét, egy évtizedes vajúdas után sem állt fel az államigazgatási helynevekben illetékes testület, és szakértői véleményért már korábban is csak az FNB-hez tudtak fordulni. Az FNB-n belül így 1971-ben megalakult a Településnévi albizottság.⁶

Oly számos ad hoc jellegű, de haslasztást nem tűrő kérdéssel keresték az FNB-t, hogy 1972-ben az elnök, a titkár, a Kartográfiai Vállalat és az MTA Helyesírási Bizottsága képviselője részvételével intézőbizottság alakult. Mindkét albizottságnak beszámolási kötelezettsége volt a teljes üléseken.

A bizottság hatáskörének, illetve a földrajzi nevek megállapítása és nyilvántartása általános kérdéseinek jogszabályi rendezéséről szóló előterjesztések és tanácskozások sikertelenséggel felérő sikere a Földrajzi Névtár (sic!) tartalmáról és használatáról szóló 10/1974. (III. 31.) MÉM rendeletben öltött testet, vagyis teljesen megmaradt az ügy a tárca hatáskörén belül. Ágazaton kívüli szereplők (helyi tanácsok, közlekedésügy, vízügy stb.) és az FNB közti kapcsolat intézményesítése elmaradt, egyes névtípusokban az FNB véleményt adhat, de csak megkeresésre, alapelveként a külső szereplők döntései az irányadók. Előnye a

■ Részlet a Földrajzinév-bizottság 1975. évi szervezeti és működési szabályzatából (Forrás: Lechner Tudásközpont)

rendeletnek viszont, hogy nevesíti a Földrajzinév-bizottságot, kijelöli az OFTH-t a Földrajzinév-tár felelőseként, továbbá hogy számos (korábban „gazda nélküli”) névtípust illetően bevonja a helyi tanácsokat és igyekszik biztosítani a nevek tartósságát azáltal, hogy a megváltoztatásukat csak számos nyelvi és kulturális szempont figyelembevételével engedi. E rendelet következményeként adta ki az OFTH elnöke 1975-ben az FNB szervezeti és működési szabályzatát (nyolc évvel az ÁFTH megszűnése után!), ebben az FNB-t „az OFTH, illetve az OFTH térképészeti főosztálya vezetőjének szaktanácsadó szerve” definícióval határozta meg. Egyéb vonatkozásokban szentesítette a gyakorlatot, beleértve az FNT összeállításában

5 A tanácsokról szóló 1971. évi I. törvény végrehajtási rendelete.

6 Tagjai a Minisztertanács Tanácsi Hivatala, az Építésügyi és Városfejlesztési, a Közlekedés- és Postaügyi, Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium, a Földmérési Intézet, a Kartográfiai Vállalat, az MTA Nyelvtudományi Intézete és Helyesírási bizottsága, a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézete és az Országos Levéltár egy-egy képviselője voltak.

való közreműködést is. Érdekes ellentmondás a rendeletben, hogy a 4. § (2) szerint „a hivatalos kiadványokban” az államigazgatási neveken kívül a legtöbb névtípust a „Földrajzi Névtárban foglaltak szerint kell használni”. Vajon milyen típusú hivatalos kiadványokat kell ezen érteni, amelyekre egy MÉM-rendeletnek hatálya van? Hogyhogy egyszerre van meg a rendeletben az, hogy az FNT neveit kell használni, és az is, hogy más ágazatok névhasználata az irányadó, holott köztudott volt, hogy pl. víznevek esetében az összefésülés nem történt meg. Valószínűleg az FNT integrátori szerepéhez fűzött erős optimizmus is meghúzódott a megszövegezés hátterében.

1978 végén Radó Sándor a nyugállományba vonulása miatt megvált a Földrajzinév-bizottság elnöki tisztségéről, utódjául az OFTH elnöke Földi Ervint nevezte ki. A bizottság titkárra Tolnay Lászlóné, az OFTH munkatársa lett.

A Földrajzinév-tár II. és az 1:10 000 méretarányú topográfiai térképek névírasi szabályzata

Mind a hatályban lévő rendeletek, mind a nagy ütemben zajló 1:10 000 méretarányú topográfiai térképezés támasztotta gyakorlati követelmények, mind az UNGEGN ajánlásai a *Földrajzinév-tár* minél gyorsabb kiteljesítését ösztönözték.⁷ Valóban, minél nagyobb méretarányról volt szó, annál kaotikusabb volt a helyzet. Kvázi hivatalos névnek számítottak széles körben a kataszteri térképek adatai, bár azokat eleve a telekkönyvi egységek megnevezésére határozták meg, és csak hozzávetőleges egyezőséget mutattak a valós névhasználattal. Vizsgált korszakunkban a százéves múltra visszatekintő kataszter egységei számos helyen köszönőviszonyban sem voltak már a két vagy három földosztáson, kollektivizáláson és tagosításokon átesett területek fizikai, tulajdoni és földhasználati viszonyaival, amelyeknek társ-

dalmi tükre valójában a megnevezés, a földrajzi név.

1971-ben megjelent a fontosabb táj-, domborzati és vízneveket tartalmazó I. kötet.⁸ Már ennek megjelenését megelőzően elkezdődtek a névtár bővített verzióját előkészítő tanácskozások, amelyek az adattartalom, az illetékességi viszonyok és a közzététel lehetséges módjait, a térképi alapok méretarányát, nem kevésbé a munkafolyamatok, a finanszírozás és az apparátus körüli kérdéseket vitatták meg. Az nyilvánvaló volt, hogy teljes, tehát csak a legnagyobb méretarányokban ábrázolható tereptárgyak neveire is kiterjedő névjegyzék meghaladja a belátható időbeli és szervezési kereteket, ahogy a belterületi utca- és más közterületnevek hiánytalan begyűjtése és feldolgozása is. Az utóbbiak rendelkezésre álló forrásait a szakértők különben is meglehetősen bizonytalanoknak ítélték. Földi Ervin – hivatkozással más országok névtáaira – szükségesnek tartotta, hogy a térképkészítők egységes, minden (adott méretarányban használandó) névtípusra kiterjedő névjegyzék birtokában lehessenek, függetlenül attól, hogy a különböző szabályok mely intézményeket jelöltek meg a bizonyos típus (pl. víznevek, településrészek) nyilvántartásának vezetésével. Kérdéses volt a terjedelmes nyilvántartás intézményi helye. Többben a KSH-t, mások a földhivatalokat képzelték el a szerepkörben. Az intézményi keret nyilvánvalóan kihatással lett volna az adatállomány részletességére, a megyei vagy a járási földhivatalok valóban az alaptérképek méretarányában (1:1000–1:4000) tudtak volna felméréseket végezni, egy központi szerv esetében csak a közepes méretarányok jöhettek szóba.

Az előkészületek jegyében zajlott 1971 márciusában a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület szervezésében az ágazat valamennyi érdekeltjének nyilvánossága előtt zajló nagy, *A földrajzi nevek gyűjtése és használata topográfiai térképeken* című háromnapos ankétja, amely

7 UNGEGN = United Nations Group of Experts on Geographical Names [Egyesült Nemzetek Földrajzinév-szakértői Csoport], <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/>

8 MIKESY GÁBOR: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1960-as évek. *Catastrum*, 8. (2021) 3:52–64. (= MIKESY, 2021).

az interdiszciplináris megközelítés szép korai példája volt. A helynevek névélettani és a magyar helynévadás sajátosságainak kérdéséről Papp László nyelvész, a helynévgyűjtés módszertanáról, a nyelvjárási kérdésekről, a térképi névhasználat nyelvi vonatkozásairól Végh József (mindketten irányító szerepet vittek a nyelvészeti névgyűjtés szervezésében), a nevek történelmi vonatkozásairól pedig Györffy György tartott előadást és irányította a vitát. Az FNB munkájába és terveibe Földi Ervin, a helyesírási kérdésekbe Hőnyi Ede bizottsági tagok avatták be a közönséget. A két nyelvész jelenléte utal arra, hogy az akkori koncepció a minél nagyobb méretarányban való megvalósításra és a nyelvészeti mintákat követő terepi névgyűjtésre, névkezelésre hajlott.

Nem választható el a *Földrajzinév-tár* elvi és gyakorlati kérdéseitől, hogy az OFTH az Egységes országos térképrendszer (EOTR) szabályzata névírasi fejezetének megszövegezésére az FNB-t kérte fel. A Bene Andrásból, Földi Ervinből, Hőnyi Edéből, Mélykúti Mihályból és Végh Józsefből álló munkabizottság által előkészített és az FNB által elfogadott szabályzat az első modern, a szakmai gyakorlatot tudományos alapozásra építő névírasi utasítás a szakma történetében, amelyen nem lehet nem észrevenni a nyelvészeti névgyűjtések célkitűzéseinek hatását.⁹ Először is leszögezi, hogy – a néhány speciális eset kivételével – minden nevet meg kell írni. Mikrotoponímiai vonatkozásban az útmutatások egyértelműen a hibás gyakorlat, illetve a korábbi utasítás kritikájaként értékelhetők.¹⁰ Néhány lényeges pont:

- A térképen a helyi lakosság által használt neveket kell megírni. Adatközlőnek a területet jól ismerő, lehetőleg helybéli születésű lakosokat kell felkérni. A térképekre nem kerülhetnek a topográfus vagy történelmi kutatások által konstruált, rekonstruált nevek, mint pl. *Kötény-halom* > *Köttöny-halom*.
- A neveket sem kiegészíteni, sem megcson-

kítani nem szabad. Az ún. névtest minden körülmények között megőrzendő. Tehát az olyan földrajzi neveket, amelyekhez nem tartozik földrajzi köznévi (pl. dűlő, szántó, oldal, hegy stb.) magyarázó szándékkal földrajzi köznévvvel ellátni tilos (pl.: *Rét feletti* és nem *Rét feletti-dűlő*).

- A kataszteri térképek neveit a helyszínen ellenőrizni kell, a már nem ismert neveket nem szabad feltüntetni.
- A víznevekben is a helyi lakosság által használt neveket kell feltüntetni, sőt, a vízügyi hatóság nevei, ha eltérőek, csak másodsorban, zárójelben tüntetendők fel. A *Földrajzinév-tár I.* névadatai hivatalosság tekintetében megelőzik az ágazati térképeket.
- A nemzetiségi nevekkal kapcsolatban két lehetőséget kínál: a magyar hangjelölés szerinti (fonetikus) átírást (pl. *Szoneberg*, nem *Sonnenberg*) vagy – sajnos – az elhagyást. A tükörfordítás viszont kerülendő.
- Helyesírás tekintetében a FÖNMÍSZ az irányadó.¹¹
- A különféle kiadványok névrajzi adatait csak kellő kritika után szabad a térképeken feltüntetni, pl. egy menetrendi adat nem lehet településrész nevének forrása.
- A földrajzi nevekbe kerülő családneveket – a helyi ejtést figyelmen kívül hagyva – hitelt érdemlő forrás vagy okmány alapján rendeli feltüntetni.

A *Földrajzinév-tár*ra 1971 derekán Földi Ervin kész tervezetet tett a bizottság elé. Mivel az OFTH a Földmérési Intézetet bízta meg az új Egységes országos térképrendszer (EOTR) szabályzata jelentős részének kialakításával, egyúttal lehetőség nyílt a földrajzi nevek rendezésének előmozdítására. Elképzelése szerint két pilléren alapult volna a *Földrajzinév-tár*: egyrészt azon a részletes névgyűjtésen, amit az MTA Nyelvtudományi Intézetében szervez-

9 Útmutató az 1:10 000 méretarányú topográfiai térképek készítéséhez az 1960. évben kiadott jelkulcs alkalmazására. Bp., 1972.

10 Komplex utasítás az 1:10 000 méretarányú topográfiai térképek készítéséhez. Bp., 1966.

11 A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai. Kidolgo. és összeáll.: FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – IFJ. HÖNYI EDE. Bp., 1965 (= FÖNMÍSZ).

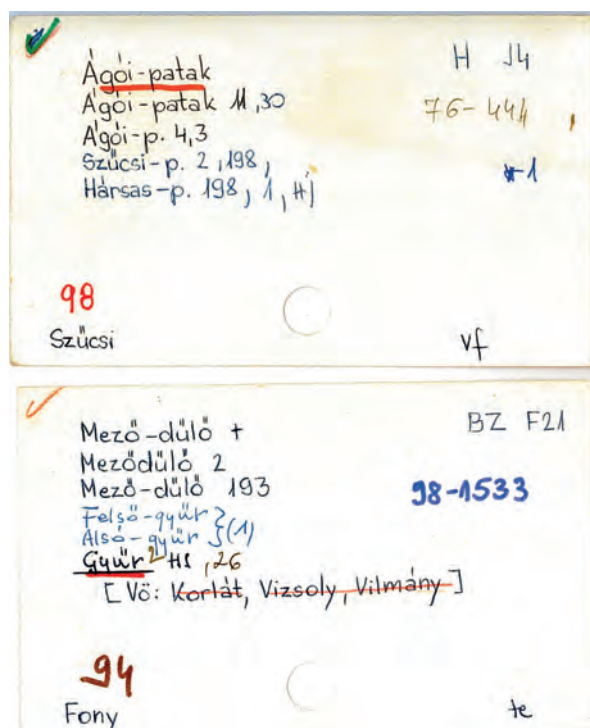
nek. A tervezet készítésekor ezekből még csak a Zala megyei kötet jelent meg, mindenesetre annak anyaga nagy bizakodással töltötte el a szakembereket a térképi felhasználás területén.¹² Földi az előterjesztés mellékleteként két Zala megyei járás mintanévtárát mutatta be.

A topográfiai térképeken túlmutató, a magyar kultúra egésze szempontjából hátrányos fejlemény, hogy sok próbálkozás ellenére sem jött létre a nyelvészeti névgyűjtés és térképészeti ágazat között az intézményes együttműködés. Ennek egyik oka az, hogy a kor katonai biztonságpolitikai követelményei miatt az OFTH nem engedélyezhette topográfiai térképek kiadását a civil szféra számára, a másik oldalról viszont nem volt igény a precíz lokalizációra. A későbbiekben az is világossá vált, hogy a nyelvészeti névgyűjtés tempója nem tudta követni a 70-es években lendületesen zajló topográfiai munkákat.

A másik pillért az az 1:25 000 méretarányú topográfiai térképsorozat jelentette volna, amely a katonai topográfusoknak a szakzsargonban *Új felmérés* címet viselő, azokban a hónapokban polgári felhasználásra alkalmassá tett (azaz földrajzi koordinátáitól és néhány érzékeny térképi tartalomtól megfosztott) változata volt. A topográfiai térképekről községenkénti vázlatokat készítettek pauszon minden jelentősebb határvonal és egyéb kontúr (vizek, vasútvonalak stb.) feltüntetésével, hozzá névjegyzéket készítettek a releváns források (így az említett nyelvészeti névgyűjtési kötet, topográfiai térképek, helységnévtárak, vízügyi térképek, menetrendek stb.) adataival. A munkatérkép fénymásolatát elküldték a helyi tanácsoknak jóváhagyás, illetve kiegészítés, törlés, helyes lokalizálás céljából. Az előkészületi munkák során ugyanis az a vélemény nyert teret, hogy az – úgymond – helyi jelentőségű neveket illetően (tehát amelyekre vonatkozóan nem léteznek országos nyilvántartások, mint például a helységnévtár, menetrendek, vizek) a helyi tanácsok illetékesek, és mivel a községenkénti helyszínelés meghaladta volna az

erőforrásokat, a postai úton való lebonyolítás mellett döntöttek. A beérkezett anyagok nyelvészeti felülvizsgálaton esnek át (lényegében a köznyelvi névalakok meghatározása a nyelvjárásiakkal szemben és a helyesírási elvek érvényesítése), amelyet a tervezet szerint az MTA Nyelvtudományi Intézetének szakértői ellenőriznek, majd az FNB hagy jóvá. A két zalai járás mintaanyagát egyébként a helyi szervek valóban több tucat új, korábban sehol nem adatolt, ám jelentősnek ítélt névvel egészítették ki.

Már az első konkrét tervezetet látva többen szkeptikusok voltak az ambiciózus terv megvalósíthatóságát illetően, illetve hogy a polgári topográfiának egyáltalán szüksége van-e 1:100 000 méretarányúnál nagyobb részletességű névrajzra. Egyelőre nincs forrásom az 1971 és 1975 közötti történések részletezéséhez, mindenesetre a jogszabályi felhatalmazás utáni első, 1975 közepi ülésen Földi Ervin egy lényegesen szerényebb, 1:100 000 méretarányú

■ Névkartonok. Mintegy 60 ezer kartonra jegyezték fel a névváltozatokat. Többször négy-öt változatról kellett döntenie az egyeztetések során (Forrás: Lechner Tudásközpont)

12 Zala megye földrajzi nevei. Szerk.: PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF. Zalaegerszeg, 1964.

munkatérképekkel dolgozó tervezeteket mutatott be az OFTH döntésére hivatkozva, amely már az év folyamán 1:150 000-re csökkent, hogy a már ebben a méretarányban készen meglévő térképi alapokkal lehessen dolgozni. A tervezet szerint a legtöbb operatív munkát (forrásfeldolgozás, térképvázlatok és névjegyzékek készítése stb.) a Kartográfiai Vállalat végzi, a munkamenetre vonatkozó szabályzó, kiválasztó, ellenőrző és egyeztető tevékenységeket pedig a Földmérési Intézet. Utóbbi terjeszti az FNB elé a tisztázott névanyagot is. A fő forrásokat az FNT I.-en túl az 1:10 000 és 1:25 000 méretarányú topográfiai térképek, a nyelvészeti névgyűjtések, a helységnévtári és népszámlálási anyagok, a menetrendek, a turista- és várostérképek, továbbá az Országos Vízügyi Hivatal térképei képezték. A kartonokra minden adat felkerült, a munkatérképekre (a szakzsargonban névtervre) azonban csak egy erősen szűrt, jó esetben a térképi helyet maximálisan kihasználó mennyiség, bizonyos prioritásoknak megfelelően. Ilyenek voltak a lakott helyek 10 fő fölött, a jelentősebb természetföldrajzi tereptárgyak, de maga a névalak hossza is a válogatás szempontjaként szerepelt. A változatok közti válogatás és az egyeztetések fázisa következett, különösen a vízügygel és helységenként a tanácsokkal. Az utóbbi során meg kellett határozni a kiemelt névváltozatot, pontosítani a lokalizálást és felírni „a jelentőségénél fogva az Fnt.-be kíváncszó”, de az előkészítő fázisokban elő nem kerülő neveket is. 1976-ban az FNB munkabizottságot jelölt ki a megjelenés előtt álló kötetek neveinek tételes átvizsgálására. Tagjai az OFTH, az MTA Helyesírási Bizottság, a Kartográfiai Vállalat, a Központi Statisztikai Hivatal, az MN Térképészeti Intézet és az Országos Vízügyi Hivatal képviselői lettek. Az FNB által jóváhagyott névanyag a *Magyarország földrajzinév-tára II.* címet viselő, 19 megyei kötetből álló sorozatban jelent meg 1977 és 1981 között, és összességében csaknem

65 ezer nevet tartalmaz. A nevek ábécérendben is, helységenként is, községhatáros térképi melléklettel tájékoztatják az olvasót. A kötetek kiadásával kapcsolatos teendőket – ahogy az előkészítő munkák jelentős részét is – a Kartográfiai Vállalat végezte.

Az eredmény nem teljesen váltotta be a tervezett célokat. A szűk térképi hely miatt a vártól is több kompromisszumot kellett hozni, a hegyvidékeken sokszor a szelektálás ellenére a teljes névalakoknak a közigazgatási határon belüli elférése okozott gondot a lokalizáció rovására (példa erre Bükkzsérc, Szilvásváradszék stb.). Azonos vagy csaknem azonos névalakok esetében gyakran akkor is csak az egyiket rögzítették, ha különböző jelleget takarnak: Nyírmártonfalván a *Csizmaszártanya* és a *Kö-*

A forrásokban talált név	Forrás	Jelölés	Helye a vártól	Kiemelt név	Helyi javaslat	FNB-döntés
[Kövágó - t. - Csipkés - verő - tető + Csipkési - verő + Csipkés + Csipkési - erdő - Hevenyárgos]	2 198	d te	E 41	Kövágó - tető	Csipkés	+ Csipkés v: 49
[Köves - tető - Pajlátsó - Nagy - Pajlátsó - Lévó - Tepsis]	2 198	d te	E 40	Köves - tető	Pajlátsó	+ Pajlátsó v: 107
[Lénárt - Lénárttanya - Lénárt - tanya]	2 198	kt te	E 41	Lénárttanya	Lénárt	+ Lénárt
[Pósvári - pász. - Pósvártanya]	2 198	kt te	D 40	Pósvártanya	Pósvártanya	+ Pósvártanya
[Répaszi - tanya - Répaszi - tanya]	10 17	kt f	E 41	Répaszi tanya	Répaszi tanya	+ Répaszi tanya
[Salvus - forrás - [a furdától E - 10]]	198	f	—	Salvus - forrás	Salvus - forrás (Kövágó)	1981

■ Névegyeztetési úrlap, Bükkzsérc. A helyi egyeztetések jelentősen befolyásolták a Földrajzinév-tár II.-be kerülő neveket (Forrás: Lechner Tudásközpont)

kényes mint külterületi lakott helyek „győztek”, a *Csizmaszár* és *Kökényes* dülőnevek csak mint változatok maradtak meg a kartonokon, pedig egy dülőnév nem is változata egy tanyaénak.

Fordított előjelű helyzetek is akadnak: az 1300 hektár kiterjedésű Csongrád megyei Pitvaros, a Fejér megyei Beloiannisz (454 ha) és Úrhida (725 ha) anyaga mindössze egyetlen névből áll. Ilyenkor különösebb vizsgálat nélkül kijelenthető, hogy a munkafolyamat valamelyik fázisában nem a kellő gondossággal készült az anyag.

Ugyancsak Nyírmártonfalván a *Bodzás-ér*

Ugyancsak Nyírmártonfalván a *Bodzás-ér*

és *Létai-ér* esetében valóban a helyben használt név írta felül a 2. sz. mellékfolyás, 4. sz. mellékfolyás alakokat, a Pest megyei *Maglódi (17.)-csatorna* féle alakok azonban inkább kompromisszum eredményei, a helyi javaslat ugyanis *Maglódi-patak* volt. A vízfolyások esetében volt a legtöbb alaki eltérés települések között is, és a vízügyben használt alakok között is. „Ha a helyi egyeztetés során egyöntetűen eltérő elnevezésről szereztünk tudomást, akkor azt az illetékes vízügyi igazgatósággal egyetértésben vettük figyelembe” – olvashatjuk a kötetek bevezetőjében (FNT II.: 5.). Az FNT II.-ben igen alacsony a kisebbségi nyelvű nevek száma, és azok is fonetikusán átírt formájukban állnak: *Hervackikercsi* (< *Hrvacki krči*, Felsőcsatár), *Gornyszlogi* (< *Gornji slogi*, Horvátlövő), *Sloszberg* (*Schloßberg*, Mecseknádasd), *Najeszfeld* (< *Neues Feld*, Ófalu), és semmilyen jelzés nem különíti el ezeket a magyar nevektől. Mindenféle gondosság ellenére becsúsztatható egy-egy téves lokalizálás, pl. a salköveskúti *Cikotai-erdő* adatai Acsádnál szerepelnek, vagy helytelenül felvett családnévből származó nevek, pl. *Montághi út* helyett *Montághy út* (Nagybánhegyes), ugyanis *Montágh* a névadó család neve.

Az FNT II. így sem a nevek mennyiségében, sem a lokalizáció pontosságában nem hozhatott áttörést. Igazán értékelni négy szempontból lehet. A nevek interdiszciplináris megközelítését, filológiai szempontokat sikerrel honosított meg egy inkább primer adatok kezelésével foglalkozó szakmában. Azok a névalakok, amelyeket az FNT-ben regisztráltak, túlnyomó többségükben nyelviileg, helyesírásilag helyesek, jó mintául szolgáltak, a köteteket jó segédletként, kézikönyvként használták a térképes berkekben. Továbbá egy nagy ívű folyamat középső állomásaként kiváló módszertani gyakorlat volt a nagyméretarányú FNT elkészítéséhez (a források minősítéséhez, a helyi gyűjtőmunkákhoz, a résztvevők felkészítéséhez stb.). Végül nem feledkezhetünk meg arról a több ezer névről, amelyeket az FNT II. helyi egyeztetései alkalmával először jegyeztek fel, pl. *Bátyán Zongor*, *Bócsán Samutelek*, *Bárnán Cikorás*, *Erdőkür-*

tőn Nádasi, *Nagy-Jama*, *Zsellér-föld*, *Cserhát-surányban Vicsi-hegy* stb.

A kötetek szerkesztésével párhuzamosan számos újabb helyesírási nehézség jelentkezett, különösen a kettőnél több tagú nevek írásmódját tekintve (*Róka-hegyi-dűlő*, *Köves-parti-erdő*, *Telek aljai-rét*, *Kutasi csapás-mellék* stb.). A bizottság tagságát – jóllehet a FÖNMÍSz tulajdonképpen bizottsági „termék” volt – eleve megdöbbenették az FNT II. mintaanyagának az akkori szemnek szokatlan névalakjai a rengeteg kötőjellel, és hogy ugyanazokat a szó szerkezeteket másképp kell írni a földrajzi jelleg és a nyelvi szerkezet függvényében. Ráadásul a helységnevtárak mintegy 16 ezres településrészi névállo-mánya – amely 1969 óta a bizottság hatáskörébe tartozott – oly bonyolult, névnek alig felfogható bejegyzésekkel is szolgált (*Tűzberek-Micsurin Tsz-tanya 2.*, *Malom környéke*, *Bartahalmontúli tanyák* stb.), ami szétfeszítette az akkori szabályozás kereteit. Többen kifogásolták azt a gyakorlatot, hogy a *Németh+tanya* típusú neveket egybeírják, ha utcás elrendezésű településrész, de kötőjellel, ha egyedül álló tanya. Felmerültek a földrajzi nevek helyesírása radikális átalakításának ötletei, alapvetően az egyszerűsítés célját szem előtt tartva (pl. a teljes tulajdonnév egybeírása vagy éppen minden elem különírása nagybetűs kezdéssel). Radó még az akadémiai helyesírásról való leválást sem tartotta volna lehetetlennek. Először Takács József készített előmunkanyagot, amelyben a közszói helyesírás alapú (lényegében a két világháború között a katonai térképészetben használt) megoldásokat elevenítette fel. Ezt éppen a magyar helyesírás egysége, az akadémiai helyesírásnak való megfelelés érdekében vetették el (1972). A bizottság instrukciói alapján Hőnyi Ede által 1973-ban kidolgozott, a magyar és részben magyar helységnevek és részeik helyesírásával foglalkozó munkaanyag már elmozdulás a településnevek egységes és egyszerűbb, az általános egybeírás elvén alapuló írásmódja felé, a korábban bizonytalan írásmódú típusok közül megjelenik ebben *Budaháttanya*, *Horváthpuszta*, *Vénkakastanya*, *Felsőrészvízköz*, *Kőszénbányatelep* stb. Az akkori bizottsági iránymutatás szerint 1975-re a Fábrián–Földi–Hőnyi szerzőhármassal átfogóbb

javaslatot készített el, amelyben egységesen egybeírandóak a településrészi földrajzi köznevekkel (bokor, falu, major, szállás, telep, vár, tanya, telep stb.) alakult nevek (pl. *Kistelekibokor*, *Madarasiszállás*, *Sárhátkülsőtanya*), egyben kiterjesztette az egybeírást a számos egyéb földrajzi jellegű helyből lakottá váló helyek nevére: *Búzaberkidülő*, *Tótokföldje*, *Papvásáriszőlőhegy*, *Nagybocskaikert*, *Bablevescsárda*, *Kossuthmalom*. Itt már a kötőjeles és a különírás esetei számítanak kivételnek: *Nagy János-major*, *BKV-telep*, *Ábrányi úti dűlő*, *Bánkúti Kísérleti Gazdaság* stb.

A bizottság néhány apróbb pontosítással elfogadta a tervezetet és azt az MTA Helyesírási Bizottsága és a KSH használatára átadta. Pontjai a későbbiekben kis változtatással az akadémiai helyesírásba is bekerültek, de a Helyesírási Bizottság előre jóváhagyta, hogy az FNT köteteit már ezeknek az elveknek a figyelembevételével szerkesszék.

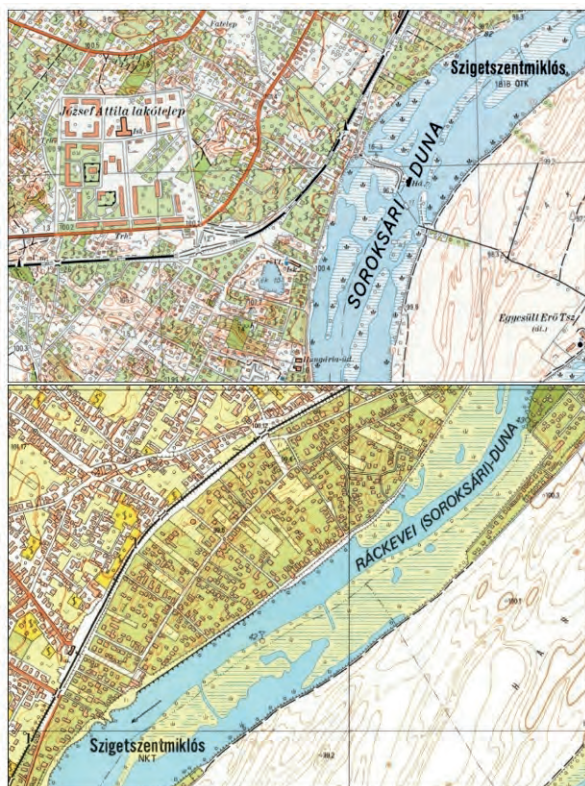
Egyedi döntések

A közigazgatás különböző szintjein felmerült földrajzinév-változtatások kérdése az 1970-es évek elejére már rendre megtalálta a bizottságot.¹³ Ezek egyik tipikus példája, egyben korlenyomat a Csepel-sziget melletti kisebbik Dunaág esete. A korábbi térképeken rendre *Soroksári Duna*, *Soroksári Dunaág* (ritkábban *Csepeli Dunaág*) felirattal azonosított, ám a köznyelvben általánosan a kevésbé distinktív *Kis-Duna* névvel emlegetett víz átnevezésére indított kampányt a Ráckevei járás vezetősége. A térségnek az alapvetően a Dunára építő új turisztikai és üdülőterületi fejlesztési koncepciója keretében szerették volna elérni, hogy *Ráckevei-Dunaág* legyen a hivatalos név. Érveik között szerepelt, hogy a víz 80%-ban a Ráckevei járás területén folyik, hogy Soroksár már nem önálló település, a vízparti települések közül Ráckeve a legjelentősebb stb. A bizottság és a felkért szakértők első körben nem tartották időszerűnek a javaslatot, mondván, hogy a földrajzi nevek állandósága érdek, szerepüket úgy tudják betölteni,

és a „soroksári” jelző mögött hosszú évtizedek hagyománya áll, így szerepel a térképek többségén, és a vízügyi szervezetek is ezt használják. Ezzel szemben a „ráckevei” jelzőnek sem hagyománya, sem ismert előfordulásai nincsenek, tulajdonképpen nem létező változat. Az leginkább az akkori igazgatási állapotra utalna, márpedig a bizottság nem szeretne mintát szolgáltatni arra, hogy az igazgatási egységek változásával jelentős nevek is megváltozzanak. Éppen az ellenkezője kívánatos, ahogy a *Mosoni-Duna* is megtartotta a nevét Moson megye megszűnése után is. Viszont az előfordulások jelentős százalékában található szóvégi „-ág” köznevet feleslegesnek és problematikusnak ítélték, legyen *Soroksári-Duna*. Később a ráckeveiek javaslata megjárta a felsőbb párt- és állami szinteket, egyszersmind intenzív médiamegjelenéssel (sajtó, tévé, rádió) népszerűsítették a kívánt névalakot. Bár a 15. ülésre (1971. március 31.) kiküldött előterjesztés határozati javaslatot tartalmazott a *Soroksári-Duna* alak rögzítéséről, az ülésen – amelyen részt vett a járási vezetőség is – már többen engedtek az érezhető nyomásnak. Hónyi Ede javasolta, hogy a „Soroksári” névhez ragaszkodni kell, de megfontolható egy kettős névalak a *Tatai (Öreg)-tó* mintájára: *Soroksári (Ráckevei)-Duna*, de végül – az FNB története során meglehetősen ritka, több fordulószavazás után – a fordított sorrendű *Ráckevei (Soroksári)-Duna* alak győzött, és tartja a pozícióját mind a mai napig.

A Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa között fekvő *Jászszenzlászló* névváltoztatási kérelmét *Kiskunlászlóra* elsősorban az motiválta, hogy nem a Jászságban, hanem a Kiskunságban van. A településnévi albizottság több külső szakértő véleményével egyetértve nem javasolta a névváltoztatást. Indoklásában kiemelte, hogy a jász népvét tartalmazó előtag valóságos történelmi kapcsolatokra utal (ezt előzetesen példásan feltárták), az előtag már a törzskönyvezés előtt is használatban volt, továbbá nem kívánnak precedenst teremteni a hasonló indokokkal való névváltoztatásokra (pl. *Kun-sziget Győr-Sopron* megyében van, *Kunte-*

¹³ Emlékeztetőül: a bizottság működésének legkorábbi szakaszában a saját feladatköréből adódó átfogó rendezések (helyesírás, országnevek, fontosabb táj- és természetföldrajzi nevek) határozták meg a bizottság munkáját. MIKESY, 2021.

■ Soroksári vagy Ráckevei? A Duna-ág megnevezése a hazai (1960-as évek) és EOTR (1970-es évek) 1:10 000 méretarányú topográfiai térképeken (Forrás: Lechner Tudásközpont térkép-tára)

lep Somogyban, Kunágota Békésben stb.). Kimondták, hogy a korábbi állapotra utaló néprajzi vagy földrajzi tartalmú elnevezések a magyar államigazgatási helynevek legvédehetőbb csoportját alkotják. Megvédték a „szent” névelemet is, mert csak azzal együtt egyértelmű, hogy Szent László királyról van a község elnevezve. Megjegyzendő, hogy 1950 körül inkább a „szent”-ektől való megszabadulás tendenciája mutatható ki: *Püspökszenterzsébet* > *Erzsébet*, *Koháryszentlőrinc* > *Nyárlőrinc*, *Kajászszentpéter* > *Kajászó* stb.

A fentiekhez hasonlóan nem támogatta a bizottság a Mendéhez tartozó *Pusztaszentistván* átnevezését *Mende-Istvántelepre*. Nem gördített akadályt viszont a bizottság azon kérés teljesítése elé, amikor a Sarródkhoz tartozó két, több száz lelkes és utcás elrendezésűvé fejlődött településrész, *Mekszikipuszt*a és *Nyárosmajor* (egyes forrásokban *Mexikópuszt*a és *Nyárosmajor*) kérte nevének megváltoztatását *Fertőújlakra* és *Nyárligetre*. Mindkét település sérelmesnek

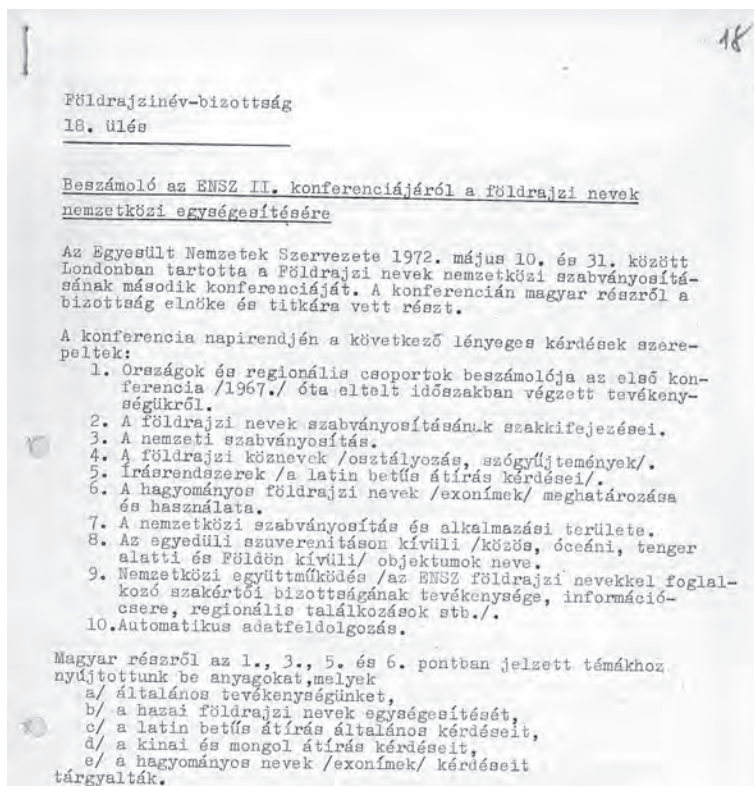
találta nevének második tagját, amely az uradalmi időkre, a cselédvilágra emlékeztette őket és a környezetüket. A „*Meksziko*” résztől pedig magyartalanságára és a kulturált élettől való távolságot felidéző jelentésére hivatkozva akartak megszabadulni. A bizottság ugyan mindkét javasolt formát mesterkéltnek, kevésbé jellegzetesnek tartotta, a *Nyárosmajor* esetében tett egy kísérletet a *Nyárasd* alak elfogadtatására, de végül mindkettőt a kért formában fogadták el. A Mesterihez tartozó *Intapuszt*a hasonló indokok alapján – mezőgazdasági telepből gyógyintézeté alakult – kívánta a pusztá utótagot ligetre cserélni. A bizottság első körben nem látta indokoltnak a névváltoztatást, rámutatva arra a sok tucat *-puszt*a utótagú településrészre, amelyek a megváltozott körülmények között is viselik hagyományos nevüket, és a későbbiekben sem támogatta a sematikus *-liget* felvételét. Az *Intaháza* nevet maga a bizottság ajánlotta az előterjesztők figyelmébe, és miután azt elfogadták, hivatalossá is lett. Megközelítőleg két tucat község és településrész új nevének vagy névváltoztatásának tárgyalására van több-kevesebb adat a jegyzőkönyvekben ebből a korszakból – nem beszélve a pusztán helyesírási változtatásokról –, többek közt *Bátorliget*, *Verőcemaros*, a győri *Adyváros*, *Esztergom-Kertváros* stb.

Nemzetközi tevékenységek

Földi Ervin már 1967-ben részt vett az első ENSZ Földrajzinév-egységesítési Konferencián (United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names) Genfben, és elkezdte a konferencia témacsoportjaiban (pl. az exonimák jegyzéke, a nem latin betűs nevek átírásának rendszere, a regionális együttműködés stb.) az FNB részére a tárgyalási anyagokat előkészíteni, ezekben erős tapasztalatokat szerzett. A második konferenciára Londonban került sor (1972), ahol Földi Ervint két munkacsoportba is beválasztották: a földrajzinév-egységesítés terminológiáján dolgozó munkacsoportba (mai nevén UNGEGN Working Group on Toponymic Terminology) és a latin betűs átírásokkal foglalkozó munkacsoportba (ma Working Group

on Romanization System). Harmadik eredményként a konferencia határozata értelmében az 1972 és 1977 közötti időszakban hazánk látta el az UNGEGN regionális tagozódása szerinti Kelet-, Közép- és Délkelet-európai Divízió (ECSEED), azaz Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország és Magyarország földrajzinév-bizottságainak munkáját összefogó szerepet. 1975 januárjában az ECSEED – kiegészülve a Szovjetunióval mint önálló divízióval – Budapesten tartotta meg konferenciák közti ülését, ami egyben felkészülés volt az UNGEGN soron következő tanácskozására. Sajnos anyagok nem, csak a beszámoló áll rendelkezésre. A regionális ülésen szorgalmazták minden országban az országos hatáskörű bizottság felállítását, bemutatták egymásnak és néhány vonatkozásban összehangolták a készülő földrajzinév-táraik szerkezetét. Közös előterjesztést készítettek arról, hogy az ENSZ égisze alatt, de a saját szerkesztésű névtárakat adják ki (tulajdonképpen az amerikai névtárak terjesztése helyett). Együttműködést kezdtek a nemzetközi földrajzinév-egységesítés szakkifejezéseit tartalmazó összeállítás értelmezéséről, és megvitatták az exonimák lehetőség szerinti csökkentéséről szóló ajánlások megvalósíthatóságát. Csehszlovák mintára elkészült egy lista a tenger alatti objektumok 1:2 500 000 méretarányú térképeken használatos neveiről. A bolgár és szovjet kollégák latin betűs átírási kérdéseket világították meg.

Az UNGEGN 1975 márciusi, New York-i ülésén a divíziót Radó Sándor elnök képviselte. Magyarország több jelentős dokumentumot terjesztett elő a divízió nevében. Részben ezen előterjesztés alapján tárgyalták a tengerfenék-domborzat egységesítésének, az itt használt földrajzi köznevek közös értelmezésének szükségességét. Benyújtottuk a koreai átírás tárgyalási anyagát, valamint a kínai és

■ Beszámoló a 2. ENSZ Földrajzinév-egységesítési Konferenciáról (részlet; forrás: Lechner Tudásközpont)

mongol átírás előkészületeit. Egyébként egy olyan elv kezdett kibontakozni, hogy a – nemzetközi, főleg angolszász megoldások elfogadása helyett – az átadó ország rendszerét kell előnyben részesíteni. Exonimák kezelését és a névtárak tartalmi egységesítésére vonatkozó anyagokat nyújtottunk még be. Az ülésen olyan kemény viták folytak az ún. ENSZ-névtárak vagy világnévtár kérdéseivel kapcsolatban, hogy az többekben az egész munka, sőt a szervezet beszüntetésének a gondolatát vetette fel. Az ellentétek fő oka az volt, hogy az Amerikai Egyesült Államokban rendelkezésre állt egy csaknem globális, katonai alkalmazásra is megfelelő pontosságú koordinátákat tartalmazó névtár, amelyet a Védelmi Minisztériumban szerkesztettek még a II. világháború alatt és után. Ezeknek az ENSZ tagállamokkal való egyeztetései által – ahogy tervbe vették – felfrissített és érzékeny adatokhoz juthattak volna. A tagállamok saját maguk által szerkesztett hozzájárulásának elvét elsősorban a szocialista országok (aktuálisan a Szovjetunió mellett éppen Magyarország) képviselte, de támogatást

■ Földi Ervin (családi fényképgyűjteményből)

kaptak több nyugat-európai és közel-keleti ország részéről is.

Az 1977. évi ENSZ-konferencia (Athén) lebonyolítása – hagyományosan – öt technikai bizottságban zajlott. Az I., nemzeti egységesítéssel, nemzetközi tanfolyamokkal és az egységesítés szakkifejezéseivel foglalkozó technikai bizottság élére Földi Ervint választották. Magyar vonatkozású hír volt, hogy a konferencia elfogadta a nemzetközi névtárak egységes kivételére két évvel korábban tett magyar (valójában divizionális) javaslatot. Ugyancsak magyar kezdeményezés nyomán a tengeri és a tenger alatti nevekkal kapcsolatos ENSZ ajánlás a Nemzetközi Hidrográfiai Szervezettel való együttműködést írta elő. Miután Josef Breut (Ausztria) az UNGEGN vezetőjévé választották, a latin betűs átírásokkal foglalkozó munkacsoport vezetését Földi Ervin vette át.

Országnevek

Az országnevek tekintetében a bizottság a lehetőségek szerint minél hamarabb reagált a nemzetközi politikai fejleményekre, de időnként a teljes anyagot elővette és felülvizsgálati lehetőséget nyitott. Az előbbi szerint 1972-ben a korábbi Kelet-Pakisztán helyén alakuló állam nevét a *Bengáliáról* és *Bengál Népi Köztársaságról*, illetve *Bengálról* és *Bengáli Népi Köztársaságról* szóló előterjesztésekkel szemben *Banglades* és *Bangladesi Népi Köztársaság* alakban állapította meg. Ceylon új neve esetében előkerültek ugyan a szókezdő betű magyar szes ejtését tükrözőtő ötletek, de nem tűnt elég ok eltérni a nemzetközileg elterjedt latin betűs alaktól: *Sri Lanka*. 1976-ban teljesen felújított országnévjegyzéket bocsátott ki a bizottság. Ennek konkrét oka a Magyar Szabványügyi Hivatal MSZ 3410 sz. *Országnevek kódjai* című szabványtervezettel való konzisztencia megteremtése volt. Jellemző a gyorsan változó világra, hogy az előző, 1972. évi lista 55 helyen módosult. Születtek új államok és tartományok (*Bissau-Guinea*, *Északi-Mariana-szigetek*, *Tuvalu*), volt névváltoztatás (*Dahomey* > *Benin*, *Portugal Timor* > *Kelet-Timor*), függetlenné válás megjelenítése a teljes névben (*Mozambiki tartomány* > *Mozambiki Népi Köztár-*

Földrajzinév-bizottság 28. ülés

Előterjesztés új országnevekről és megjegyzések korábbi döntésekhez

KM = Külügyminisztérium
MSZH = Magyar Szabványügyi Hivatal

Eddigi név	Új név vagy megjegyzés
Albánia	Albánia
Albán Népköztársaság	Albán Szocialista Népköztársaság /KM/
Arab Emírségek	A KM az <i>Emírátsok</i> utótagot használja. Továbbra is az eddigi nevet javasoljuk.
Egyesült Arab Emírségek	A KM az MSZH <i>Comora</i> javaslatát nem kifogásolta. Továbbra is az eddigi nevet javasoljuk.
Comore-szigetek	A rövidesen függetlenné váló ország neve előzetesen sajtójelentések szerint <i>Djibouti</i> lesz. Szóba jöhet a <i>Dzsibuti</i> forma is.
Francia afrikai és indiai terület	
Fülöp-szigetek	A KM használatában <i>Fülöp-szigeti Köztársaság</i>
Fülöp-szigetek Köztársaság	Bizottságunk 25. ülése előtt nálunk <i>Fülöp-szigeteki Köztársaság</i> volt.
Libia	Libia
Libiai Arab Köztársaság	Libiai Arab Szocialista Népi Állam /sajtó/
Macau	A KM szerint <i>Macao</i> . Továbbra is az eddigi nevet javasoljuk.
---	A francia IGN országnévjegyzékben külön birtokként szerepel <i>Mayotta</i> . Felvétele indokolt.
Nyugat-Szamoá	A KM a rövid név <i>Szamoá</i> formában javasolja.
Nyugat-szamoai Független Állam	Az Amerikai Szamoá név miatt azonban az eddigi név fenntartása célszerű.

■ Előterjesztés országnevek megtárgyalására (részlet; forrás: Lechner Tudásközpont)

saság, Suriname Köztársaság). A legtöbbször az úgynevezett teljes alakban történtek változások: *Etióp Császárság > Szocialista Etiópia, Máltai Állam > Máltai Köztársaság, Kameruni Egyesült Köztársaság > Kameruni Szövetségi Köztársaság, Laoszi Királyság > Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság; Kambodzsa* eldobta korábbi teljes alakját, mások felvettek: *Bahamai Közösség, Sierra Leone Köztársaság, Zöld-foki Köztársaság*. Általános – több névre kiható – változás volt, hogy az -i képzőt lehetőleg kerülni kezdték: *Bahraini Állam > Bahrain Állam, Costa Rica-i Köztársaság > Costa Rica Köztársaság, San Marino-i Köztársaság > San Marino Köztársaság* stb. Természetesen a későbbi változásokat (*Rhodesia > Zimbabwe, Iráni Császárság > Iráni Iszlám Köztársaság, Gilbert-szigetek > Kiribati*) is minél hamarabb követte a bizottság.

A *Földrajzinév-tár* összeállításakor igen sok ágazatközi egyeztetési feladatot kellett végrehajtani (itt leginkább a vízügyi kérdések jönnek szóba), továbbá újabb és újabb tartalommal kellett megtölteni olyan fogalmakat, mint a kötőjellel kapcsolódó földrajzi köznevek, illetve meg kellett határozni, mely nyelvjárási szavak maradjanak meg változatlan formában és melyek szerepeljenek köznyelvi alakjukban. Ezekkel a következő rész foglalkozik majd, a készülőben lévő világatlasz munkálataival együtt.

Intézmények és képviselők

A Földrajzinév-bizottságban az 1970-es években közreműködő intézmények és képviselőik:

- Minisztertanács Tanácsi Hivatala (Lukácsy Róbert)
- Honvédelmi Minisztérium (Papp Lajos)
- MN Térképészeti Intézet (Hrenkó Pál, Mélykúti Mihály)
- Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium (Balogh Béla, Laár Árpád)
- Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium (Szentlőrinczy Géza)
- Kulturális Minisztérium (Reviczky Béla)
- Országos Vízügyi Hivatal (Fábián Tibor, Marek László, Schlégel Oszkár)

- Központi Statisztikai Hivatal (Fórizs Margit, Orlicsek József)
- Magyar Országos Levéltár (Bélay Vilmos)
- a Magyar Tudományos Akadémia MTA Földrajztudományi Kutatóintézet (Beluszky Pál, Keresztesi Zoltán, Pécsi Márton)
- Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya (Szemere Gyula)
- MTA Helyesírási Bizottság (Fábián Pál)
- MTA Magyar Nyelvészeti Munkabizottság (Hexendorf Edit)
- MTA Nyelvtudományi Intézete (Balogh Lajos, Deme László, Kiss Lajos, Végh József)
- Magyar Távirati Iroda (Györffy Tiborné, László Balázs)
- Országos Földügyi Térképészeti Hivatal (Bacsa Imre, Bene András, Kórógyi Imréné, Papp-Váry Árpád, Radó Sándor, Tolnay Lászlóné)
- Országos Pedagógiai Intézet (Érseki György, Gucci Lászlóné, Lőrincz András, Tóth Aurél, Varajti Károly)
- Kartográfiai Vállalat (Ajtay Ágnes, ifj. Hőnyi Ede, Martinovich Sándor)
- Földmérési Intézet (Földi Ervin)
- Geodéziai és Kartográfiai Egyesület (Takács József).

A lista a valós gyakorlatnak felel meg. Az OFTH vezetője által 1975-ben kiadott szervezeti és működési szabályzat (SZMSZ) ugyan tartalmaz egy listát a bizottságba tagot delegáló intézményekről, de az több ponton eltér a valóságos működéstől. Szerepel rajta a Magyar Rádió és Televízió, de onnan nem vett részt senki a bizottság munkájában, viszont nem szerepel az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, amely gyakran delegált. Az SZMSZ-ben az Oktatási Minisztérium van nevesítve, de ez nyilván megfeleltethető az ülésen rendszeresen részt vevő Országos Pedagógiai Intézettel. Nincs megadva az sem, hogy az MTA-n belül mely intézmények vagy bizottságok vegyenek részt, és az sem, hogy a honvédség oldaláról két képviselő legyen. Zárójelben azok a személyek szerepelnek, akik rendszeresen, de legalább két alkalommal foglalkoztak földrajzi neves ügyekkel.

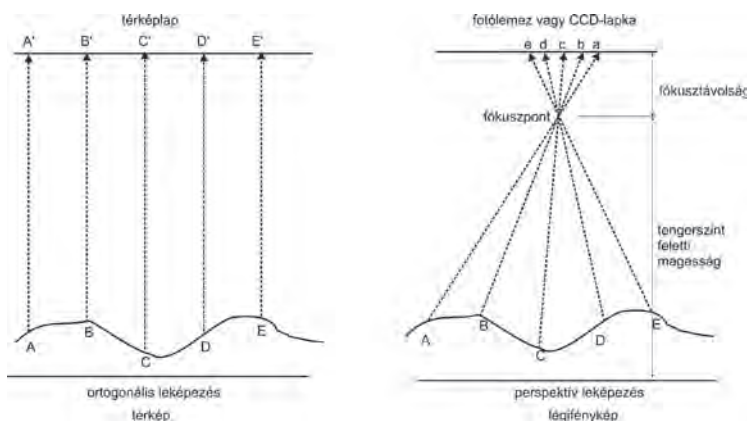
TIMÁR GÁBOR – KISS ESZTER

Fényképezett térképészlet georeferálása

Bevezetés

A levéltári kutatómunka során gyakran találunk térképeket vagy térképi jellegű ábrázolásokat (utóbbiakat térképészlet néven fogjuk említeni). Ezeket – a rendelkezésre álló rövid idő vagy a reprográfiai munka ára miatt – nem mindig van lehetőségünk beszkenyelni vagy az őrző intézmény szkennelési szolgáltatását megrendelni, ilyenkor a saját eszközzel történő fényképezés jelenthet köztes megoldást a tartalom dokumentálására. Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a szkennelési szolgáltatás nagyobb fizikai kiterjedésű iratok esetén szintén fényképezést rejthet magában, ha a levéltár nem rendelkezik megfelelő méretű szkennerral. A térképeket viszont, ahogy egy korábbi cikkben bemutattuk, sokszor érdemes a mai térképekre vagy térképi jellegű szolgáltatásokra (Google Earth, OpenStreetMap) vetítve megjeleníteni, vagyis georeferálni, mert ez mind a szakmabeliek, mind a laikusok számára sokkal jobban értelmezhetővé teszi a térkép vagy térképészlet tartalmát és érthetőbbé a jelentőségét.¹

Amíg azonban a szkennelt térképek esetén – azok tényleges vetületi információinak ismeretében vagy azok becslésével – a georeferencia viszonylag egyszerűen megvalósítható szabad hozzáférésű eszközök felhasználásával is, a fényképek esetén a feladat sok esetben – szerencsére nem mindig – bonyolultabb. A probléma alapja a leképezési geometria különbözőségében rejlik. Maguk a térképek ortogonális leképezéssel készülnek, és a szkennelés pontosan ezt valósítja meg; nem változtatja meg

■ A térkép és a légifénykép leképezési geometriái közötti különbség. Bár mindkettő „kép”, nyilvánvaló, hogy a georeferenciának más algoritmussal kell történnie (a szerzők saját szerkesztése)

a dokumentum belső geometriai szerkezetét: ami az eredeti iraton merőleges, az a szkennelt képen is az lesz, ami párhuzamos, az párhuzamos. Vegyük elő a telefonunkat és fényképezünk le egy bármilyen dokumentumot, ami a kezünkbe akad: az oldalai nem lesznek merőlegesek/párhuzamosak. Ennek az oka a leképezési geometria különbözősége, vagyis az úgynevezett perspektív torzulás (tilos megjedni: megmagyarázzuk).

A fénykép készítésekor a fényképezőgép objektívje (vagy ennek a telefonban található pici utánpótlása) a kép irányából érkező fénysugarakat egyetlen ponton, a fókuszponton gyűjti össze, majd onnan továbbengedi a képalkotás helyére. Ez régebben egy filmlemez volt – az idősebb korosztály emlékezhet a negatív filmekre vagy a diapozitívokra –, ezen jött létre a kép, ahogy a filmlemez felszínén a fény hatására kémiai változások történtek. A mai digitális gépekben és a telefonokban a filmlemez helyén egy érzékelőelemet, az ún. CCD-lapkát találjuk (a rövidítés feloldása: Charge-coupled Device), ami lényegében egy fényérzékeny fe-

¹ TIMÁR GÁBOR – REISZ T. CSABA: A kataszteri térképek szerepe a térinformatikai vizsgálatokban. *Catastrum*, 8. (2022) 1:45–58. (= TIMÁR–REISZ, 2022)

lület, amely annyi érzékelőt tartalmaz, ahány képpontot (pixel) fog a készülő kép tartalmazni.

Nyilvánvaló, hogy a korábban bemutatott egyszerű georeferálási módszer ebben az esetben nem lesz alkalmazható. Szerencsére a földmérés gyakorlatában is van olyan adatfelvételi eszköz, amely fotótechnikával működik, ez a légifényképezés. Minthogy pedig a légifotók georeferálása fontos feladat, megvan rá a technológia, és ez elérhető a térinformatikai rendszerekben is. A trükk esetünkben az, hogy a levéltári iratról készült fotót nem szkennelt képként, hanem légifotóként értelmezzük, és ennek megfelelően georeferáljuk!² Ha pontos eredményt szeretnénk elérni, úgy perspektív torzulású fényképek esetén a georeferálás az ortorektifikációt is magában foglalja.

A légifényképek georeferálásának módszerét röviden áttekintve, azt egy levéltári iraton alkalmazva is bemutatjuk. Ugyanezt egy egyszerűbb módszerrel is elvégezzük – feltéve, hogy ügyesen fényképeztünk. Kiderül, hogy az ügyes fényképezést könnyebb megtanulni, mint a fizetős szoftverekben bűvészkedni a kameramodellekkel.

A légifényképek ortorektifikációja

A fenti kép jobb oldalán levő geometria helyreállításához néhány dolgot ismerni kell a kép készítésének körülményeiről.³ Ezek közül pár adat a fókuszpont és a kép közötti térrészt írja le: a fókusz távolság és a fotólemez vagy a CCD-lapka fizikai mérete, mindkettőt milliméterben szokás megadni, a képméret természetesen két kiterjedési adatot tartalmaz. A hagyományos fényképezőgép negatív- vagy diakockája pl. 36x24 milliméteres. A professzionális légifényképező kamerák ennél jóval nagyobb, 10 centimétert is meghaladó méretű filmlemezre dolgoztak. A képen ezt a méretet jelentse az „e” és „a” pontok közötti szakasz, ebben az esetben a terep „A” és

„E” pontjai közötti rész kerül a fotóra. A lemez méret és a fókusz távolság együtt alkotják az ún. „kameramodellt”. Manapság a zoom-lehetőséggel ellátott gépek (pontosabban objektívek) esetén a lemez/lapka mérete változatlan ugyan, de a fókusz távolság nem: így lehet, hogy minden képhez egyedi modellt kell majd definiálnunk. A gyakorlatban egyszerűbb az egész sorozatot azonos fókusszal elkészíteni, így egy modell is elegendő.

A fókuszponton halad át a rendszer optikai tengelye, a fényképezőgép objektívjének tengelye; a képen legyen ez a „C” és „c” pontok közötti vonal; látható, hogy nem teljesen függőleges. A gyakorlatban sem az, bármennyire törekszünk is ennek elérésére. A másik adatcsoport, amelyre szükségünk van, az éppen ez: hol van a fókuszpont helye a térben, és milyen irányba néz a kameratengely. A valóság az ábránkkal szemben háromdimenziós: a fókuszpont térképi síkvetületben vett helyzete kettő, a tengerszint feletti magassággal együtt három adat, és három szögérték fogja jellemezni a kameratengely irányát. A professzionális légifényképezők tesznek kísérletet arra, hogy ez utóbbiakat repülés közben meghatározva rögzítsék, nekünk azonban erre nincs esélyünk. Ez utóbbi hat adat együttes neve: külső tájékozás. Földi illesztőpontokat kell keresnünk, és a szoftver ezekből becsüli meg a külső tájékozás hat paraméterét.

Egy valódi, szakemberek által és szakmai alaposággal készített légifotó esetén a fix lemez méretet az úgynevezett keretjелеk valósítják meg. A kép bal felső sarkát kinagyítottuk, így jól látható a kis kör, amely három másik társával megvalósítja a kameramodellben megadott fizikai méreteket, még akkor is, ha a képlemez esetleg túl is nyúlik az általuk kifeszített kereten. A fotó oldalainak közepén is találunk jellegzetes tüskéket, amelyek szintén keretjелеk.

Ilyenek természetesen a mi, digitális géppel vagy telefonnal a levéltárban készített képeink

2 TIMÁR GÁBOR – MOLNÁR GÁBOR: *Térképi vetületek és alapfelületek*. Bp., 2013 (= TIMÁR–MOLNÁR, 2013) 76–77. és BANA ZSOLT: *Bedekovich Lőrinc jászrági vízrajzi térképeinek georeferálása és környezettörténeti értelmezése*. Diplomamunka, ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, 2010. 44.

3 A módszer részletes leírását l.: TIMÁR–MOLNÁR, 2013. 67–77. 9. fejezet: *Légifelvétel ortorektifikációja*. A kiadvány elektronikusan elérhető, így a részletes beállítások ott végigkövethetők.

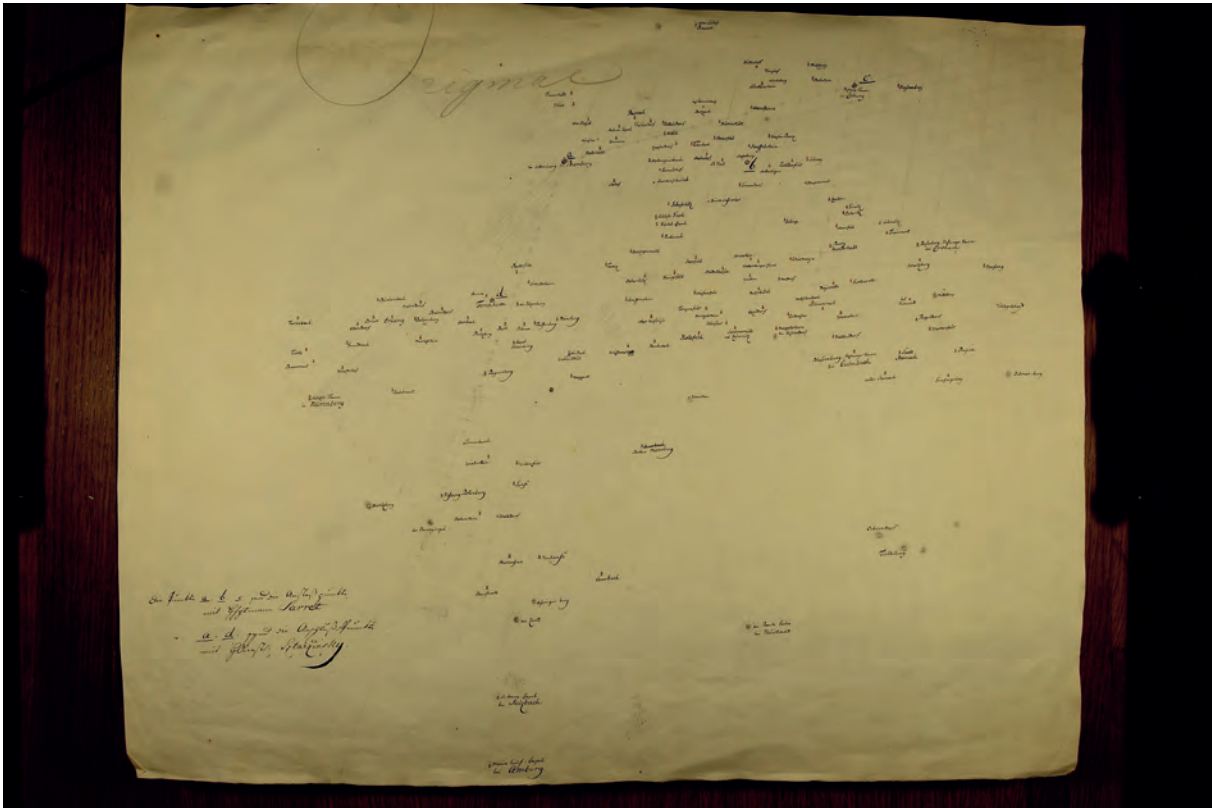

▪ *Légifénykép-minta. A fekete keret és a jobb oldalon felvett műszerállások (óra, dátumfelirat, más esetekben a libella buborék helyzete is) a fényképezőrendszer részei, amelyeket a tereppel együtt fényképeznek a képenként cserélt fotólemezeire. A keret részei a kép sarkaiban és az oldalfelezőknél rögzített keretjelek, amelyek közül a bal felsőt nagyítva mutatjuk be. Ezek egymáshoz képest érvényes elhelyezkedése minden kamera esetén pontosan ismert. Saját digitális fényképeink esetén a sarokpontokat használjuk keretjelként (Timár Gábor kutatói archívuma)*

ken nincsenek. Nem kell sok töprengés annak felismeréséhez, hogy van viszont más, ami esetünkben pontosan ilyen jó: az elkészült kép négy sarka. Ezek pontosan a CCD-lapka sarkain készültek el, annak méretét pedig kis utánajárással megtudhatjuk. A „full frame” gépek esetén ez a fent említett 36x24 mm, EF-S modellek esetén 22,3x14,9 mm. Kompakt gépek és telefonok esetén némi internetes keresést igényel a dolog, szerencsére minden eszközhöz elég egyszer megtudni az adatokat.

A légifotók esetén, ahogy az első ábráról is sejthetjük, még egy dolog bonyolítja az életünket: a domborzat. Ahhoz, hogy az első ábra jobb oldalán látható perspektív torzítást a számítógép a bal oldalon levő ortogonális vetítésé alakítsa, szakszóval: ortorektifikálja a fotót, tudnunk kell a domborzatot digitális formában leíró modellt is.⁴ A külső tájékozási paramétereinek megbecsléséhez használt illesztőpontok magasságát is meg kell adnunk.

4 TELBISZ TAMÁS – SZÉKELY BALÁZS – TIMÁR GÁBOR: *Digitális terepmodellek – Adat, látvány, elemzés*. Bp., 2013. 80.

■ Dél-Németország XVIII. század végén elvégzett osztrák felméréseinek egy, az alappontokat bemutató térképvázlata Nürnberg, Bamberg és Coburg térségéről (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Karten- und Plansammlung, B IV a 72-2A.). Ez a térképvázlatról készült fotó, a szélein látszik a levéltári asztal is, azonban az ortorektifikációhoz nagyon fontos az eredeti képsarkok (a „keretjelek”) megtartása, ezért feldolgozás előtt nem vágjuk le ezeket

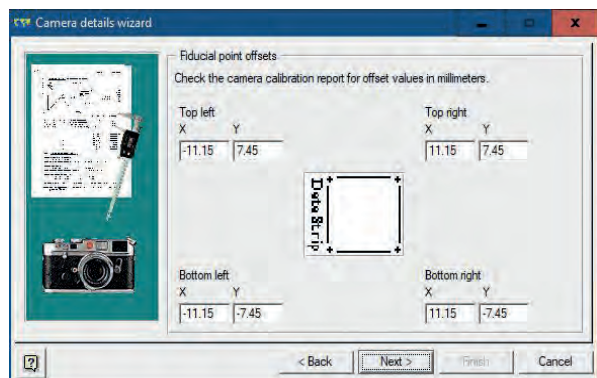
Levéltári fotó ortorektifikálása: a nehezebb út

Íme a példa: a bécsi Hadilevéltár állományában levő térképvázlat, amelynek georeferálása most a példafeladat. Az 1700-as évek végén elvégzett felmérés során használt alappontok szerepelnek rajta, szerencsére ismert vagy legalábbis ismertnek gondolt térképi vetületben. Az eddigiekből következik egy nagyon fontos feltétel a továbbiakhoz: a teljes képet kell használni. Ha levágjuk róla a széleit, mondván, hogy ott úgy sincs információ, pontosan a georeferáláshoz szükséges adatokat, a keretjeleket (az eredeti sarokpontokat) dobnánk el. Ne tegyük!

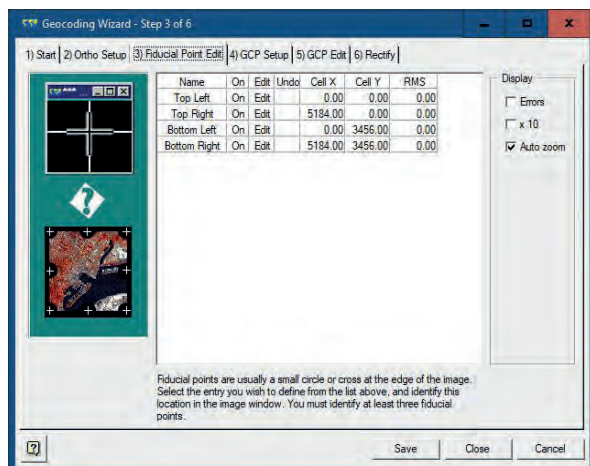
Ha a korábbi cikkben ismertetett georeferálást végeznénk, akkor a lépések ezek lennének: (1) térképi koordináta-rendszer meghatározása és definiálása a térinformatikai rendszerben, (2) illesztőpontok megkeresése és definiálása képi és térképi koordináta-rendszerben, (3) átmintavételezés a célrend-

szerbe, tehát a georeferált eredménykép előállítására.

Ehhez képest most több dolgunk van: az (1) azonos, de utána (2) a kameramodell – CCD lapkaméret és fókusztávolság – meghatározása és rögzítése a szoftverben, (3) a sarokpontok megadása, (4) illesztőpontok megkeresése és definiálása képi és térképi

■ A Canon 1300D fényképezőgép EF-S méretű (22,3x14,9 mm kiterjedésű) érzékelő lapkája adatainak megadása az ER Mapper szoftverben használt kameramodell számára

■ A kép sarokpontjainak, vagyis az esetünkben használt és az előző ábra szerint rögzített fizikai helyzetű keretjeleknek a megadása a képpontok koordináta-rendszerében, origó a bal felső sarok, a jobb alsó sarok koordinátáit a kép pixelekben adott mérete adja meg

koordináta-rendszerben, (5) magasságokról történő hasraütés, és a végén az utolsó ismét (6) a célrendszerbe átmintavételezés.

A magasságok ebben az esetben egyáltalán nem a valódi, esetünkben észak-bajorországi terephez kapcsolódnak, hanem csak ahhoz, hogy a térképészlet papírja a fotózáshoz mennyire volt lesimítva. Erről a legtöbb esetben semmilyen információk nincs, az összes magasságot így a „hasraütés” keretében nullára állítjuk, és reméljük a legjobbakat – és a legközelebbi fotózásnál emlékszünk majd rá, hogy minél jobban sikerült a simítás, annál kisebb hibát visz ez a rendszerbe.

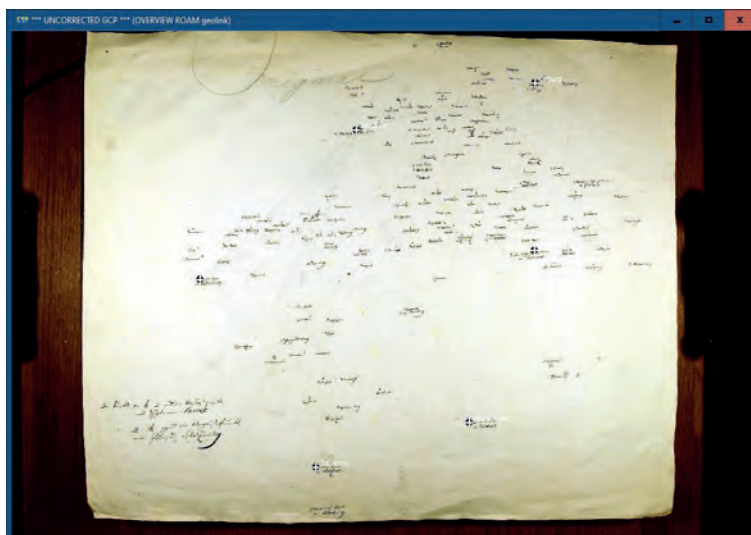
A konkrét esetben tehát az első lépés, hogy megállapítsuk a térkép koordináta-rendse-

rét. Nem tartozik a jelen munka céljai közé, de esetünkben ez feltételezésünk szerint a párizsi kezdőpontú Cassini-vetület.⁵ Második lépés a kameramodell elkészítése. Az esetünkben 17 mm-es fókusztávolság mellett az EF-S kamera CCD-lapkájának mérete a már említett 22,3x14,9 mm.⁶

Itt a négy sarokpont definiálása történik keretjelként.⁷ Mivel a képközéppont az origó, a sarokpontok a teljes kiterjedés felét kapják koordinátaként, változó előjellel.

A következő lépés, hogy ezekhez a fizikai távolságokhoz hozzárendeljük a kép valódi sarokpontjait. Mivel a kép 5184x3456 pixel, ezért ezeket érdemes kézzel beírni, mert pontosabb lesz, mint egérrel behuzigálni.

Ezután pedig már a „szokásos” illesztőpon-

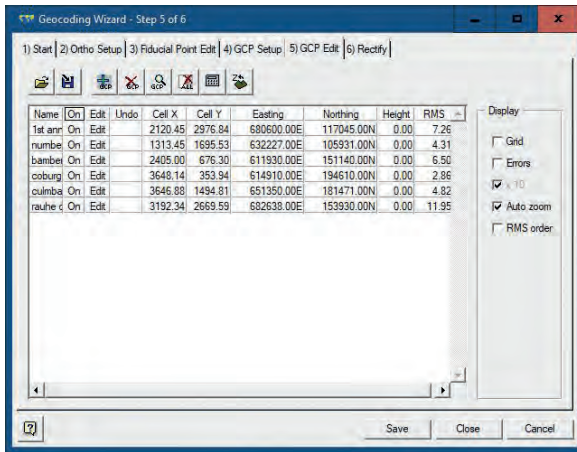
■ Ezt nem lehet megúszni: keresnünk kell olyan térképi pontokat, amelyek koordinátáit a térkép saját vetületi rendszerében is meg tudjuk adni (fehér keresztek)

tok („GCP”-k; Ground Control Points) definiálása következik, először a térképészleten és az itt „megbökött” pontokból levezett képi koordinátákkal, majd pedig a feltételezett térképi

5 TIMÁR GÁBOR – MÉSZÁROS JÁNOS – MOLNÁR GÁBOR: A simple solution for georeferencing the Cassini map series of France. 9th International Workshop on Digital Approaches to Cartographic Heritage. Eds.: LIVIERATOS, EVANGELOS – PAZARLI, MARIA. Thessaloniki, 2014. 117–122.

6 A fókusztávolságot a digitális fényképezőgép vagy a telefon által készített eredeti kép ún. EXIF (Exchangeable Image File Format) nevű metaadatcsomagijában találjuk rengeteg más adat mellett, a képmegjelenítő szoftverek (a szerzők az Irfanview-t használják) ezt meg tudják jeleníteni. A következő munkafolyamatot az ER Mapper szoftverrel végeztük, amely – hasonlóan az ERDAS Imagine-hez – alkalmas ennek a végigvitelére. Sajnos ezek nem szabad hozzáférésű programok.

7 A keretjelek angol neve „fiducial points”.

■ Az előző ábrán bemutatott illesztőpontok képi helyzete képkoordinátákkal (Cell X, Cell Y), terepi helyzete a térkép saját vetületi rendszerében (Easting, Northing). A magassági helyzet (Height) itt a térképlap fényképezéskori helyzetére utal; mivel más adatunk erről nincs, optimálisan simított, az asztal lapján levő helyzetet, azaz nulla magasságot adunk meg. A maradék hibák (RMS) képpontban értendők; az egyegyű vagy 10-et éppen csak meghaladó értékek nagyon jónak számítanak

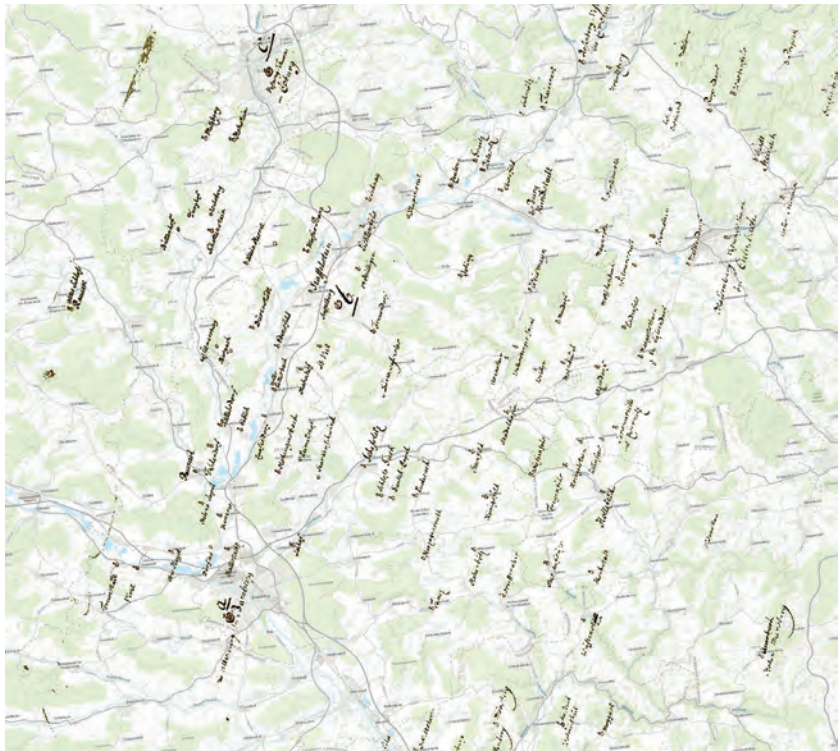
koordináta-rendszerben érvényes vetületi koordinátákkal.

Vegyük észre, hogy itt a szokásos GCP-adatok mellett a magasságokat (Height) is meg kell adni, mivel azonban a papírt – egyéb információ híján – optimálisan lesimítottak tekintjük, ide mindenütt nullát írtunk.⁸

A maradék négyzetes hiba (RMS) alacsony értékei azt jelzik, hogy ebből a hat pontból a rendszer meg tudta becsülni a gépünk helyzetét a papírhoz képest és az optikai tengely irányát. Az értékek itt pixelben értendők, és mivel a felbontás a gépéhez legközelebbi pontban kb. 28 méternek adó-

dik, a 12 pixel is 300 méter körüli hibát jelent, ami döbbenetesen jó érték egy ilyen illesztés esetén. A valódi ellenőrzést emellett természetesen az jelenti, hogy az illesztőpontként nem megadott tereptárgyak is jó helyre kerülnek-e. Szerencsére a válasz: igen.

A kiváló eredménynek két feltétele van: egyrészt nagyon jó volt az eredeti felmérés és térképrajzolás pontossága, másrészt a bécsi Hadilevéltárban működő magyar delegáció tagja, Domokos György kiváló fotótechnikát (megvilágított állványzat, professzionális fényképezőgép) üzemeltet.⁹ Ez nemcsak a jó fényviszonyokat és az állványos rögzítés miatt éles képeket eredményez, de a felvételek optikai tengelye is majdnem pontosan merőlegesre állítható az irathoz képest. Ez utóbbi az, amit mindenképp tartunk szem előtt: minél inkább sikerül a merőlegesközeli helyzet, annál jobb lesz az illesztés.

■ A georeferált térképszelvény az ESRI által üzemeltetett World Topo Maps adatbázisra vetítve. Így tudjuk ellenőrizni, hogy az eljárás során illesztőpontként nem definiált jelek is jó helyre kerülnek-e

⁸ TIMÁR – REISZ, 2022. 49.

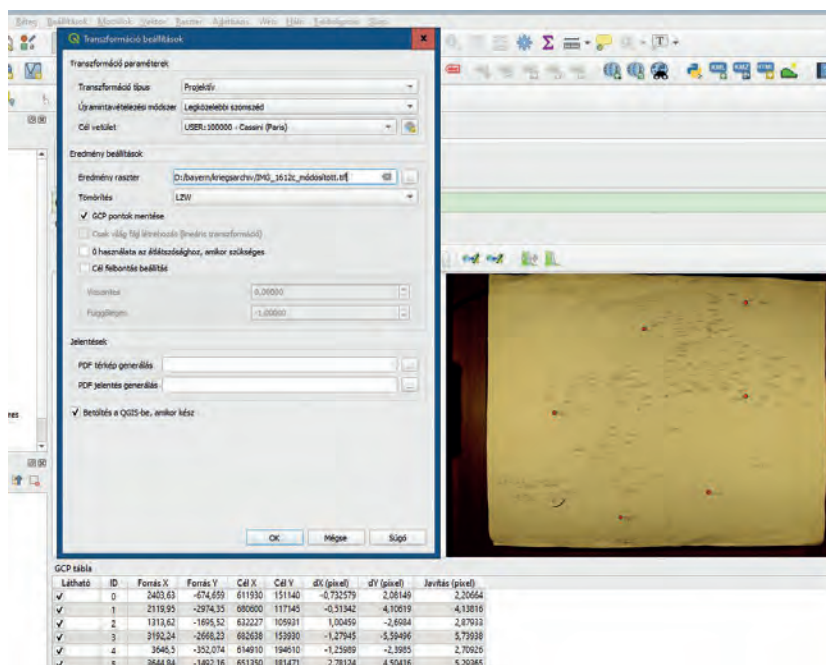
⁹ A szerzők ezúton fejezik ki köszönetüket a bécsi Hadilevéltár 2022 áprilisában kiküldött magyar delegátusának, Domokos Györgynek és tapasztalt kollégájának, Lenkefi Ferencnek, akik nemcsak hozzáférést biztosítottak a mintadokumentumhoz és a fényképező környezethez, de a kutatásban és a szakmai gondolkodásban is innovatív partnerek voltak.

A könnyebb út

Amikor ennyire jó illeszkedést érünk el a szabatos, légifényképekhez fejlesztett ortorektifikációval, akkor persze kipróbálhatjuk a „hagyományos” georeferáló technikát is: esetünkben még pontosabb is lesz (az illesztőpontokon 6 pixel, vagyis 200 méter körüli hiba). A korábbi cikkben bemutatott, szabad hozzáférésű QGIS szoftverbe épített Georeferáló nevű alkalmazás azonban kínál egy érdekes hibridet számunkra: a fenti eljárás pontosságának és a sima, ortogonális georeferálás egyszerűségének kombinációját – ha sikerül eléggé elkapni azt a merőleget.

Itt a kulcs a Georeferáló esetén a Transzformáció beállítások alatt a típus „Projektív”-re állítása. Ekkor az alkalmazás megküzd a majdnem lehetetlennel: nemcsak a külső tájékozási paramétereit, de a kameramodell adatait is megkísérli megbecsülni az illesztőponti adatokból, nulla magasságot feltételezve. Ha sikerül, nagyban megkönnyíti a dolgunkat: mi azzal tudjuk az ő dolgát megkönnyíteni, hogy

- a dokumentumot minél jobban lesimítjuk;

■ A fenti eljárás a QGIS szabad hozzáférésű térinformatikai rendszerben. Itt nem kellett megadni semmilyen kameramodell, annak paramétereit is az illesztőponti adatokból becsülte az algoritmus, és a csaknem optimális helyzetben készült fénykép esetében a maradék hibák is hasonló nagyságrendűek (sőt értékükben kisebbek), mint amikor az összes lépést manuálisan végeztük el. A kulcs a transzformáció típusának Projektív-re állítása

- arra minél merőlegesebben fényképezünk;
- és az eredeti, teljes képet olvassuk be, minden levágás nélkül.

Hozzáteesszük még, hogy persze a minél nagyobb fókusz távolsággal (nagy látószög helyett teleobjektív) még inkább csökkenthető a perspektív torzulás, de ez levéltári körülmények között ritkán megoldható – a mi esetünkben is, a 17 mm fókusz táv egyáltalán nem felel meg ennek a feltételnek.

irányított, ugyancsak 16–17. században készült „*Porta (dika) összeírások (E 158)*” című relációs adatbázis folyamatos fejlesztése. Az oszmán–magyar adatbázisrendszer szinkronizált működésének egyik alapfeltétele az adatbázisokban szereplő településnevek ellátása normalizált névalakokkal és térinformatikai azonosítókkal (ID). Az év fontos eredménye a szandzsákadatok és 10 hódolt vármegye adatösszekapcsolása, amely lehetővé teszi majd az oszmán és magyar közigazgatási szerkezet összehasonlítását, valamint a kondomínium több időmetszetű ábrázolását.

MNL: Sz. Simon Éva 10, részben vagy egészen hódolt vármegye (Abaúj, Árva, Baranya, Bars, Bereg, Borsod, Csongrád, Gömör, Heves, Vas) településeit látta el a párhuzamos vizualizációt biztosító térinformatikai ID-kkel. Továbbá 3 vármegye (Abaúj, Baranya, Vas) migrált adatait strukturálta át a magyar megyei közigazgatás és a járásszerkezet több időmetszetű megjelenítése érdekében.

BTK TTI: A migrált adatok tesztelését és szükség szerinti javítását Demeter Gábor folyamatosan végzi.

3. Térinformatikai fejlesztés

a) Az újonnan feldolgozott defterek adatainak vizualizációja folyamatosan zajlik. Az új szandzsákokról TatukGIS Editor segítségével 35 térképet készítettünk. A térképvázlatok a szandzsákok több időmetszetű kiterjedésén és közigazgatási szerkezetén kívül a hódoltatás ütemét szemléltetik az összeírások alapján. Az elkészült térképek egy része elérhető közvetlenül az „*Oszmán összeírások gyűjteménye*” című adatbázisból, teljes sorozata pedig az MNL OL honlapjáról: <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/terkepek>

b) A georeferált térképek előállításához szükséges fejlesztések és kutatások idén elsődlegesen a szegedi szandzsák területét érintették. A Kecskeméti Katona József Múzeummal együttműködésben középkori oklevelek, Bécsben feltárt térképek, régészeti adatok és légifelvétel vizsgálatával sikerült a szandzsák több, eddig térképezhetetlen helyének megállapítása. A vizsgálatok eredményeként elké-

szült Zombor és Bodrog vármegye középkori és török kori térképe, ezenfelül 20 résztérkép határjárások rekonstruálásával.

MNL–BTK TTI: Sz. Simon Éva és Demeter Gábor elkészítette az új szandzsákok TatukGIS térképeit.

BTK TTI: Fóti Miklós Pánya Istvánnal együttműködve elkészítette a zombori és bajai náhijék új, pontosított településhatárokat és eddig nem jelölt településeket tartalmazó térképvázlatait.

4. Forrásfeltárás

Az idei évre tervezett külföldi utazások nagy része elmaradt.

BTK TTI: Demeter Gábor kutatást végzett a bécsi HHStA-ban, ahonnan a települések helymeghatározását segítő 18. századi térképmásolatokat gyűjtött.

5. Tudományos közlések

a) Megjelent publikációk:

MNL–BTK TTI: 2 magyar nyelvű cikk, 2 térkép (L. az OTKA-felület Közlemények fülén).

b) Megjelenés alatti tanulmányok:

Sz. Simon Éva: *A hódoltatás stratégiája, avagy az Oszmán Birodalom magyarországi határainak vizsgálata az adóösszeírások adatainak tükrében.* (2022)

Sz. Simon Éva: A magyarországi oszmán terjeszkedés és hódoltatás stratégiája. In: *Az Oszmán Birodalomtól Törökországig. Magyar kutatók tanulmányai az oszmán–török történelemről.* (Gondolat, 2021.)

Fóti Miklós: *A zombori náhije Varjas települései a török defterekben és azok középkori előzményei.* (Keletkutatás 2021. ősz–tél)

Fóti Miklós – Pánya István: *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján: A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban.* (Bp., 2022, TTI Monumenta sorozat)

Fóti Miklós – Pánya István: *A török defterek topográfiai adatainak felhasználása mint*

a településhálózat rekonstruálásának eszköze: *A bajai és a zombori náhije települései*. (Földrajzi Közlemények, 2022 eleje)

Dorogi Ilona: Hegyi Klára: Füleki szandzsák c. könyvének ismertetése (Reciti, 2021 vége)

c) Előkészületben lévő publikációk:

Sz. Simon Éva: A Dél-Dunántúl oszmán birtoklástörténete (Készültség: 80%)

Fóti Miklós – Pánya István: Bács vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján: A bácsi és a titeli náhije települései 1578-ban (készültség 30%)

Fóti Miklós: Egy szokatlan demográfiai jelenség a Hódoltságból és háttere. Mikla pusztá hirtelen „városiasodása” 1570-ben (20%)

Fóti Miklós: A szegedi szandzsák – forráskiadás (Készültség: 40%)

Hegyi Klára: A hatvani szandzsák – monográfia (Készültség: 80%)

Dorogi Ilona: A szekcsői szandzsák – forráskiadás (10%)

Sudár Balázs: A Völgység nyugati része a 16. századi oszmán összeírásokban

Sudár Balázs: A szekszárdi szandzsák – kismonográfia (Készültség: 40%)

Sudár Balázs: Eflákok a mohácsi náhije török kori adóösszeírásaiban

d) Konferencia-rendezés:

MNL–BTK TTI: Széles szakmai érdeklődés mellett (a néprajz, régészet, térinformatika, levéltár, oszmanisztika, történettudomány képviselőinek részvételével) a településhálózat rekonstrukciójának problémáit és megoldási lehetőségeit vizsgáló workshopot rendeztünk.

e) Konferencia-részvétel:

Gábor Demeter – Éva Sz. Simon: Comparing the Relevance of Ottoman and Habsburg Tax Conscriptio (Tapu Defter and Dicalis Conscriptio) in Hungary (1550s–1680s) Peripheries of Empires and Nation-States in the 15th–20th Century Central and Southeast Europe: Power, Institutions, Society, Adaptation. 2021. 09. 14.

Sz. Simon Éva: A Magyarországra vonatko-

zó oszmán összeírások feldolgozása. In: Személyes és családtörténeti levéltári források és kutatási lehetőségek. 2021. 09. 27.

Sz. Simon Éva: Párhuzamos birtoklás a 16. századi Magyarországon. In: Földügyi szabályozás és társadalmi gyakorlat a 17/18. századtól a 20. század végéig. Budapest, 2021. 10. 03.

Sz. Simon Éva: „Musztafa tahviljából” – A szigetvári szandzsák magyar településeinek birtoklástörténeti vázlata. In: VIII–IX. Élet a török hódoltságban konferencia, Eger, 2021. 10. 13.

Hegyi Klára: Balkáni betelepülők a török hódoltságban. In: A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltsághoz. Szekszárd, 2021. 09. 21.

Hegyi Klára: A török jövedelemgazdálkodás változásai a 17. században. In: Földügyi szabályozás és társadalmi gyakorlat a 17/18. századtól a 20. század végéig. Budapest, 2021. 10. 03.

Sudár Balázs: Eflákok a mohácsi náhije török kori adóösszeírásaiban. In: A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltsághoz. Szekszárd, 2021. 09. 21.

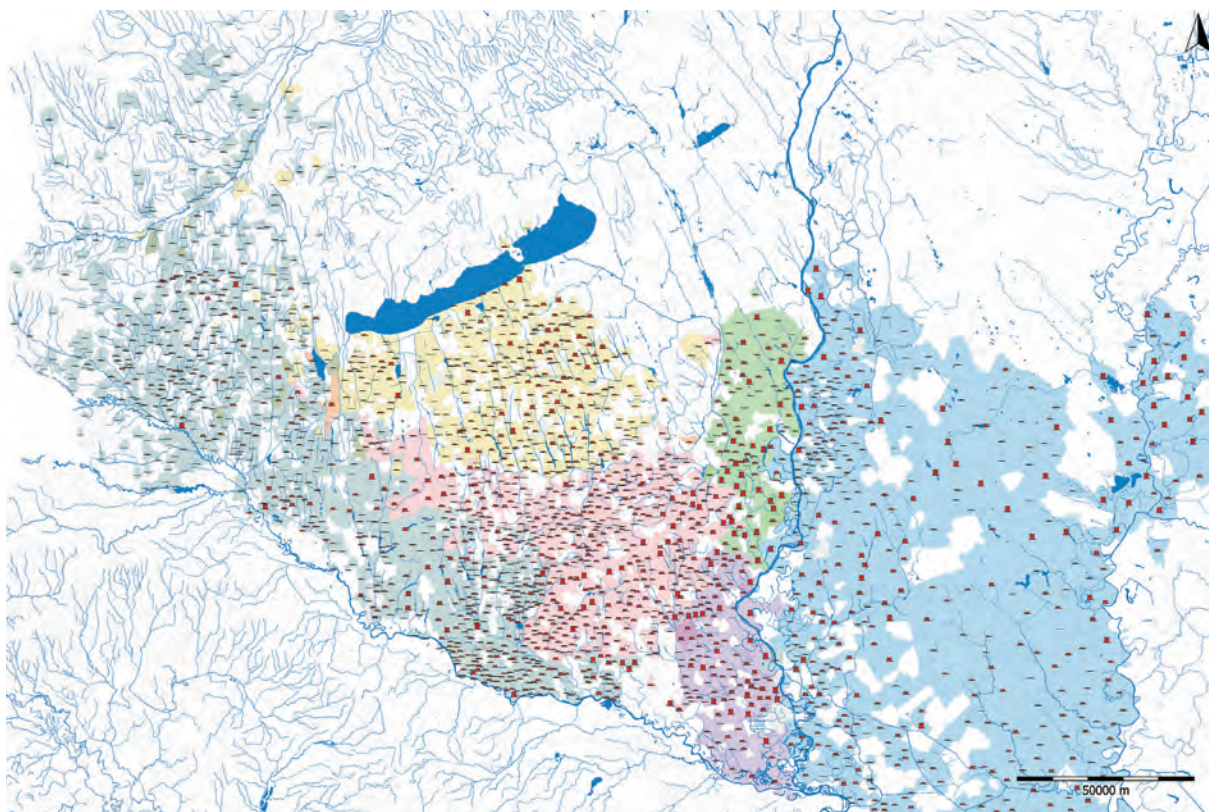
Sudár Balázs – Varga Szabolcs: Keresztény egyházszervezet a Dél-Dunántúlon a 16. század közepén. In: VIII–IX. Élet a török hódoltságban konferencia, Eger, 2021. 11. 12–14.

Fóti Miklós – Pánya István: The use of Turkish tax registers in the reconstruction of medieval and early modern settlement network. In: Politics and Society in Central and South-East Europe. Daily life in the Medieval and Early Modern Times (11–17th centuries). Temesvár, 2021. 10. 7–9.

Fóti Miklós – Pánya István: A bácskai defterek komplex vizsgálata – eredmények, tapasztalatok. Workshop (16–17. századi településhálózat rekonstrukciójának lehetőségei.) 2021. 10. 19.

Értékelés

A Történelem zsűri a 2020. 12. 01. – 2021. 11. 30. közötti időszokról szóló szakmai részjelentést elfogadta.

■ Magyarország déli részének oszmán adói 1578–1580 – tematikus kutatási segédlet. A TatuGIS segítségével az *Oszmán összeírások gyűjteménye* című adatbázisból kinyert tematikus térkép a Magyar Királyság déli, Dráva–Duna vonaltól északra fekvő szandzsákjainak adóértékeit ábrázolja oszlopdiagramokon az 1578 és 1580 között készült szandzsákösszeírások alapján. A diagramok határértékeit 0–20 000 akcse között, az oszmán tímárbirtokok értékében állapítottuk meg, azzal a céllal, hogy a törzsterületi és a peremvidéki adózás zónáit szemléletesen bemutathassuk. A csupán az elemzési munka segédletéül szolgáló térkép nem fókuszál a kiemelkedően magas jövedelmű városokra. A szűken tartott ábrázolási értékek miatt az adók egymáshoz viszonyítható értékének megjelenítésére nem alkalmas. A 20 000 akcsénél nagyobb adóval összeírt települések (pl. Szeged: 285 000, Vásárhely: 161 466, Tömörkény: 130 000, Halas: 125 000, Baranyaviszló: 81 444, Pécs: 73 000, Siklós: 43 000 akcse stb.) adóját nem képes differenciáltan megjeleníteni. Ezzel szemben jól szemlélteti a szpáhik birtokai közé bekerülő, jól jövedelmező és peremterületinek számító, alacsony adójú zónák elhelyezkedését. Az adózás településszintű ábrázolására legalkalmasabb, a statisztikai értékhatárokat poligononként színárnyalatokkal jelölő kartogramok elkészítése a pályázat végső céljai között szerepel. Az eltérő színek az alábbi szandzsákokat jelentik meg: szürkészöld: szigetvári; sárga: koppányi; rózsaszín: pécsi; lila: szekesői; világoszöld: szekeszárdi; világoskék: szegedi szandzsák

Az értékelő bizottság megjegyzése: „A nagy nemzetközi érdeklődést keltő és már második etapját töltő pályázat továbbra is megnyugtató ütemben halad. Annak köszönhetően, hogy a feldolgozandó dokumentáció a projekt indulása előtt rendelkezésre állt, a koronavírus miatti lezárások nem tették lehetetlenné a kutatás folytatását, a második évre tervezett munka elkészült. Az adatbázis építésén kívül, amely a

projekt alapját adja, a résztvevők számos publikációval és kiemelkedően sok előadással is hozzájárultak az eredmények szélesebb körű megismertetéséhez. Az újabb források feltárását célzó kutatóutakra remélhetőleg a járványhelyzet csillapodásával a futamidő későbbi részeiben sor kerülhet.”

(Sz. Simon Éva)

NKFIA-PÁLYÁZATOK

„Négyzetkataszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918 (K 132723)

Szakmai beszámoló a második évről (2020–2021)

A projekt 2. évében a célkitűzések megvalósítását három dolog nehezítette. 1. A koronavírus-járvány 2021-ben is akadályozta a külföldi kutatásokat, a 2020-ban elmaradt 4 hét részbeni pótlása nem történt meg, a 2021. évi kutatást teljesítettük. 2. Nehezen kezelhető problémát jelentett, hogy a pénzügyi támogatást csak félidőben, május 22-én kaptuk meg, okát nem tudhattuk, emiatt az MNL sem a résztvevők illetménykiegészítésének kifizetését, sem a vállalkozási szerződések megkötését nem vállalta fedezethiányra hivatkozva. A vezető kutató munkaidejének jelentős részét emésztette fel a (felesleges) adminisztráció(s) küzdelem). 3. A poligontérkép elkészítésére vállalkozó visszalépése miatt bizonytalanná vált a projektem megvalósulása, mert annak piaci ára jelentősen meghaladta a rendelkezésre álló forrást. Költségnem-átcsoportosítással sikerült megoldást találni.

Az MNL HBML a szervezetfejlesztését a projekt fiatal kutatójának teljes munkaidejű, ám más szakmai feladatra alkalmazásával valósította meg, de gondoskodott az új fiatal kutató alkalmazásáról is, aki a feladatba hamar beletanult, így az első év lemaradását a kollégák teljes mértékben behozták. Az illetmény- és járuléksoron elért megtakarítás terhére 2021. február 1-jétől a fiatal kutatók bérét emeltük, hogy a korábbi közalkalmazotti jogviszonyban figyelembe veendő bérminimumot érvényesíthessük (félállásra 125e helyett 130e Ft/hó).

A pandémia miatt a kutatócsoport kommunikációja elektronikus levelezéssel és az online értekezlettel zajlott. A szenior kutató folyamatosan segítette a fiatal kutatókat a technikai kérdésekben és az irattípusok azonosításában.

A fiatal kutatók személyében bekövetkezett

változáshoz, a bérük emelkedéséhez, továbbá egyes kifizetések jogcímének változásához az NKFIH engedélyt a beszámolóval egyidejűleg megkérjük.

Iratanyagfeltárás

A fiatal kutatók a megyei tagintézményekben folytatták az ottani felmérési felügyelőségek iratanyagának darabszintű feltárását és a levéltári nyilvántartó rendszerben (Scope) feldolgozását.

MNL BaML: VI.181. Pécsi Állami Földmérési Felügyelőség iratai fond (605 doboz, 50 kötet), 172 nagydoboz és 17 kötet, összesen 1808 rekord, így az anyag több mint felének feltárása készült el. Pécs város iratanyagát is rendezték, ez nagy érdeklődésre tarthat számot. A projekthez kapcsolódva, de terven felül Bósz Attila elvégezte a XV.3.c. Kataszteri térképek állagának ellenőrző rendezését és a friss jegyzéket a Scope-ba is feltöltötte. Kiss Márton Excelben rögzítette az MNL OL, S 92-8./7. „Kataszteri és telekkönyvi betétszerkesztési munkálatok állása Baranya vármegyében (1920)” irat adatait, továbbá Pécs szabad királyi város belsőségének térképe (1926) névanyagát (névtérépítés). A belső adatbázisok publikálására, a pécsi térkép georeferálására 2022-ben kerül sor.

MNL HBML: VI.181. A Bihar és Hajdú vármegyei Földmérési Felügyelőségek iratainak gyűjteménye fond (61 csomó, 1348 kötet), 16 csomó és 514 kötet, összesen 673 rekord, tehát az iratanyag több mint felének feldolgozása elkészült.

Az eltérő mennyiségek és őrzési egységek is jól mutatják az iratanyag sokszínűségét. A rekordok elérhetők: <http://www.eleveltar.hu>.

Külföldi kutatások

Évente 4 hetes ausztriai levéltári kutatást tervezünk Török Enikő számára, ez az 1. évben a járványhelyzet miatt nem valósult meg. 2021-ben az elmaradtból legalább két hetet, továbbá a tárgyévi négyhetes kutatást terveztük három részletben (2021. 07. 05–16., 08. 02–13., 10. 04–15.), de abból csak az első két időszak valósulhatott meg. A kutatás témája a magyarországi, 1850-ben indult kataszteri felmérés kezdeti, 1850–1867 közötti időszakra vonatkozó, a Földadókataszteri Főigazgatóság (Generaldirektion des Grundsteuerkatasters = GGK) iratanyagába tartozó iratok feltárása. A kutatás a GGK ügyirataira (Akten) és az azok mellől kiemelt mellékletekre (Beilage) irányult. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv. Neue Hofkammer und Finanzministerium, Allgemeine Abteilungen. Katasterabteilung, Akten GGK, 514–540. doboz (25 doboz: 513a is van, 521–522. nincs, 527. üres): 654 kataszteri felmérésre vonatkozó ügyirat (1864–1866), Akten Beilagen – 679–684. doboz (6 doboz), 10 ügyirathoz tartozó melléklet jegyzékelése (1864–1866) történt meg. A feltárásról jegyzék készült: dobozszám, ügyirat év- és iktatószáma, beadó neve, röviden a beadvány tárgya németül (német nyelvű ügyiratok, a beadó és a tárgymegjelölés német). Ez az értelmezés és a fordítás hibáit elkerüli, így az osztrák, román, szlovák stb. kutatók számára is könnyebben használhatóvá válik. A beszámoló és a jegyzék elérhető a projekt honlapján (Iratfeltárás/Ausztria).

Belföldi levéltári kutatások

A Földmérési és Távérzékelési Intézetben lévő kataszteri térképek digitális másolatainak (X 10837) állománybavétele folytatódott, 98 leírási egység készült el, bekerült a tartós tárba (SDB), összesen 150 mappa, 1644 fájl, 248 GB (Török Enikő).

A K 269 Pénzügyminisztérium Általános iratok állagának kataszteri vonatkozású iratait ügyiratszinten feltárjuk. Elkészült 2021-ben az I. rész X. ügyosztály iratai (K 269-I.-10.; 39–41. csomó, 1867–1869, 179 rekord), illetve a 2020-ban feltárt

II. rész Tárgyi alapon átrendezett iratok, A Pénzügyi közigazgatás, 21. tétel Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek (K 269-II-A-21.-b-1-2.) személyneveit rögzítettük. Az adatok a levéltári nyilvántartó rendszer 2021. évi feladatai miatt csak 2022-ben kerülnek be oda.

Az S 92-23.1-4. Országos kataszteri felmérés – rendeletek, Rendeletek gyűjteménye, 1849–1867, 1868–1870, 1906–1908, 1909–1911 darabszintű feltárása megtörtént, összesen 540 Excel-sor készült (oldalszám, iktatószám, irat kibocsátója, címzettje, tárgya, kelte, megjegyzések), elérhető a <http://www.eleveltar.hu> oldalon.

Poligontérkép az adatok vizualizációjához

A projekt adatbázisának vizualizációjához tervezett pont- és poligontérképet az 1. évben az annak elkészítésére vállalkozó visszalépése miatt nem tudtuk elkészíteni. A megbízási díj és járulékaik dologi költségre átcsoportosításával sikerült új közreműködőt találnunk Németh Gábor (Debreceni Egyetem) személyében. Elkészült a shapefile, amely a történeti Magyarországra vonatkozóan tartalmazza az adóközségeket, a járásokat és a megyék poligonjait, a települések központjait, Horvátország esetében pedig a megyék poligonjait. A csatlakozó Excel-adatbázis összesen 12 865 poligont azonosít (Magyarország Horvátország nélkül), ez az adatbázis kiinduló alapja lesz. Az elvégzett munkáról a készítő részletes beszámolója a Catastrum 2022. évi 1. számában jelenik meg.

Prozopográfiai gyűjtemény, névtér

Az 1850–1918 között a kataszteri szervezetben dolgozó személyek életrajzi adatainak feltárása folytatódott. A K 269-II-A-21.b-1-2., vagyis Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1860–1865, 1868–1874 két kötetéből rögzítettük a teljes személyi állományt (6232 sor, Török Enikő). Az anyag jelentősége, hogy ebből az időszakból jószerével nincsenek tisztai címtárak, amelyek a szervezetrekonstrukciót segítenék. A személyek – később adataik is – a projekt honlapjának Prozopográfia menüpontjában találhatóak.

Elkészült a pécsi felmérési felügyelőség topográfiaja (Kiss Márton), illetve újabb egyéni életutak (Dörre család, Csigó Lajos, Futaky Zoltán, Bendefy László, Hátsek Ignác) összefoglalója jelent meg a *Catastrumban*.

Az Állami Nyomda jogutódja, az ANY Biztonsági Nyomda Zrt. Archívumában a cég munkatársának segítségével feltártuk az 1871–1948 közötti időszakban ott dolgozók személyzeti nyilvántartólapjait (közel 250-et), valamint a nyomda működésére vonatkozó szabályrendeleti könyveket (1868–1874, 1909–1945, 1948), ezeket digitalizáltuk, az adatok és a felvételek publikálása 2022-ben tervezett.

Digitalizálás

Munkatervi feladatként az S 79 Kataszteri iratok állagból az alábbi irattípusokat adtuk át digitalizálásra a saját műhelyünknek: házsámjegyzék, helynévjegyzék, felvételi előrajz (2012–2013-ban megkezdett digitalizálás folytatása), összesen 486 irat kiemelése és reponálása, továbbá 24 kataszteri telekkönyv kiemelése történt meg (Török Enikő). A Repográfiai Osztály 9203 fájlt (338 GB) készített el.

Az év során kétszeri előkészítés után szerződést kötöttünk a külső vállalkozóval (Arcanum Adatbázis Kft.), amely 2023-ig két részletben összesen 315 000 oldal digitalizálását és online publikálását végzi el. Az iratkiemelést, lapraszedést, majd a reponálást a senior kutató vezetésével a vezető kutató és egy levéltári kezelő végezte, összesen 82 munkaóraban. 2021-ben az S 79. No. 101–452. jelzetten őrzött, szkennelhető állapotú kataszteri telekkönyvek – 326 település 384 telekkönyve – digitalizálása valósult meg. Ezek egy részét egyoldalasan, nagyobb részét kétoldalasan szkennelték, összesen 164 417 oldal felvételezése történt meg, amely 425 GB terjedelmű. A képállomány a 2012 óta digitalizált egyéb kataszteri iratanyag közel 35 000 felvételével együtt már elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon. A munkálatokról részletes beszámolót készített Török Enikő a *Catastrum* 2021. évi 4. számában. A projekt ezen része terv szerint, pontosabban azon felül valósul meg.

Az ANY Biztonsági Nyomda Zrt. Archívumában feltárt személyzeti és iratanyagról 262 mappa, 1942 fájl, 97,7 GB anyag készült.

Publikációk, ismeretterjesztés

A vállalt publikációs számot meghaladtuk, sőt két másik projekttag is írt cikkeket, a résztvevők előadásokat is tartottak a témában. A honlap „Publikációk” menüpontja szerzők és időrend szerint, a szabad hozzáférés (open access) megadásával tartalmazza a cikkek és az előadások jegyzékét.

A projekt honlapja:

<http://www.negyzetkataszter.hu>

A Mecenatúra 2021 programhoz 100 fős nemzetközi konferencia szervezésére nyújtottunk be pályázatot „Ingatlanok a lokális és állami térben. A kataszteri felmérések a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában (1817–1918)” címmel. Forráshiány miatt nem nyertünk.

A vezető és a senior kutató a *Catastrum* fő- és felelős szerkesztője.

Értékelés

A Történelem zsűri a 2020. 12. 01. – 2021. 11. 30. közötti időszokról szóló szakmai részjelentést elfogadta.

Az értékelő bizottság megjegyzése: „A kutatási pályázati futamidő felénél elkészített részjelentés megfelelően részletes, minden alpontjában konkrét teljesítésekről számol be. A személyi változás indokolt és megoldott, ugyanez mondható el a poligontérkép elkészítőjéről.

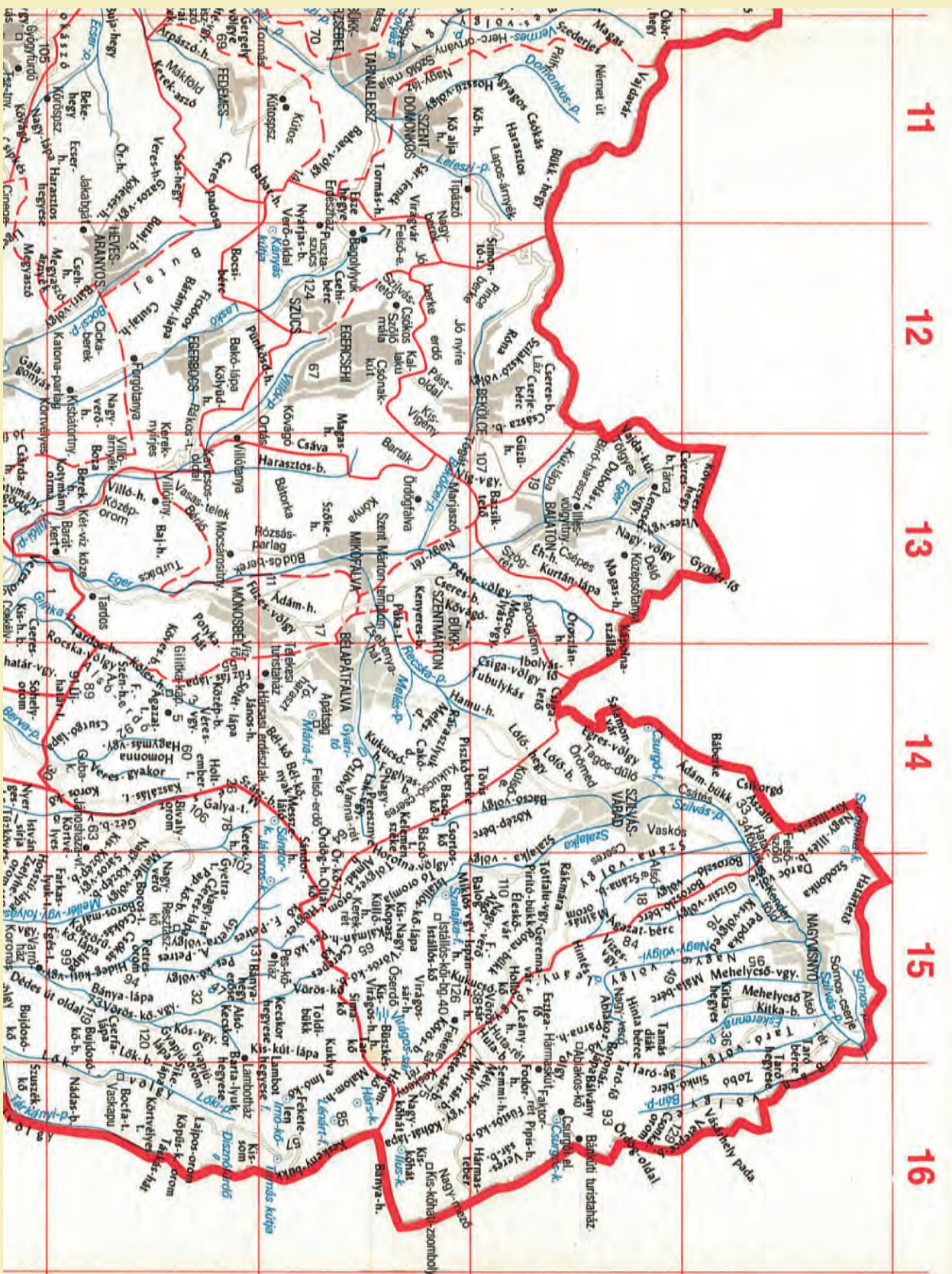
A munkaterv megvalósítását – a beszámolóban részletezett pénzügyi-támogatási nehézség mellett – elsősorban a Covid-helyzet hátráltatta, ami megakadályozta a tervezett külföldi kutatóutak teljes idejű megvalósítását. Mivel valójában néhány hétnyi elmaradásról van szó, a járványhelyzet javulásával a pályázati futamidő második felében ez minden bizonnyal pótolható lesz.

Ugyanakkor az elvégzett munka két területen (digitalizálás, publikációk) is meghaladta a munkatervben időarányosan tett vállalásokat, ami mindenképpen biztató a futamidő második felére tervezett vállalások megvalósítására nézve.”

(Reisz T. Csaba)

■ Pozsony belvárosának 1:1440 méretarányú kataszteri térképe, 1895 (Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava, Br 228. 33/4.). L. ehhez Bartalos Gyula és Jozef Marek cikket

■ Szilvásváradi környéke. Reszlet Magyarország földrajzinév-tára II. Heves megye című kötet (Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1980) térképmellekletéről.
 1:150 000 méretarányban a tagoltabb felszíni helyeken már a nevek kiírása sem volt könnyen megoldható, és a névsűrűség a lokalizálás kárára ment. L. eh-
 hez Miksey Gábor cikket